

НИКОЛА АВРЕЙСКИ

ВЪНШНА ПОЛИТИКА
НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
ЧАСТ I

ЗА БУКВИТЕ
О ПИСМЕНОСТЪ

Никола Аврейски
ВЪНШНА ПОЛИТИКА НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
ЧАСТ I. РЕГИОНАЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ

Nikola Avreyski
FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF BULGARIA
Part 1. Regional Dimensions

ЗА БУКВИТЕ
О ПИСМЕНОСТЪ

Учебникът е посветен на регионалните измерения на външната политика на Република България. Изложението е базирано на външнополитическото наследство, получено от комунистическа България, и последователно представя основните тенденции във външната политика на новата Република, нейната балканска политика, взаимоотношенията ѝ с нейните съседи и с други държави от нашия регион, както и участието ѝ в регионалното сътрудничество в Югоизточна Европа.

Учебникът е предназначен за специалностите от професионално направление „Национална сигурност“ на Университета по библиотекознание и информационни технологии, но той може да намери приложение и в преподаването пред студентите от други специалности в българските висши училища, които изучават дисциплината „Външна политика на България“.

© Никола Аврейски, автор, 2019

© Проф. д.ик.н. Стефан Симеонов, рецензент, 2019

© Ралица Йотова, графичен дизайн на корицата, 2019

© Академично издателство „За буквите – О писменехъ“

ISBN 978-619-185-358-8

Никола Аврейски

**ВЪНШНА ПОЛИТИКА
НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ**

ЧАСТ I. РЕГИОНАЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ

Учебник

**Академично издателство „За буквите – О писменехъ“
София • 2019**

На внука ми Георги, с много обич и големи надежди!

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	7
ГЛАВА ПЪРВА	
ЗАВЕЩАНОТО НАСЛЕДСТВО И АДАПТАЦИЯТА	
КЪМ НОВАТА МЕЖДУНАРОДНА СРЕДА НА СИГУРНОСТ	15
ТЕМА 1. Външнополитическото наследство на Република България.....	15
ТЕМА 2. Основни тенденции във външната политика на съвременна България.....	25
ГЛАВА ВТОРА	
ГЕОПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА	
НА РАЗМИРНИТЕ БАЛКАНИ	49
ТЕМА 3. Балканската политика на Република България	49
ТЕМА 4. Съвременните българско-гръцки отношения	77
ТЕМА 5. Актуални проблеми на българско-турските отношения....	86
ТЕМА 6. Отношенията на Република България с Румъния.....	126
ТЕМА 7. Българско-сръбските отношения на съвременния етап..	134
ТЕМА 8. Предизвикателствата пред българско-македонските отношения.....	148
ТЕМА 9. Взаимоотношенията България – Босна и Херцеговина	197
ТЕМА 10. Отношенията между Република България и Албания....	212
ТЕМА 11. Република България и прецедентът с независимостта на Косово	221
ГЛАВА ТРЕТА	
УЧАСТИЕ НА БЪЛГАРИЯ В РЕГИОНАЛНОТО	
СЪТРУДНИЧЕСТВО	249
ТЕМА 12. Институционализирани регионални организации.....	249
1. Дунавска комисия.....	250
2. Организация за черноморско икономическо сътрудничество	253
3. Централноевропейска инициатива.....	258

4. Централноевропейско споразумение за свободна търговия.....	259
ТЕМА 13. Трудният път към балканска регионална организация	261
1. Европейският „План Баладюр“	261
2. Американската Инициатива за развитието на Южните Балкани	262
3. „План Шифтър“	263
4. Процес на сътрудничество в Югоизточна Европа.....	264
5. Пакт за стабилност в Югоизточна Европа	272
6. Инициатива за развитие на Западните Балкани	275
7. Съвет за регионално сътрудничество	275
ТЕМА 14. Други регионални инициативи	282
1. Многонационалните мирни сили в Югоизточна Европа ..	282
2. Китайската Инициатива „16+1“	283
3. Американската Инициатива „Три морета“	283
РЕЦЕНЗИЯ. Проф. д.ик.н. Стефан Симеонов.....	287

ПРЕДГОВОР

По силата на историческите обстоятелства, най-вече на почти петвековното османско господство, *България изостава много* от общоевропейското развитие. Това важи в пълна мяра и за историческата наука. Докато историята като наука се формира в Западна Европа през XV в., в България това се случва едва към средата на XIX столетие.

Чак *към началото на XX в.* български учени започват да изследват външната политика на страната. Вниманието първоначално е концентрирано върху проучване на различни периоди от двустранните отношения на средновековна България с Византия, Унгария, Русия, Дунавските княжества (Влашко и Молдова) и татарската Златна орда. Целта е да бъде реконструирано миналото на Първата българска държава и на Второто българско царство, покрито с праха на забравата. Задълбочени студии и статии в тази област създават професорите Васил Златарски, Петър Мутафчиев, Петър Ников, Юрдан Трифонов и др.

Гласък на изследователската работа върху българската външна политика и същинско начало на проучването на външната политика на Третата българска държава са дадени *след Първата световна война*. Двете тежки национални катастрофи (след Втората балканска война и след Първата световна война) и общонародният стремеж към наказване на виновниците за тях мотивират изследването на външната политика на следосвобожденска България до войните за национално обединение. Усилията в тази област са свързани не само с укрепналата вече българска историческа школа, но и с други учени – международници, юристи и философи, а също с политици, дипломати и държавници. Главната цел е да бъдат извлечени поуките от макар и малкия исторически опит на следосвобожденска България, още повече че се е чувствал вече и дъхът на приближаващата нова све-

товна война, поставящ на дневен ред проблема за ориентацията на страната в нея.

След Втората световна война изследването на външната политика на България бе затруднено от идеологизирането и политизирането на науката от страна на тоталитарния комунистически режим. Деформирани бяха представите за цялата българска външна политика до 9 септември 1944 г. Завоевателните походи на киевския княз Светослав (968 – 969) бяха представяни като начало на българско-руската бойна дружба. Силно изопачена бе ролята на българските монарси във външнополитическата дейност на следосвобожденска България. В духа на негативизма бе представена външната политика на Стефан Стамболов. Преиначени бяха смисълът, съдържанието, насоките и резултатите от външнополитическата дейност на Българската държава между двете световни войни. Да не говорим за превратната представа за външната политика на България след 9 септември 1944 г.

Едва *през втората половина на 60-те години на XX в.*, в условията на разведряване на международната обстановка и формиране на ново поколение български историци, се постави началото на задълбочено и богато документирано изследване на проблемите на външната политика на довоенна България. Но появата на първите солидни студии в тази област съвпадна с потъпкването на „Пражката пролет“ от танковете на Организацията на Варшавския договор (1968 г.), след което започна натиск върху историците с обвинения в „ревизионизъм“. Характерен пример за това бе изследването на Николай Генчев за външната политика на България през 1938 – 1941 г., отпечатано в „Годишник на Софийския университет“ от същата година, чийто тираж беше „арестуван“, изпратен в „затвора за книги“ в Сливен и изгорен.

От началото на 70-те години на XX в. обаче, с навлизането на духа на Хелзинки и в България, се създаде по-благоприятна обстановка за развитие на изследователската работа, особено върху външната политика на страната. От тази нова обстановка се възползваха учени от всички поколения: по-изтъкнатите представители на старото (Туше Вла-

хов, Христо Христов, Симеон Дамянов и др.), на средното (Николай Генчев, Илчо Димитров, Елена Стателова, Радослав Попов, Андрей Пантев, Кръстю Манчев и др.), а също на по-младата генерация (Витка Тошкова, Георги Марков, Петър Ангелов и др.) получиха възможност за специализации в чужбина и за редовен научен обмен с чуждестранни, включително западни, учени. Посочените, както и други наши учени създадоха солидни монографични изследвания върху различни аспекти и моменти на българската външна политика. Макар да бяха самоцензурирани и допълнително цензурирани, тези трудове не са загубили научната си стойност и в наши дни.

Едва след началото на демократичното обновление на България (10 ноември 1989 г.) отпаднаха ограниченията на тоталитарния режим в научноизследователската работа. Осигурен бе достъп до строго пазени архиви на партията държава, както и на Българската държава и нейните институции. Публикувани бяха ценни документални издания, много полезни дневници и мемоари на държавници, политици, дипломати и военни, необходими справочни издания, както и огромен брой изследвания. Може да се каже, че през последните години започна широкомащабно и непредубедено изследване на външната политика на България.

Направеният бегъл историографски преглед обяснява и състоянието на *изучаването на външната политика на България във висшите ни училища*. То започна едва през 70-те години на XX в. със студентите по специалността „Международни отношения“. Макар да носеше печата на своето време, издаденият учебник на Георги Стефанов за студентите от тази специалност в Софийския университет обхващаше всички основни периоди на Третата българска държава.¹ През последните години на комунистическия режим на студентите от специалността „История“ в Софийския университет бе предложен специализиран лекционен курс „Българска средновековна дип-

¹ **Стефанов, Г.** Международни отношения и външна политика на България 1879 – 1970. София, 1977.

ломация“, воден от Петър Ангелов.² Лекционния си курс „Международни отношения и външна политика на България“ за студентите от специалността „Международни отношения“ във Висшия икономически институт „Карл Маркс“ (дн. УНСС) Петър Сотиров и Динко Динков ограничиха до края на Втората световна война.³ Избягваният период след Втората световна война партията държава превърна в централен за студентите от Академията за обществени науки и социално управление при ЦК на БКП. Четените там лекции през последните години на комунистическия режим и издадени в самия му край ясно подчертават идеологизирането на цялата външнополитическа проблематика.⁴

След падането на комунистическия режим интересът към преподаването на дисциплината „Външна политика на България“ видимо нарасна. Продължи изучаването на тази дисциплина в специалността „Международни отношения“, като тя беше изчистена от наслоените идеологеми. В Софийския университет „Св. Климент Охридски“ дисциплината бе поета от представителки на по-младото поколение – Искра Баева и Евгения Калинова, които издадоха част от лекционния си курс, отнасящ се до първото десетилетие след Деветосептемврийския преврат.⁵ Въведен бе и специализиран курс „Българско-арабски отношения“, воден от Киряк Цонев.⁶ Външнополитическата проблематика намери достойно място и в учебния план на специалността „История“, в който бяха заложили избираемите дисциплини „Външна политика на България 1878 – 1944 г.“ на Илчо Димитров и „Външна политика на България след Втората све-

² **Ангелов, П.** Българската средновековна дипломатия. София, 1988.

³ **Сотиров, П., Д. Динков.** Международни отношения и външна политика на България 1878 – 1945 г. София, 1985.

⁴ **Проблеми** на теорията и историята на международните отношения и външната политика на НР България. София, 1989.

⁵ **Баева, И., Е. Калинова.** Следвоенното десетилетие на българската външна политика (1944 – 1955). София, 2003.

⁶ **Цонев, К.** Българо-арабските отношения. Факти и анализи. Учебно пособие. Т. 1. София, 1999.

товна война“ на Любомир Огнянов. Интересна новост в преподаването в УНСС бе въвеждането на дисциплината „Европейско политическо сътрудничество и интеграция“, търсеща мястото на България в европейския проект.⁷ Преподаването по „Външна политика на България“ бе включено в учебните планове и на други висши училища. На студентите от специалността „История“ в Шуменския университет „Еп. Константин Преславски“ бе предложен специализиран курс „Дипломатията на комунистическа България“, воден от Любомир Огнянов.⁸

На *пишещия тези редове* през 2002 г. бе възложен лекционен курс „Външна политика на България“, заложен като задължителен за специалността „Публична администрация“ на Бургаския свободен университет.⁹ През първите години лекционният курс предлагаше панорамен поглед върху външната ни политика през всички исторически епохи: Първата българска държава, Второто българско царство, външнополитическите възгледи на българските възрожденски лидери, както и основните периоди на Третата българска държава. С течение на времето вниманието в него бе пренесено върху най-актуалния период на българската външна политика – съвременния. С внесените необходими адаптации лекционният курс се води от 2016 г. пред трите форми на обучение (редовна, задочна и дистанционна) на студентите от професионално направление „Национална сигурност“ на Университета по библиотекознание и информационни технологии.

Още тук би следвало коректно да предупредя любознателния читател, че анализът на външната политика на България след началото на демократичното обновление на страната е изправен пред *сериозни методологически проблеми*, които често се игнорират. Не бива да се забравя, че от гледна точка на науката е изключително трудно и в немалко

⁷ **Европейско** политическо сътрудничество и интеграция. Стратегия за присъединяване на България. София, 1999.

⁸ **Огнянов, Л.** Дипломатия на съвременна България. Шумен, 2006.

⁹ Лекционният курс бе воден и в Техническия университет – Варна.

отношения – преждевременно и рисковано, да се пресъздава съвременният етап на външната политика на България. Доста оскъдна е изворовата база за пълноценна изследователска работа. По разбираеми причини огромната част от първоразрядната документация тъне в секретност, поради което не са ясни всички външнополитически действия или бездействия на държавата и техните действителни мотиви. Разполагаме само с официални документи на Народното събрание и на Министерския съвет, огласени позиции на Министерството на външните работи и на президента на Република България, публикации, медийни изяви и спомени на дипломати и други участници във външнополитическия процес. Следва да се има предвид още, че времето от 10 ноември 1989 г. е все още незавършен и преходен етап в развитието на България и е рано да се съди за обективните резултати от нейната външна политика. Освен това явленията, процесите, събитията и персонажите, свързани с външната политика на Република България, са лишени от историческа дистанция, която да минимализира пристрастията и да наложи обективни научни оценки. Дори при деполитизация са неизбежни лични, етнически, национални, религиозни, културни, цивилизационни и други пристрастия. Не са се проявили напълно всички резултати от външнополитическата стратегия на Република България. Във връзка с това не бива да се забравя, че субективните намерения невинаги отговарят на обективните резултати. Реалните методологически трудности предполагат учените и експертите да придават известна условност на съжденията си, да бъдат умерени в преценките си, да избягват категоричните констатации, да отчитат многовариантността на общественото развитие и да не забравят рисковете от рецидиви на миналото. Както и да съзнават, че няма вечни съюзници и съюзи, тъй като вечни са само националните интереси.

Авторът на този учебник няма претенциите, че е обхванал всички важни за външната политика на Република България аспекти, нито пък че предложеният анализ включва всички събития, явления, процеси и персонажи във

външнополитическия процес, още по-малко, че поставените в нея проблеми не търпят и друга трактовка. Воден от разбирането, че никой няма монопол над истината, след всяка тема авторът е приложил препоръчителна литература, предлагайки по този начин на любознателния читател възможността да се запознае и с други гледни точки на интерпретираната проблематика.

Настоящият учебник бе писан преди всичко с мисълта за студентите от специалностите по професионално направление „Национална сигурност“ на Университета по библиотекознание и информационни технологии, но той може да намери приложение и в преподаването пред студентите от други специалности в българските висши училища, които изучават дисциплината „Външна политика на България“. Той е адресиран и към академичните ръководства на многобройните университети в България – държавни и частни, цивилни и военни, с надеждата, че чрез него ще се убедят във важността и потребността от изучаване от студентите на тази дисциплина като задължителна, избираема или факултативна. Но освен за чисто образователни цели учебникът бе писан с увереността, че ще предизвика определен интерес сред научната общност и експертните среди, които активно дебатираат проблемите на външната политика на България. Същевременно той е адресиран към културната общественост от всички поколения българи, които живеят с усещането, че са достойни и активни граждани на Републиката, че болят за продължаващите несгоди на Родината, че не са безразлични към големите предизвикателства, пред които е изправена тя, и към това каква държава ще оставим на нашите потомци. Учебникът е писан и с нищожната искрица надежда, че е поне малко възможно той да бъде прочетен и от някои външнополитически коментатори, политици, депутати, дипломати, генерали, адмирали, държавници и техни официални и неофициални съветници. Ако го направят, ще могат да разберат, че народът ни не е „стадо“, нито пък те са „овчари“, че народът е съвкупност от милиони житейски лаборатории и затова той не бърка в крайния резултат.

тат, че колкото и слабо да е гражданското общество у нас, то внимателно анализира действията и бездействията на управляващите на международната арена, че външната политика е „висш пилотаж“, а не занимание за аматьори, действащи първосигнално на принципа „проба – грешка“ или още по-лошо – в угода на користните интереси на външни сили. И непременно ще почувстват не съвсем закъснялото предупреждение, че ако загърбят националните интереси в името на личното си благополучие, историята отново няма да има забрава, а народът – пощада.

Настоящата *първа част на учебника* е посветена на регионалните измерения на външната политика на Република България. Изложението е базирано на външнополитическото наследство, получено от комунистическа България, и последователно представя основните тенденции във външната политика на новата Република, нейната балканска политика, взаимоотношенията ѝ с нейните съседи и с други държави от нашия регион, както и участието ѝ в регионалното сътрудничество в Югоизточна Европа.

ГЛАВА ПЪРВА ЗАВЕЩАНОТО НАСЛЕДСТВО И АДАПТАЦИЯТА КЪМ НОВАТА МЕЖДУНАРОДНА СРЕДА НА СИГУРНОСТ

ТЕМА 1 ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКОТО НАСЛЕДСТВО НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

България има *многовековно присъствие на политическата карта* на света. Ако оставим настрана първата Българска държава, създадена в Азия през 164 г., и „Стара Велика България“, основана през 632 г. от хан Кубрат, Дунавска България има зад гърба си вече 1336 години и е най-старата държава в Европа.

Ние не без основания се гордеем със своето над 13-вековно минало. Особено с безспорните *времена на възходи*. Като решителната помощ на хан Тервел за ликвидиране на третата арабска обсада на Константинопол (718 г.), отразена дори в западноевропейските анали. Или впечатляващото дело на княз Борис Първи – не само наложената през 864 г. християнизация, въвела българите в европейското християнско семейство, но и спасяването на Кирило-Методиевото дело (886 г.), признато за общоевропейско културно достояние от папа Йоан Павел Втори. Или пък Съединението на Княжество България с Източна Румелия (1885 г.), осъществено със собствени национални усилия само седем години след тяхното изкуствено разделяне от Великите сили на Берлинския конгрес.

Но българското минало ни е оставило противоречиво наследство. Не са малко *epochите на падения*. Достатъчно е да

си спомним, че почти половината от времето на своето съществуване (649 години от общо 1336) българите са прекарвали в условията на чуждо политическо господство – византийско и османско. Двукратният пълен провал на българската държавност е назидателен урок от миналото, който не бива да забравяме, особено в сегашните условия на сериозни изпитания пред националната ни сигурност.

Тази належаща потребност налага анализиране на *причините за провалите на българската държавност*. Безспорно те са комплексни. Някои произтичат от местоположението на Българската държава – между Азия и Европа, а също между Африка и Европа. Тежки последици има корисната политика на Великите сили на Балканите, превърнати отдавна в традиционно поле на техните съперничества. Това на свой ред предизвиква постоянно разединение на балканските държави – дори в моменти на върхови исторически изпитания, свързани с външни инвазии.

Но главната вина безспорно пада върху *българската аристокрация*. Ние с основание се гордеем с впечатляващите победи по бойните полета на хан Крум, цар Симеон Велики, цар Калоян и цар Иван Асен Втори. Но не е ли време да се запитаме дали пък не е прав най-задълбоченият и бляскав интерпретатор на миналото и създател на теорията за цивилизациите – английският проф. Арнълд Тойнби, научен ръководител на Кралския институт по международни отношения, виящ именно тези най-видни представители на Първата българска държава и на Второто българско царство, че са проиграли „звездния миг“ на Българската държава? Те насочиха експанзията на България към Константинопол, довело до нейното съсипване, вместо към Адриатика, което щеше да утвърди България като една от най-големите и влиятелни европейски държави, опираща се на три морета, изтъкна Тойнби.

България винаги е имала излаз на море и достъп до една от най-големите плавателни реки в Европа, но така и *не създава своя значима военноморска флотилия* – факт, на който обръща внимание британският историк Уилям Гот-

либ и който донякъде обяснява и допуснатото както в Първата, така и във Втората световна война недооценяване на по-големите възможности на колониалните империи, разполагащи с отвъдморски владения.

Вярно е, че епохата на феодализма води до фрагментирани на политическата карта на Европа, но това не оневинява българските владетели, допуснали *раздробяване на Българската държава в критични за нейното съществуване ситуации*. По времето на цар Иван Александър – владетел, когото изтъкваме като един от най-видните представители на Второто българско царство, България е разделена на Търновско царство, Видинско царство и Добруджанско деспотство – и то във време, когато османците са стъпили вече на Балканите. И германецът Шилдбергер с удивление констатира: „Аз бях в три страни, които и трите се казват България“.

Стига се и до *политическо късогледство* на българската аристокрация. За да стане един от последните владетели на Първото българско царство, Гаврил Радомир убива братовчед си цар Иван Владислав (Самуиловия син, на когото впрочем дължи живота си) и сръбския цар Иван Владимир (зет на цар Самуил). А цар Иван Александър повежда война с Византия (1366 г.), като ползва в нея османски наемници.

За жалост, нееднократно се сблъскваме с актове на *позорни предателства на българската аристокрация* в името на собствените ѝ корисни интереси. В последния момент на Първото българско царство за доброволна капитулация се произнасят царицата, патриархът, командващият крепостите и други видни участници в Болярския съвет. Очакванията им се оправдават – след завладяването на България византийският василевс Василий Втори разселва голяма част от българската аристокрация в други райони на империята, като я дарява с поземлени владения и я интегрира в състава на византийската аристокрация. Нещо подобно се случва и в навечерието на османското завоевание. През 1387 г. добруджанският деспот Иванко сключва договор с Генуа. Неговият параграф 13 предвижда освобождаване от мита на корабите, на златните, сребърните и други скъпоценности –

ясен индикатор за това, че българската аристокрация дори не възнамерява да окаже съпротива на османския нашественик и мисли само за своето собствено оцеляване, спасение и благополучие.

Сред най-тягостните особености на външната политика на българската аристокрация от по-ново време е *унизителното преклонение пред „Големия брат“*. Първият е царска Русия, вторият – кайзерова Германия, третият – нацистка Германия, четвъртият – болшевишкият Съветски съюз. Удивително е, че всеки пореден български „Голям брат“ не просто се е провалял, а е изчезвал от политическите реалности на света. Тази поразителна способност на българската аристокрация винаги да прави неправилен външнополитически избор, многократно демонстрирана през целия ХХ в., причинява националното ни крушение и създава крайно неблагоприятен външнополитически имидж на България.

Приемствеността във външната политика на България преминава като червена нишка през цялото ни минало. Калоян настоява пред папа Иннокентий Трети за царска титла с аргумента, че тя е носена с чест и достойнство от Петър и Роман от Първата българска държава. Константин Асен, който не е от царски род, се представя за наследник на Петър, Роман, Калоян, Иван Асен Втори и Калиман Първи. Цар Фердинанд Първи е вманиачен по миража за Константинопол, завещан от „великите“ владетели на Първата българска държава и Второто българско царство. Дори режимът на Тодор Живков организира грандиозно честване на 1300-годишнината на Българската държава, за да подчертае връзката на комунистическа България с българската държавна традиция от миналото. (Чувството за историческа приемственост впрочем е една от причините, направили възможно връщането на последния български монарх – цар Симеон Втори, в България и поверяването му на властта в страната през 2001 г.).

Важна съставна част от приемствеността е *липсата на национален консенсус по основните проблеми на външната политика на България*. Фундаментално условие за осъщест-

вяване на ефективна външна политика е наличието на консенсус между държавните институции (парламент, правителство, президент), консенсус между основните политически партии (представените в парламента) и национален консенсус. Но българското следосвобожденско общество бързо навлиза в полосата на „Студена гражданска война“ (ако използваме израза на акад. Георги Марков). Първоначално то се оказва разделено на русофили и русофоби, които не подбират средства в братоубийствената борба помежду си и яростно отстояват диаметрално противоположни визии за бъдещето на България. След двете тежки национални катастрофи от Втората балканска война и Първата световна война в снагата на българската нация е издълбана нова дълбока пропаст – между профашистки ориентираната десница и проболшевишки настроената левица. Тези разделения от миналото като че ли са оставени на историците, но след свалянето на комунистическия режим възкръсват в един модернизирания вид и препятстват формирането на национален консенсус поне по основните проблеми на външната политика на Република България.

Ако трябва да обобщим, приемствеността утвърждава един *много неблагоприятен външнополитически стереотип на България*:

- Разединена нация, която не е в състояние да формира единна и последователно провеждана външна политика;
- Държава с почти непобедима армия, чиито победи по бойните полета са проиграни от посредствената българска дипломация и бездарния български политически и държавен елит;
- Страна без гъвкава външна политика, която има навика да слага „всички свои яйца в една кошница“;
- Държавни институции, които се държат раболепно спрямо всеки пореден „Голям брат“ и които първи го напускат, когато неговият кораб започва да потъва;
- Държава, която традиционно не успява да се ориентира в международната среда за сигурност и да направи верен външнополитически избор.

Провалите на полето на външната политика *оставят неразрешен най-важния проблем* – за обединяването на българската нация и на българското национално землище под крилото на майка България:

- Загубени са по-голямата част от Македония, Беломорска и Източна Тракия, Северна Добруджа и Западните покрайнини;
- България се оказва уникална държава, граничеща навсякъде със свои територии;
- Проиграна е кръвта на над 200 хил. български военнослужещи, пролята по бойните полета на войните за национално обединение;
- България е оградена от по-големи и по-силни държави, които проявяват склонност да действат координирано на международното поле на антибългарска основа;
- „Възродителният процес“ (1984 – 1985) и „голямата екскурзия“ (лятото на 1989 г.) поставят България в международна изолация и я изправят пред проблема за единството на нацията, държавния суверенитет и териториалната цялост на страната.

Опропастенният национален идеал причинява *сериозни поражения и на българската народопсихология*. Тежките национални катастрофи загнездват националния nihilизъм. А народ, който не вярва в себе си, не може да си поставя високи цели и да предизвиква уважително отношение у международните контрагенти.

Комунистическата експроприация на частната собственост *отучи традиционно работливия дотогава българин да работи*. След като векове наред е учил децата си, че „Който не работи, не трябва да яде!“, той започва да ги наставлява: „Учи, за да не работиш!“ (не е учудващо, че средната производителност на труда в България след падането на комунистическия режим е около една трета от средната за държавите от Европейския съюз).

Именно тази нация от обезверени, не особено работливи, но придиричиви към държавните институции хора пос-

реща вестта за *свалянето на режима на Живков* с надежди, но и с тревожни очаквания за бъдещето.

Препоръчителна литература

Ангелов, П. Българската средновековна дипломация. София, 2004.

Антонов, А. Външната политика на НР България. – В: **Проблеми** на теорията и историята на международните отношения в най-ново време и външната политика на НР България. София, 1989, с. 76 – 90.

Арсов, П., Д. Динков. Международни отношения и външна политика на България 1878 – 1945 г. София, 1985.

Баев, Й. Военнополитическите конфликти след Втората световна война и България. София, 1995.

Баева, И., Е. Калинова. Следвоенното десетилетие на българската външна политика (1944 – 1955). Лекционен курс. София, 2003.

Баева, И., Е. Калинова. 16-та република ли? София, 2017.

Величков, Й. Векът на престъпните безумия (1912 – 2012). Равносметката на едно провалено столетие. София, 2016.

Външната политика на България 1878 – 1944. София, 1978.

Външната политика на България и опозиционните партии (1900 – 1914). – В: *Известия на Института за история*. Т. 23. 1974, с. 105 – 148 (автори: А. Пантев, Р. Попов, К. Шарова, Е. Стателова и Ц. Тодорова).

Ганев, М. Дипломатически отношения на България в периода 1879 – 1908 година. – В: **Юридически** сборник. Т. XII. 2001, с. 121 – 134.

Генчев, Н. Външната политика на България (1938 – 1941). София, 1998.

Генчев, Н. Някои проблеми от историята на външната политика на България (1933 – 1941). – В: **Първи** конгрес на

Българското историческо дружество. Т. 1. София, 1972, с. 655 – 658.

Готлиб, У. България в международната политика (1914 – 1915). – В: *Известия на Института за история*. Т. 23. 1974, с. 13 – 103.

Григорова, Ж. Балканската политика на социалистическа България 1944 – 1970. София, 1985.

Грънчаров, С. Външнополитическата ориентация и дейност на българските правителства (1901 – 1903). – Във: **Външната** политика на България 1878 – 1944. София, 1978, с. 151 – 185.

Димитров, И. България в европейската политика между двете световни войни. – В: **България** в света от древността до наши дни. Т. 2. София, 1979, с. 164 – 177.

Димитров, И. Външната политика на правителството на Иван Багрянов (1 юни – 1 септември 1944 г.). – В: *Годишник на Софийския университет*, Философско-исторически факултет. Т. LXI, кн. III – История. 1967, с. 183 – 273.

Димитров, И. Между Мюнхен и Потсдам. Българската политика през Втората световна война. Исторически очерци. София, 1998.

Емануилов, Е. България в политиката на Великите сили 1939 – 1947. В. Търново, 2000.

История на българите. Т. IV. Българската дипломация от древността до наши дни. София, 2003.

Калинова, Е. Победителите и България 1939 – 1945. София, 2003.

Кеманов, Н., М. **Василева**, Г. **Петров**. История на българската дипломация. I част. Варна, 1999.

Ковачева, М. Външната политика на правителството на Драган Цанков. София, 1980.

Ковачева, М. Начало на външната политика на Княжество България. – В: *Исторически преглед*, 1975, кн. 3, с. 47 – 62.

Косев, Д. Външната политика на България при управлението на Андрей Ляпчев 1926 – 1931. София, 1995.

Крачуновъ, К. Външната политика на България (Кабинетътъ Малиновъ 1908 – 1911). Споредъ дипломатически

документи и важни сведения на министър-председателя г. А. Малиновъ. София, 1931.

Лалков, М. Българската външна политика (1878 – 1944): между екзалтацията и погрома. – В: **Очерци** по българска история (1878 – 1948). София, 1992, с. 53 – 103.

Матеева, М., Х. Тепавичаров. Дипломатически отношения на България 1878 – 1988. София, 1989.

Матеева, М. Международноправното положение на България 1878 – 1908 г. – В: *Международни отношения*, 1974, кн. 4, с. 60 – 76.

Международни отношения и външна политика на България след Втората световна война. Сборник от статии и студии. София, 1982.

Огнянов, Л. България в международните отношения (1947 – 1955). – В: **Модерният** историк. София, 1999, с. 313 – 328.

Огнянов, Л. Външната политика на България (1944 – 1948). – В: **Очерци** по българска история (1878 – 1948). София, 1992, с. 195 – 237.

Огнянов, Л. Дипломация на съвременна България. Шумен, 2006.

Панайотов, П. Външната политика на България 1919 – 1945. София, 1990.

Петров, П. Международното положение на Първата българска държава. – В: *Международни отношения*, 1996, кн. 1, с. 58 – 65.

Първи международен конгрес по българистика. София, 23 май – 3 юни 1981. Доклади. Българската държава през вековете. Т. I. Ч. 2. България в международните отношения след 1878 година. Социалистическа България. София, 1982.

Саздов, Д. Мисията на Фердинанд в България. София, 2016.

Сирков, Д. Външната политика на България. 1938 – 1941. София, 1979.

Сирков, Д. Международните отношения на България (1 март – 22 юни 1941). – Във: **Външната** политика на България 1878 – 1944. София, 1978, с. 387 – 419.

Спасов, Л. България, Великите сили и балканските държави 1933 – 1939. София, 1993.

Стателова, Е. Историческият път на българската дипломация. – В: **120 години** модерна българска дипломация (1879 – 1999). София, 1999, с. 13 – 24.

Стателова, Е., Р. Попов, В. Танкова. История на българската дипломация. 1879 – 1913. София, 1994.

Стефанов, Г. Международни отношения и външна политика на България 1879 – 1970. 2. прераб. и доп. изд. София, 1977.

Тойнби, А. Изследване на историята. Т. 1 – 2. София, 2001.

Топалов, В. Външната политика на България по време на Радослависткия режим. – В: *Исторически преглед*, 1984, кн. 2, с. 34 – 53.

Тошкова, В. Външната политика на правителството на Иван Божилов (септември 1943 – май 1944 г.). – В: *Исторически преглед*, 1974, кн. 2, с. 3 – 34.

Тошкова, В. Външнополитическото положение на България (юни 1941 – февруари 1943 г.). – В: *Известия на Института за история*. Т. 22. 1972, с. 15 – 54.

Чуков, В. Външна политика и идеи. София, 1999.

ТЕМА 2

ОСНОВНИ ТЕНДЕНЦИИ ВЪВ ВЪНШНАТА ПОЛИТИКА НА СЪВРЕМЕННА БЪЛГАРИЯ

Външната политика на Република България се развиваше в условията на един *преходен период в международните отношения*. Последната, четвърта по ред международна система – Ялтенската от 1945 г., бе захвърлена на „бунището“ на историята, но нова все още не е изградена. Стари и нови геополитически играчи се опитват да намерят своето достойно място във формиращия се нов свят и да извлекат за себе си политически, икономически, финансови, суровинни и други дивиденди. Останали единствена световна Мегасила след приключването на Студената война, САЩ се опитаха да въдворяват „нов световен ред“, регулиран от Вашингтон. Амбицията да се постигне нещо, което никой никога не е постигал, претърпя в началото на XXI в. фиаско. Това роди надеждите, че американското лидерство в съвременния свят ще бъде заменено, макар и временно, от европейците. Но изпадането на Европейския съюз в комплексна криза (през първата половина на второто десетилетие на XXI в.) разсея и последните надежди, че това може да се случи. Печалните резултати от политиката на глобализъм помрачиха авторитета и свиха влиянието на контролираните от Запада международни финансови институции – Световната банка и Международния валутен фонд. Организацията на обединените нации устоя на натиска за нейното ликвидирание и за учредяването на „ново поколение световна мироопазваща организация“ и успя донякъде да парира опита на НАТО да действа зад нейния гръб и като неин конкурент. Създадената в самия край на XX в. Г-20 бързо се утвърди като основен световен формат за търсене на решения на глобалните проблеми, изземвайки водещата роля на Г-7. Формира се новият геополитически и геоикономически клуб БРИКС, превърнал се в най-големия ограничител на международната активност на Запада. Откритата от БРИКС в Шанхай Банка за

развитие се превърна в реален конкурент на установените във Вашингтон световни финансови институции. Руската федерация възвърна самочувствието си на самостоятелен глобален фактор в международния живот, възстанови статута си на световна Суперсила и реагира на всеки опит на Запада да налага политическата си воля във неговите териториални предели. Китай се превърна във водеща световна икономика и Пекин непрекъснато разширява влиянието си във всички части на света, включително в Европа. Нови крупни сили на международния небосклон – Япония, Германия, Индия, Бразилия, Южна Африка и др., полагат координирани усилия да получат в ООН статут на Велики сили. Глобалната „шахматна дъска“ постоянно се пренарежда, без да е получила все още относително стабилна конфигурация.

Преходният характер на съвременните международни отношения съвпадна с *преходния характер и в българското национално развитие*. На 10 ноември 1989 г. беше поставено началото на една нова епоха за България – на преход от комунистически тоталитаризъм към модерна демокрация. Но когато изглеждаше, че българският преход е приключил успешно (към 2007 г.), се разрази най-голямата световна криза, откакто глабализацията се превърна в структурна рамка на световната икономика, която показва ясно слабостите на либералната икономика. Още преди да се е свързал икономически, Западът демонстрира и своя политически провал. Инсценираните „цветни революции“, „Арабска пролет“ и други средства за износ на демокрация, а в действителност за поставяне на „куклени“ режими и за снабдяване с енергийни ресурси, проявиха ефекта на бумеранга – Европа беше залята от милиони мигранти мюсюлмани и изправена пред лицето на ислямския фундаментализъм и тероризъм, на който са поддадоха и отдавна живеещи и дори родени на континента мюсюлмани. Съединените щати пък станаха арена на зачестяващи расови сблъсъци при всеки пореден случай на разстрелване на чернокожи от бели полицаи. Така рухна пред погледа ни и друга фундаментална опора на западното разбиране на демокрацията – концепцията за мултикулту-

рализма. На практика се получи така, че когато бяхме готови да приемем Република България като вече адаптирана към западната демокрация страна, самата западна демокрация тепърва започна да осъзнава своите основополагащи заблуди и потребността от основно преразглеждане на представите за постмодерната демокрация.

След края на Студената война Република България се оказа в *двойно негативен контекст* – като бивша комунистическа държава, създала си заслужения имидж на единствен напълно лоялен съюзник на СССР, и като страна от размирните Балкани, имащи внушената от Запада не съвсем справедлива репутация на „барутен погреб на Европа“.

Хвърляйки поглед към началото на новата българска демокрация, трябва най-напред да констатираме, че тя *скъса със съветското имперско минало*. Направи го по типичен за българите начин: след като самият Съветски съюз се отказа от доктрината на „ограничения суверенитет“ (в реч на Михаил Горбачов пред Парламентарната асамблея на Съвета на Европа от 6 юли 1989 г.) и непосредствено преди разпадането на Съветския съюз (25 декември 1991 г.). След като дълго се беше представяла пред външния свят за най-верен съветски съюзник, България първа денонсира основополагащия Договор за дружба и сътрудничество със Съветския съюз (1991 г.). А българският министър на външните работи Стоян Ганев дори обяви открито намерение да съди СССР (същият този господин беше завършил висшето си образование в Съветския съюз, беше женен за съветска гражданка и работеше в близкото минало като преподавател в Школата на МВР в Симеоново).

С разпускането на Съвета за икономическа взаимопомощ (28 юни 1991 г.) и на Организацията на Варшавския договор (1 юли 1991 г.), както и с разпадането на Съветския съюз на съставните му 15 републики (25 декември 1991 г.) Република България *възстанови своя национален суверенитет*. Но след няколко години той трябваше да понесе нови ограничения. Установяването над България на валутен борд (с решение на правителството на Иван Костов от 1997 г.)

означаваше орязване на суверенитета във фискалната сфера. Впоследствие, в хода на подготовката за членство в Европейския съюз, Република България сама внесе промени в своята Конституция, тъй като членството в тази интегрална международна организация предполага доброволен отказ от съществени части на националния суверенитет и тяхното делегиране на наднационални общоевропейски институции.

Получавайки свобода на избор, Република България направи *пълен външнополитически обрат* – от Изток към Запад, от активно членство в организациите на Източния блок към включване в европейските и евроатлантическите структури. Този обрат беше договорен на организираната по полски образец Кръгла маса (януари – май 1990 г.) между участващите две страни – управляващата Българска комунистическа партия и представителите на зародилата се демократична политическа опозиция. Тази Кръгла маса действаше като своеобразна горна камара на парламента (Сенат), където беше постигнат консенсус за демократизирането на страната въз основа на принципите на либералната демокрация: пазарна икономика; свобода на частното предприемачество; свободна конкуренция; свобода на мисълта, на словото, на събранията, на сдруженията и на вероизповеданията; многопартийна система; представителен парламент; и др. Взетите на Кръглата маса решения получиха автоматичната санкция на Народното събрание, съставено тогава само от депутати, излъчени от Комунистическата партия.

Българският обрат от Изток към Запад обаче беше *изпълнен с колебания*. За разлика от Унгария, Полша и други държави от Централна и Източна Европа демократичните промени в България започнаха не с наложена от демократичната опозиция смяна на властта, а с вътрешнопартиен преврат. Режимът на Живков беше свален не от Съюза на демократичните сили (появил се след 10 ноември 1989 г.), а от реформаторското и просъветски настроено крило в ръководството на самата БКП, водено от министъра на външните работи Петър Младенов, министъра на отбраната ген.

Добри Джуров, министър-председателя Георги Атанасов и отговарящия за връзките със Запада в Политбюро и в Министерския съвет Андрей Луканов.

За разлика от останалите нови демокрации в Централна и Източна Европа в България първите демократични избори (1990 г.) бяха спечелени с абсолютно мнозинство от управляващата партия, преименувала се в *Българска социалистическа партия*. Абсолютно мнозинство получи БСП и при парламентарните избори през 1995 г., а на парламентарните избори през 2006 г. – обикновено мнозинство. Трикратната водеща роля на БСП в държавната власт и нееднократното ѝ участие в различни коалиционни правителства бяха главният източник на външнополитически колебания, доколкото значителни части от нейното ръководство, от членския ѝ състав и от нейния електорат не са скъсали с комунистическото минало и не са убедени в необходимостта от трайно обвързване на Република България със Запада.

В друг източник на колебания се превърна създаденото в началото на 1990 г. *Движение за права и свободи*. Самото ДПС неизменно отстоява възможно най-тясно обвързване на България със Запада, но около него и неговата практическа дейност споровете в българското общество не стихват от тогава до наши дни. С куриозно решение от 1990 г. Конституционният съд прие, че ДПС не е противоконституционна партия, след като 6 от неговите членове гласуваха, че е противоконституционна, изградена върху етническа и религиозна основа (при 5 членове на съда, гласували за конституционностъобразността на ДПС). Разчитайки на своя изкъсо държан етнически и религиозен електорат в България и в Турция, ДПС се бетонира още от първите демократични избори в парламента и във властта, като консумира повече власт от относителния му дял в парламента и големината на електоралния му сегмент в обществото. В стремежа към властта ДПС демонстрира готовност за сделки с целия политически спектър. Първото правителство на дясната коалиция СДС беше съставено с мандата на ДПС (1991 г.) и свалено с гласовете на депутати от ДПС (1992 г.). След това ДПС се преориентира към центъра, осигурявайки

парламентарно мнозинство на правителството на Националното движение „Симеон Втори“ (2001 г.). Последваха движение наляво и участие в коалиционното управление заедно с лявата БСП и центристкото Национално движение „Симеон Втори“ (2005 – 2009). Сериозни безпокойства поражда двойната игра на лидерите на ДПС. Нейният основател д-р Ахмед Доган е автор на програмата на първата опозиционна организация в комунистическа България – т.нар. „Турско националноосвободително движение в България“ (1985 г.), с която то възприе стратегията на политическия сепаратизъм. Доган се оказва сътрудник както на комунистическата Държавна сигурност, така и на турската разузнавателна служба (МИТ). През цялото време след 1989 г. Доган настояваше българско-турските отношения да бъдат изведени като държавен приоритет с аргумента, че „пътят на България към Европа минава през Босфора“, докато се оказва точно обратното: пътят на Турция към Европа преминава през България не само в географско, но и в политическо отношение. Наследникът на Доган на лидерското място в ДПС – Лютви Местан, неуморно настояваше България да не се отклонява от „евроатлантическите ценности“, а когато прецени, че животът му е в опасност (от Доган!), предприе куриозна за един политически лидер стъпка – укри се в посолството на Турция в София. Топлата връзка на Местан с Анкара беше открито демонстрирана по време на учредителната конференция на новата му партия Демократи за отговорност, свобода и толерантност (ДОСТ) в Националния дворец на културата в София.

Основания за обществени колебания излъчваше и третата основна политическа сила – СДС. Политическото дисидентство в комунистическа България се роди твърде късно – едва през 1988 г. По-големите и повечето дисидентски организации бяха създадени от комунисти, повлияни от Горбачовата „перестройка“. Тези разочаровани комунисти се вляха в създаденото след свалянето на Живковия режим СДС. Но в СДС отидоха и други комунисти – децата на комунистическата номенклатура, които заспаха на 10 ноември 1989 г. като тъмночервени и се събудиха на следващия ден

тъмносини. Упражнението беше направено толкова подозрително масово, че предизвика основателното предположение за добре пресметнат ход: България, която до вчера беше на родителите им, утре трябва да стане притежание на тях, като техни „естествени“ правоприемници. Първият лидер на СДС – д-р Желю Желев, с умиление признаваше, че е бил комунист, разказваше как е поднасял цветя на паметника на Сталин, и наричаше себе си в качеството си на президент на Републиката „марксист“. Вторият лидер на СДС – д-р Петър Берон, се оказа с тлъсто досие като сътрудник на комунистическата Държавна сигурност. Третият лидер на СДС – доц. Иван Костов, беше кандидат за членство в БКП през последните години на нейния режим, като дори след 10 ноември 1989 г. даваше съвети на БКП от страниците на нейния официоз вестник „Работническо дело“ как да укрепи разклатените си позиции в обществото. Когато Костов предприе грешната стъпка да преобразува СДС от коалиция на демократични политически формации в централизирана партия, започна „люспенето“ от СДС. На това се поддаде и самият Костов, създаде своя партия Демократи за силна България, с което беше сложен краят на СДС като основна политическа сила в страната. Унижението остана за четвъртия лидер – бившия държавен глава Петър Стоянов, повел листата на СДС за първите български евроизбори и останал въвн от Европейския парламент. Проблем за СДС се оказа политическата неопитност на неговите лидери. Първите демократични избори в България бяха загубени от СДС не поради консерватизма на българите, а поради едностранчивата и изкривена картина на комунистическата епоха, внушавана от платената отвън и дирижирана от външни експерти пропагандна машина на СДС (страната беше залята с карта на комунистическа България, осяяна с многобройни черепи на местата на комунистическите престъпления, но повечето от гласоподавателите бяха преживели на гърба си не само негодите от комунизма, но и безспорния напредък в областта на икономиката, строителството, здравеопазването, образованието, сигурността и качеството на живота). А управлени-

ята на СДС показаха, че неговите лидери още далеч не са усвоили елементарните правила за провеждането на външната политика на една държава: поставянето ѝ върху основата на националния интерес; воденето на гъвкава (което не означава безпринципна) външна политика, а не конформистка; провеждането на превантивна, а не реагираща външна политика; залагането на балансирана, а не едностранно ориентирана външна политика; недопустимостта страна с ограничени външнополитически ресурси като България да се конфронтира с която и да било Велика сила; провеждането на външна политика, която не намира необходимата обществена подкрепа.

Външнополитическите колебания имат пряка връзка и с допуснатата *прекомерна фрагментация на българското политическо пространство*. Навремето, към началото на ХХ в., броят на политическите партии в България достига едва дузина. Хитрият Фердинанд Първи (Лисицата) ловко се възползва от това, че при така фрагментираното политическо пространство нито една партия не може да получи абсолютно парламентарно мнозинство и да поеме самостоятелно управлението на страната, за да превърне политическите партии в играчка в своите ръце и да установи свой „личен режим“. Въпреки приемането на цели три поредни закона за политическите партии (през 1990, 2001 и 2005 г.) и на множество изменения и допълнения в тях Република България допусна лавинообразно нарастване на техния брой, надхвърлил в пиковия момент 400, регистрирани официално в Софийския градски съд. Историята като че ли започва да се повтаря (този път наистина като фарс) – от началото на ХХI в. нито една българска партия не съумя да спечели абсолютно парламентарно мнозинство, за да установи самостоятелно управление на страната.

Така *коалиционните управления* се превърнаха в нещо обичайно за Република България. Става дума за една от най-неефективните форми на държавно управление, при която всичко, включително външната политика на страната, се превръща в обект на сделки. Участващите в коалицията по-

литически партии фактически загърбват предизборните си платформи, с което на практика се подменя вотът на гласоподавателите. Коалиционният пазарлък води до политика, която се различава съществено от очакванията на съответните електорални сегменти. Всяка от коалиралите се в управлението партии получава удобния лукс да обяснява неизпълнението на едно или друго категорично поето предизборно обещание с непреклонната воля на някой от коалиционните си партньори. При това коалициите в България се сключват без необходимия открит дебат във всяка от участващите партии, което разкрива възможности за тайни и безпринципни сделки.

Една от най-сериозните причини за колебанията на Република България е *липсата на необходимия консенсус* по основните проблеми на външната политика. Той често не е налице между държавните институции дори когато те са в ръцете на една и съща политическа сила – една „война между институциите“, която малко демократични държави допускат. Основен причинител на тази „война“ е президентството, което при всички изредили се държавни глави сякаш забравя, че България е парламентарна, а не президентска или полупрезидентска република, както и че президентът не е власт, а балансър между властите, призван да осигури последователното отстояване на общонационалния интерес. Никога не е съществувал консенсус между парламентарно представените политически сили по приоритетите на външната политика на страната. А някои от стратегическите външнополитически приоритети на страната не се ползват с необходимия обществен консенсус. Българският държавнополитически елит се пази като от огън от референдумите, изпитвайки панически страх от отхвърляне на неговия външнополитически избор. Вместо да се възползва от тях за богато информирание и убеждаване на общественото мнение в необходимостта на една или друга стъпка в международния живот, да развива политическата култура на нацията и да допринася за укрепване на гражданското общество.

Сред причините за колебанията в областта на външната политика е и оставеният неразрешен *проблем с досиетата на сътрудниците на тайните служби на комунистическа България*. За разлика от другите нови демокрации в Централна и Източна Европа Република България съзнателно избегна убедителното разрешаване на този проблем. Всяка от партиите, редуващи се в държавната власт, гледаше на „досиетата“ като на великолепно средство за zlepоставяне на порции на свои политически опоненти. Дори Костов, дошъл на власт през 1997 г. с твърдото обещание да отвори всички досиета, не го направи, въпреки че това беше първото правителство на българския преход, изкарало пълния си мандат. Защото реши да се възползва от „удобствата“ на използването на поверителна информация в битката за властта. Резултатът от този користен партиен подход към проблема с досиетата е, че на възлови места в държавното управление, включително президент на Републиката и министър-председател, бяха допуснати бивши сътрудници на комунистическата Държавна сигурност, които криеха или просто лъжеха за своята принадлежност към нея.

Във връзка с това се намира *мудният процес на обновление на кадровия състав*, зает с формулирането и осъществяването на външната политика на Република България. Доста позакъсня обновяването в Министерството на външните работи, включително сред дипломатическия персонал. С негласното съгласие на основните политически партии се установи досадната практика за ръководители на дипломатически мисии на Република България в чужбина да бъдат назначавани провалили се политици и държавници. Едва през 2007 г., и то под силен обществен натиск, беше приет Закон за дипломатическата служба, но в него беше заложена възможността за политически назначения на една пета от българските посланици в чужбина. Така вместо дипломати от кариерата и до наши дни за посланици се изпращат неуспели председатели на парламента, премиери, министри и заместник-министри, а също музиканти, поети, литератори и други „специалисти“ по международни отношения.

Някои от основните причини за колебанията на Република България на международната арена са външни. Сред тях с особено тежки последици е *драматичното развитие на Балканите* след приключването на Студената война. Република България трябваше постоянно да търси спешен адекватен отговор на всяка промяна на политическата карта на полуострова, на всяка от редуващите се локални войни, конфликти и кризи. Районът бързо възвърна старата си печална слава на „барутен погреб на Европа“, което затрудняваше значително постигането на външнополитическите цели на балканските държави, включително на България.

Няма как да не добавим и *постоянния външен натиск над Република България* при вземането на всяко важно решение в областта на външната политика – от САЩ, от Европейския съюз, от Русия, а напоследък и от Китай.

Колебанията на Република България в международното общуване проличават най-ясно в *постоянноменящите се външнополитически приоритети* на редуващите се правителства на българския преход:

- за социалистическото правителство на Андрей Луканов (1990 г.) приоритетни бяха отношенията със Съветския съюз и с Европейската общност;
- за правителството на безпартийния Димитър Попов (1990 – 1991) – Германия и Гърция;
- за правителството на СДС с мандат на ДПС на Филип Димитров (1991 – 1992) – САЩ, Европейската общност и Турция;
- за правителството на безпартийния проф. Любен Беров (1992 – 1994) – Европейската общност;
- за правителството на Демократичната левица на Жан Виденов (1995 – 1997) – Русия, Германия и Гърция;
- за правителството на СДС на доц. Иван Костов (1997 – 2001) – НАТО и Европейският съюз;
- за правителството на НДСВ на Симеон Сакскобургготски (2001 – 2005) – Европейският съюз и НАТО;

- за правителството на коалицията БСП – НДСВ – ДПС на Сергей Станишев (2005 – 2009) – Европейският съюз;
- за правителствата на ГЕРБ на Бойко Борисов (2009 – 2013, 2014 – 2017 и от 2017 г.) – САЩ, Европейският съюз и Германия.

Ако хвърлим един най-общ поглед върху реално постигнатото в областта на външната политика, първо ще трябва да отбележим положените целенасочени усилия за *изчистване на неблагоприятния за външния свят образ на България*. Още в края на 1989 г. беше премахнат позорният чл. 1 от действащата тогава Конституция от 1971 г., повеляващ, че БКП е ръководна сила в Българската държава и българското общество. По същото време беше открито осъден „възродителният процес“, поставил страната в международна изолация и създал нови и тежки проблеми в отношенията ни с Република Турция. Велико народно събрание прие нова Конституция на Република България (1991 г.), в която бяха заложени необходимите предпоставки за демократичното обновление на страната. През същата година се пристъпи към обновяване на дипломатическите представителства на България в чужбина. Република България започна да отстоява нови позиции в международните организации, в които членуваше, включително в ООН.

От гледна точка на новата външнополитическа стратегия на страната изтъкване заслужава поетапното постигане на важни *членства в нови за България международни организации*. Още през 1990 г. тя беше приета като редовен член на Световната банка и Международния валутен фонд – основните опори на американското и западното могъщество в областта на валутно-финансовите отношения. Това беше оценено като първото доказателство за искреността на новата външнополитическа ориентация на България. Вторият външнополитически пробив беше приемането на Република България в престижния „клуб на европейските демокрации“ – Съвета на Европа (1992 г.). На това се гледаше не толкова като на акт на трайно установяване на демокрация в страната, колкото като на наличие на политическа воля да се върви

неизменно по този път. А и Съветът на Европа се схващаше като първо преддверие към пълноправно членство в Обединена Европа. Далеч по-трудно и болезнено бе въвеждането на Република България във второто преддверие на Европейския съюз – членството в НАТО (2004 г.). Това се оценяваше като гаранция за необратимостта на новия външнополитически избор на Република България. Приемането в НАТО направи възможно постигането и на главния външнополитически приоритет на новата българска демокрация – пълноправното членство в Европейския съюз (2007 г.). Сред останалите нови членства на Република България в авторитетни международни организации отбелязване заслужават участието ѝ като съучредител на Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (1995 г.) и приемането ѝ в създадената през 1995 г. Световната търговска организация (1996 г.).

Подтиквана от Европейския съюз и от НАТО, Република България успя да се включи практически във всички намиращи се край нея *регионални организации*. Макар и с неохота, тя се включи като съучредител в иницирираното от Турция Черноморско икономическо сътрудничество (1992 г.), институционализирано през 1999 г. в Организация за черноморско икономическо сътрудничество. Междувременно Република България се добра до далеч по-важните за нейната западна ориентация членства в Централноевропейската инициатива (1996 г.) и в Централноевропейската зона за свободна търговия (1998 г.). По време на Българското председателство на Процеса на сътрудничество в Югоизточна Европа беше подписано Споразумение за създаване на балкански Съвет за регионално сътрудничество (2007 г.), който започна да функционира от следващата година.

За изминалите 29 години след началото на демократичните преобразования в страната България положи значителни усилия за разчистване на неуредените проблеми в *двустранните отношения със своите преки съседи*, но действаше по не най-убедителния начин, поради което много от висящите проблеми така и не бяха разрешени. Яви се и нов, при това доста проблемен, съсед – Република Северна Маке-

дония, спрямо която България прояви големи лутания в търсене на верния път.

Република България бе принудена да полага основите на своите отношения и с *другите нови държави в постюгославското пространство*, както и с новия регионален фактор – Албания, устремена към идеята за обединяване на албанците на Балканите. Но и тук София действаше сякаш не толкова водена от добре осъзнатия български национален интерес и от общобалканските интереси, колкото под натиска на външни на Балканите сили.

Новата прозападна външна политика на Република България се натъкна на неочакван за неопитните български държавници проблем – разминаванията *между САЩ и Европейския съюз* по цял ред много чувствителни международни проблеми. Молбите, отправяни към тях (както направи президентът Георги Първанов), да не поставят България в положението да избира между тях, и твърденията, че „България има две семейства – Европейския съюз и НАТО“ (както уверяваше министърът на външните работи Соломон Паси), нямаше как да имат друг ефект освен снизходителни усмивки сред спецовете по международни отношения. Опитът на София да лавира между САЩ и Европейския съюз, понякога беше толкова нескъпопосан, че предизвикваше язвителни коментари в западните медии, които утвърждаваха един нов външнополитически имидж на Република България като „съгласната страна“.

Република България все още не може да напипа верния за страната път към *другите признати и фактически Велики сили*. В угода на сегашния „Голям брат“ България проявяваше растяща готовност да действа под лидерството на Великобритания, и то във време, когато тя все повече се самоизолираше и беше поставена в изолация в Европейския съюз. Пак под внушението на Вашингтон София доста усърдно ухажваше Берлин, сякаш не разбираше американския интерес да се подбива авторитетът на признатата Велика сила Франция, да се разбие „оста“ на европейската интеграция Париж – Берлин и вместо нея да бъде изградена нова „ос“ – Лондон – Берлин. Отново под натиска на САЩ Република България допусна да

разруши отношенията си с Руската федерация, което означаваше изтегляне на традиционно добре посрещани български стоки от огромния руски пазар (освободената от България ниша веднага беше заета от други руски търговски партньори), а също от големия и привлекателен арабски пазар (в който се наместиха други, включително САЩ). Твърде късно, едва когато получи одобрението на Европейския съюз, България откликна на интереса на Китай към страните от Централна и Източна Европа. Едностранното залагане от София на Запада е трудно обяснимо във време на неговия упадък и в обстановка на формирането на един нов свят, който, както вече е сигурно, ще изглежда не доминиран от Запада, а многополюсен, което означава по-балансиран, по-спокоен и по-справедлив. Динамично променящата се международна среда на сигурност придава особена актуалност на настояването на президента Румен Радев „нашата външна политика да се формира тук, в София“, както се изрази той на традиционната среща на държавния глава с чуждите дипломатически представители в България (януари 2018 г.).

Прегледът на външнополитическите усилия на Република България поставя въпроса *има ли все още непостижати важни за страната външнополитически цели*. Има такива и хубавото е, че упражняващите държавната власт започват да ги осъзнават. Една от тях е отдавнашното желание на страната да бъде включена в Шенгенското пространство, което е и договорен ангажимент към Европейския съюз. Докато в условията на сегашната мигрантска криза съпротивата на някои държави от ЕС видимо намалява, явява се известно колебание в самата България, включително сред управляващите. Това оставя впечатлението, че се подценява огромното значение на членството в Шенген за свободното пътуване на българските граждани, за туширането на спорните проблеми, свързани с някои национални малцинства у нас, както и за привличането на повече европейски средства за охраната на евентуално новата външна граница на Шенген – българската. Още по-големи колебания Република България проявява спрямо друг свой договорен ангажимент

към ЕС – влизането в Евроната. България вече се стреми да влезе в чакалнята на Евроната (наред с други нови членки на Съюза), но съмненията в необходимостта от приемането на еврото като че ли растат, особено на равнище масово съзнание. Вината за това не е толкова на евроскептичните политически формации в България, колкото на самите управляващи, които не разгръщат сериозна разяснителна работа за ползите от приемането на единната европейска валута. Явно не се обяснява убедително, че няма нито една държава, която да е загубила от приемането на еврото, че Евроната осигурява по-надеждна защита при сринове на международните финансови пазари, че неслучайно е налице опашка за приемане в Евроната, както и че влизането в Евроната ще има далеч по-голямо значение за България в сравнение с другите нови европейски демокрации, тъй като ще означава освобождаване от унижителния валутен борд. И още едно престижно членство липсва на Република България – в Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР), спечелила си репутацията на „глобален клуб на богатите“. Ние, разбира се, не сме сред богатите нации на съвременния свят, но е хубаво, че кабинетът „Борисов“ постави българската кандидатура за членство. Демонстрираният от ОИСР политически подход при собственото ѝ разширяване дава шансове на България и те трябва да бъдат използвани в името на създаване на по-добри условия за развитие на българската икономика.

Всяко обобщение за външнополитическите успехи и неуспехи на външната политика на Република България не може да избяга от главния въпрос: *„Доколко ефективна е тя?“*. По дефиниция ефективността е главно мерило за всяка външна политика, а ефективна е онази външна политика, резултатите от която съвпадат с предвиждания резултат. Най-общо казано, ние можем да признаем външната политика на Република България за ефективна, ако тя е осигурила по-високо качество на живота на българските граждани. Сравнителните данни за 1988 г. (последната цяла година на комунистическа България) и за 2017 г. (последната цяла го-

дина на Република България) обаче пораждат основателни съмнения. Реалните резултати са деиндустриализация, завръщане на безработицата и на отдавна забравени болести, масова и растяща бедност, отваряне на социалната ножица и задълбочаващ се процес на социална маргинализация, ширещо се изтичане на „мозъци“ и на подготвени специалисти, демографска катастрофа, „извоюваната слава“ на най-бедната и най-корумпираната държава в Европейския съюз. Което означава, че държавнополитическият ни елит е в голям дълг към българската нация.

Причините за *крайно неудовлетворителните практически резултати от провежданата вече почти три десетилетия външна политика* следва да бъдат осмислени. Външната ни политика далеч не покрива фундаменталните изисквания за ефективност – базиране на националните интереси, многовекторно отчитане на реалиите на многополюсния свят, придържане към международното право, консолидиране на държавните институции около общи външнополитически послания, осъществяване на външната политика от професионални дипломати от кариерата. Водената еднопосочна, сателитна и идеологизирана външна политика не без основания ни спечели името на „Държавата Yes“. България така и не разбра, че българските национални интереси не трябва да са заложник, ипотекиран в чужди столици, че съюзническите отношения в НАТО и в ЕС не означават безропотно съгласие и сляпо подчинение, че София трябва да се превърне в субект в съюзническия консенсус и не трябва да бъде въвлечана във непопулярни войни, в които няма български интереси и дори са накърнявани. Усложняващата се и динамизираща се международна среда налага преориентация към национално отговорна външна политика, която да бъде в полза на вътрешната и да допринесе за подобряване на качеството на живота на българските граждани, а също да направи страната ни забележима на международната арена и да ѝ донесе достоен международен имидж.

Важен ориентир в движението на идеите за по-нататъшното развитие на външната политика на Република

България е осъзнаването на онези вътрешни предизвикателства пред страната, които рефлектират върху стабилността на държавата и могат да породят сериозни рискове в нейното международно общуване. Най-голямото предизвикателство пред българската национална сигурност безспорно е демографската криза, обхванала България след рухването на комунистическия режим и получила впоследствие параметрите на *истинска демографска катастрофа*. Тя има много измерения и все далеч отиващи последици. На първо място, демографската катастрофа се изразява в главоломния срив на броя на населението на страната като резултат от спада на раждаемостта, изключително високата смъртност (в някои български региони е съизмерима само с региони с въоръжени конфликти), икономическата имиграция и „изтичането на мозъци“: от почти 9 млн. към 1989 г. до малко над 7 млн. към 2017 г. – поражения на човешкия капитал, които България никога не е търпяла в своето следосвобожденско минало, включително във войните за национално обединение. Второ, демографската катастрофа засегна дълбоко качествения състав на българското население. За последните 29 години България бе напусната от над 2 млн. души, търсеци други възможности за себе си, от които между 1 и 1,5 млн. работят в чужбина. Преобладаващата част от напусналите Родината си българи са сред най-образованите, най-талантливите и най-перспективните (предимно млади) хора. Това „изтичане на мозъци“ влоши до такава степен човешките ресурси, че българският бизнес отдавна чувства остър недостиг на квалифицирана работна ръка. И тази неблагоприятна тенденция ще се влошава – както показва проучване на агенция „Сова Харис“ от 2018 г., над 1 млн. българи в активна възраст обмислят да напуснат страната. А прогнозата на доц. Георги Бърдаров и доц. Надежда Илиева сочи, че през 2030 г. 20 процента от населените места в България ще бъдат без трудоспособно население. Трето, демографската катастрофа влоши драматично етническият и религиозният облик на населението в страната. Относителният дял на етническите българи главоломно пада поради по-силно изразената имиграция и най-големия демог-

рафски срыв. За сметка на него тревожно нараства делът на българските цигани и на българските турци поради демографския взрив на тези най-големи малцинствени общности. Тези диаметрално противоположни процеси налагат дълбок отпечатък върху религиозната ситуация в страната – намаляване на православното население и увеличаване на изповядващите исляма, а също върху образователното равнище на нацията (сега само 0,5 процента от циганите имат висше образование и едва 9 процента – средно образование). Четвърто, демографската катастрофа нанесе трудно поправими щети на разположението на етническите общности върху територията на страната. Единствената етническа общност у нас, която в преобладаващата си част продължава да живее в селата, е турската и тя вече е овладяла огромни територии в т.нар. „смесени райони“. Етническите българи бяха увлечени в миграцията от периферията към големите градове във вътрешността на страната, като в същото това време в страни от миграцията останаха мюсюлманските общности – турци и помаци. Резултатът е обезбългаряване и обезлюдяване на крайграничните райони (цитираната прогноза на доцентите Бърдаров и Илиева вещае, че през 2030 г. 20 процента от населените места ще бъдат без население, а 60 процента от територията на страната – демографска пустиня). Особено опасно стана положението в Кърджалийска област, всички селища в която (с изключение на областния град) са населени компактно от български турци. Съвсем целенасочено Турция приема изселници от България само от вътрешността на страната, не и от крайграничните райони, като държи българските турци да си останат в кърджалийските простори. Активно тече и процесът на обезбългаряване на самия град Кърджали – не само поради демографския срыв на етническите българи и демографския взрив на българските турци. През последния четвърт век около 20 процента от етническите българи си продадоха имотите в града, тъй като не се чувстваха достатъчно сигурни в този български областен център, и се преселиха в други градове във вътрешността на страната. Цялата тази критична ситуация в демографския облик на крайгра-

ничните райони се оформи в обстановката на открити претенции от страна на нашите съседи: държавни глави на Турция правят провокативни изявления по адрес на Кърджали и областта, а и към цяла България; министър на външните работи на Румъния поиска „връщане на Южна Добруджа“ в състава на Румъния; Сърбия лансира идеята за „шопска нация“, която била разположена от двете страни на българско-сръбската граница; Македония се държи предизвикателно към българската Пиринска Македония; Гърция издигна твърдението, че от двете страни на общата ни граница живее „помашка нация“. Анализът на демографската катастрофа в Република България трябва да се постави в един по-широк, най-малко регионален контекст, тъй като след Студената война в нашия Балкански регион се случиха съдбоносни събития, които показаха, че при определяне на бъдещето на една територия не са важни историческите аргументи, а етническите реалности. Това налага вземане на спешни държавни решения, ако сме наистина загрижени за териториалната цялост на страната и нейния суверенитет. Необходимо е, вместо да пилее средства за военни мисии в чужбина и за въоръжения, които няма да ни помогнат, България да концентрира финансови ресурси за комплексно преодоляване на демографската катастрофа. Належащо е да се осигури достойно заплащане на труда на висококвалифицираните специалисти, за да може те да бъдат задържани в страната. Крайно време е радикално да бъде променена държавната политика по отношение на раждаемостта, която да осигурява социална помощ само до трето дете (за да спрат циганите да създават по десет, а турците да не изпълнят заръката на турския президент Реджеп Ердоган да имат по пет деца), като за сметка на това значително увеличи помощите до трето дете, за да се стимулират етническите българи да си го позволят. Належащо е България да се опита да привлече представители на българската диаспора да се заселят у нас, като им се предложат построени от държавата нови къщи в китните крайгранични райони и се вземат мерки за осигуряването им с работа. Потребно е незабавно, докато не е станало безнадеждно късно, специално да се вземат мер-

ки за укрепване на българския характер на Кърджали, като не се изключва и крайният спасителен вариант – пренасяне на столицата от София в Кърджали. Най-накрая, след дългогодишно остро поставяне на въпроса от научните и експертните среди, заплахата от демографската криза намери място в Доклада за състоянието на националната сигурност за 2017 г. Но произтичащите от това незабавни мерки така и не се вземат, което обрича България да си остане страната с най-бързо намаляващо население в света. А демографските прогнози са наистина апокалиптични. Според българския Национален статистически институт към 2050 г. българската нация ще се стопи до 5,14 млн. души, а тази на Евростат вещае намаляването ѝ до 5,54 млн. По-дългосрочната прогноза на Евростат сочи, че към 2070 г. населението на България ще спадне до 4,9 млн., като населението в работоспособна възраст ще намалее с 40 процента (още през 2060 г. работещите и пенсионерите ще бъдат еднакъв брой). При такава стъписваща перспектива Република България едва ли ще бъде в състояние да отстоява своята териториална цялост и суверенитет.

Препоръчителна литература

Баев, Й. Военнополитическите конфликти след Втората световна война и България. София, 1995.

Българите по света и държавната политика. – В: *Международни отношения*, 2008, кн. 3, с. 107 – 128.

България – предвидимият партньор. Българската външна политика 2001 – 2005. София, 2005.

България и голямата игра (19 септември 2011 г.). – В: *Международни отношения*, 2011, кн. 4, с. 31 – 88.

България и евроатлантическите структури за сигурност. – В: *Международни отношения*, 1995, кн. 2, с. 5 – 72.

Българската външна политика в постконфликтния период: тенденции, роли, препоръки. София, 1996 (Автори: П. Пантев, В. Рачев, В. Цачев, Т. Хубенова-Делисивкова, Д. Динков).

Българската външна политика и ситуацията в Югоизточна Европа. София, 2002.

Велев, Г. Българската национална кауза. 2. изд. София, 2013.

Величков, Й. Векът на престъпните безумия (1912 – 2012). Равносметката на едно провалено столетие. София, 2016.

Венелинов, Е. За глобалния хоризонт на българската външна политика. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2007, кн. 4, с. 5 – 7.

Външната политика на България след 10.XI.1989. София, 1997.

Външната политика на България 1990 – 1997 г. – В: *Международни отношения*, 1998, кн. 4, с. 15 – 36.

Външната политика на Република България през погледа на левите партии. – В: *Международни отношения*, 1999, кн. 1, с. 5 – 30.

Генчев, Х. Глобален характер на българската външна политика. Колко хубаво! – В: *Геополитика & геостратегия*, 2008, кн. 4, с. 8 – 9.

Гиндев, Е. Що е то „цивилизационен избор“? – В: *Сигурност*, 2016, кн. 10, с. 6 – 12.

Глобалните промени и съдбата на България през 21. век. София, 2016.

Даскалов, М. България се нуждае спешно от нова външна политика. – Във: *frognews.bg*, 6 декември 2016.

Димов, А. Българска геополитика. София, 2015.

Динков, Д. Външната политика на България в условията на радикалните трансформации в международната система. – В: *Международни отношения*, 2009, кн. 5 – 6, с. 15 – 22.

Динков, Д. Прагматизъм и приемственост във външната политика на България. – В: *Международни отношения*, 2011, кн. 2 – 3, с. 97 – 98.

Иванов, А. Българската геополитика като изкуство на баланса. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2005, кн. 6, с. 11 – 17.

История на българите. Т. IV. Българската дипломация от древността до наши дни. София, 2003.

Казаков, Е. Геополитически модели в българската политика: белезите на междинността. – В: *Международни отношения*, 2005, кн. 2 – 3, с. 133 – 154.

Казаков, Е. Глобалното измерение на българската външна политика. – В: *Международни отношения*, 2008, кн. 2, с. 43 – 56.

Казаков, Е. За геополитическия модел на българската външна политика. – В: *Международни отношения*, 2001, кн. 1, с. 19 – 32.

Казаков, Е. „Многополюсни“ теории и геополитически реалности: мястото на България в променящия се международен ред. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2011, кн. 1, с. 71 – 78.

Казаков, Е. Прояви на Санстефански геополитически синдром в съвременната политика на България. – В: *Международни отношения*, 1999, кн. 4, с. 53 – 62.

Калфин, И. Приоритети на българската външна политика в променящия се свят. – В: *Международни отношения*, 2011, кн. 5 – 6, с. 21 – 30.

Кръстев, В. Днешното геополитическо положение на България. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2008, кн. 1, с. 5 – 14.

Маринов, Г. Геополитическите предизвикателства пред България след 2007. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2006, кн. 5, с. 5 – 19.

Матеева, М. История на дипломатическите отношения на България. София, 2005.

Минчев, О. Предизвикателствата пред българската външна политика. – В: *Conservative Quarterly*, 2015, кн. 1, с. 7 – 11.

Огнянов, Л. България и обединена Европа. – В: **Историкът** – гражданин и учен. София, 2001, с. 501 – 513.

Павлов, А. Необходима е компетентна външна политика и дипломация. – В: *Международни отношения*, 2016, кн. 4, с. 87 – 90.

Рангелов, А. България и НАТО – поглед към една несъстояла се дискусия. – В: *Годишник на Варненския свободен университет*. Т. I. 1998, с. 203 – 211.

Сакскобургготски, С. Мисията на българската дипломация в съвременния свят. – В: *Международни отношения*, 2004, кн. 3, с. 135 – 140.

Симеонов, Г. Апетити за българска земя валят от всички страни! – В: *Сигурност*, 2017, кн. 2, с. 9 – 11.

Слатински, Н. Външната политика на България – баланс между НАТО и Русия. – В: *Международни отношения*, 1996, кн. 4, с. 79 – 92.

Станишев, С. Основни насоки във външната политика на България. – В: *Международни отношения*, 2005, кн. 5, с. 5 – 16.

Стефанов, Г. Външна политика. Дипломация. Теория и практика. 3. прераб. и доп. изд. София, 2000.

Стефанов, Н. Заплахи и възможности за България в близкото десетилетие. – В: *Брод за България*, 12 октомври 2016.

Стоянов, В. България и „войната“ на газовите проекти. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2011, кн. 4, с. 52 – 58.

Ташев, С. Възможностите на диаспората да влияе върху демографските процеси в България. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2015, кн. 5, с. 25 – 34.

Тепавичаров, Х. Оптимални варианти пред българската външна политика. – В: *Международни отношения*, 1997, кн. 3, с. 25 – 30.

Тодоров, А. Външнополитическите приоритети на България. – В: *Международни отношения*, 1999, кн. 5, с. 11 – 28.

Фактори на нестабилност на Балканите и българската външна политика (Кръгла маса). – В: *Международни отношения*, 1995, кн. 3, с. 5 – 66.

Цонев, К. Българо-арабските отношения. Факти и анализи. Учебно пособие. Т. 1. София, 1999.

Якимова, И. Геополитическо противостоене и тенденции в българската външна политика в началото на XXI век. – В: *Международни отношения*, 2006, кн. 4, с. 79 – 90.

ГЛАВА ВТОРА ГЕОПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА НА РАЗМИРНИТЕ БАЛКАНИ

ТЕМА 3 БАЛКАНСКАТА ПОЛИТИКА НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Балканската политика е *традиционен външнополитически приоритет* на България. Като средна по размери европейска държава, разположена в центъра на Балканския полуостров и разполагаща с ограничени природни, стопански и човешки ресурси, България е заинтересована във висока степен от отношенията със страните от региона. Подходът към балканските проблеми, опитите за разрешаването им и техните резултати са важни индикатори за външнополитическата стратегия и тактика на България и за предвидимостта на външнополитическите ѝ действия, като оказват твърде съществено влияние върху нейния международен имидж и степента на ефективност на външната ѝ политика въобще.

Затова, наред с резонно подчертания дипломатически интерес, балканската политика на Република България е постоянен предмет на *научни анализи*. Продължаването, разширяването и обогатяването на изследванията в тази област са една от насъщните задачи на българската наука, ако тя иска да отговаря на очакванията на формиращото се гражданско общество и да изпълнява своя дълг към външнополитическата дейност на Българската държава.

Върху балканската политика на Република България продължават да въздействат *традиционни външнополити-*

чески фактори. Поради особеното си разположение – европейска опора на мостове към Азия и Африка – Балканите са многовековно поле на езикови, етнически, религиозни и културни преливания. Това придава особено значение на малцинствената проблематика, която постоянно трови балканските взаимоотношения.

Важното стратегическо положение на полуострова има още един обективен резултат – от дълги векове той е *възел на световни съперничества*, в заплитането и разплитането на който участват традиционно почти всички Велики сили. С утвърждаването на теорията за баланса на силите в международните отношения (XVII в.) балканските страни са превърнати в балансър между католическата Хабсбургска, православната Руска и ислямската Османска империя. Политическото бъдеще на Балканите се предрешава от Великите сили зад гърба на населяващите полуострова народи и на техните легитимни институции – от Берлинския конгрес (1878 г.) до Ялтенската подялба (1945 г.), фиксира в проценти съотношението между англо-американското и съветското влияние в балканските страни. Ялтенският дележ се спазва с впечатляваща стриктност от световните Суперсили (САЩ и СССР) и в най-напрегнатите години на Студената война, до самия ѝ край.

Въпреки цялата корист на политиката на Великите сили на полуострова, те високомерно и наставнически отдавна ни съветват да забравим своите исторически спорове. Навремето сър Уинстън Чърчил беше казал, че *„Балканите са произвели повече история, отколкото могат да поемат“*. В наши дни последователите на Чърчил ни внушават да забравим „тежкото и разделящото минало“ в името на едно „по-добро бъдеще“. Това на практика означава: да забравим вината на Западна Европа за падането на Балканите под властта на османците; да приемем тежкия политически, икономически, религиозен и етнически гнет на Отоманската империя като „османско присъствие“; да забравим жестоките турски изстъпления срещу участниците в бунтовете и въстанията на покорените християнски народи; да забра-

вим, че режимът на капитулациите бе по-важен за европейските Велики сили от освобождението на балканските християнски народи; да забравим как западноевропейците воюваха рамо до рамо с турците срещу тръгналите да ни освобождават руснаци в Кримската война; да забравим и дори да ругаем Русия за това, че ни е освободила от османското иго; да забравим произволно начертаната нова политическа карта на Балканите от европейските Велики сили на Берлинския конгрес (1878 г.); да забравим как в края на Втората световна война Чърчил и Рузвелт ни хвърлиха в обятията на Сталин, а след това техните приемници представяха тази наша беда като вина. Казано накратко – да не се опитваме да реанимираме гузната съвест на Запада за неговата отговорност за балканските трагедии през последното половин хилядолетие и да загърбим своята собствена национална и общобалканска идентичност, за да станем свободно манипулируеми в името на прокарването на чужди интереси в нашия регион. Ние не просто сме длъжни да не се вслушваме в подобни внушения, а трябва да помогнем на Западна Европа най-накрая да преодолее своята историческа амнезия и да разбере, че това, което прави напоследък за Балканите, не е подаяние, а изчистване на част от старите ѝ дългове към народите от полуострова.

Към ограничителните рамки на постоянно действащите геополитически фактори трябва да се добави и *тежкото стопанско наследство*. Откъснати по време на няколковековното османско господство от общоевропейското русло, Балканите не преживяват промишления преврат, което, наред с ограничените им природни ресурси, ги утвърждава като традиционно най-слаборазвития регион в Европа. Изостаналостта тласка балканските държави към търсене на външни покровители, което превръща страните от полуострова в заложници на чужди интереси.

Наред с неблагоприятните, като цяло, обективни фактори, въздействие продължава да оказва един благоприятен – *старата балканска взаимност*. Родена в общата борба на средновековните балкански държави за оцеляване в непос-

редствена близост до мощната трансконтинентална Византийска империя, поставена на общи православни устои и калена в общата борба срещу османския поробител, тази взаимност стига през епохата на Балканското възраждане до идеята за Балканска федерация, на която се гледа като на възможност за мирно решаване на национално-териториалните проблеми на полуострова и средство за колективно париране на експанзията на Великите сили. С поставеното от Кемалистката революция (1918 – 1922) начало на преобразуването на теократичната Османска империя в модерна светска държава балканската взаимност се разпростира и върху Република Турция, на която започва да се гледа като на неразделна съставна част на пъстрия в езиково, етническо, религиозно и културно отношение балкански свят. Но всички опити за вдъхване на политически живот в искрения стремеж на балканските народи за обединение са надмогнати от шовинизма на техните държавнополитически елити и се натъкват на непреодолима преграда – користта и подстрекателството на Великите сили.

Балканската политика на Република България не може да бъде разбрана и обективно оценена, ако не се отчете поетото от нея наследство. Поради изтъкнатите обективно действащи фактори в общуването на Балканите, а и заради удивителната способност на меродавните български институции да правят неадекватен външнополитически избор в моменти на съдбоносни исторически изпитания *завареното към 10 ноември 1989 г. наследство* в общобалканската политика бе твърде скромно и доста неутешително за България. Създаденият с водеща българска роля Балкански съюз с участието на Сърбия, Гърция и Черна гора триумфира в Балканската война (1912 – 1913), но последвалият непосредствено след това епилог – Междусъюзническата война (1913 г.), прераснала във Втора балканска война, завършва катастрофално за България. Балканските конференции от първата половина на 30-те години на ХХ в. довеждат до изграждането на Балкански пакт на всички български съседи (Турция, Гърция, Югославия и Румъния), като широко място

в дейността му (1934 – 1940) заема поддържането в унизи- телно положение на победената в Първата световна война България. Антибългарски нотки се прокрадват и във Втория Балкански пакт (1953 – 1954), обхващащ натовските бал- кански държави (Турция и Гърция) и измъкналата се от ор- битата на Кремъл Югославия. Едва към края на 50-те годи- ни на ХХ в. започна да се наблюдава размразяване на бал- канските взаимоотношения, довело след хелзинкското Съ- вещание по сигурност и сътрудничество в Европа (1973 – 1975) до първи по-осезаеми резултати: в рамките на Иконо- мическата комисия за Европа на ООН бе създаден Коорди- национен комитет по проучване на възможностите за свър- зване на енергийните системи на балканските страни (1976 г.), а Форум на правителствени експерти (Атина, 1976 г.) очерта 16 области на възможно сътрудничество, като набел- яза над 200 конкретни предложения. Тези първи обнадеж- даващи симптоми на общобалканско сътрудничество обаче не получиха развитие поради разразилата се през 1979 г. „Втора студена война“ във връзка със съветската агресия в Афганистан и установяването на американски ядрени сис- теми в някои натовски европейски държави. Едва в условията на реформаторския курс на Горбачов стана възможна иницирираната от регионалната Суперсила – Югославия, Първа среща на министрите на външните работи на балкан- ските държави (Белград, февруари 1988 г.), последвана от Експертна среща по мерките за укрепване на доверието и сигурността на Балканите (Букурещ, май 1989 г.). Подписа- ни бяха споразумения за взаимно ненападение, за прокар- ване на преки телефонни връзки между държавните ръко- водители, министрите на отбраната и граничните войски, за неразполагане на войски и съоръжения от други райони на Европа, за мораториум върху нарастването на военните раз- ходи, както и за тяхното намаляване, които започнаха да пропъждат смразяващия дъх на Студената война.

Република България завари немалко *проблеми и в дву- странните отношения с балканските държави*. Връзките с единствения останал съюзник на полуострова – *Румъния*,

изпаднаха през втората половина на 80-те години в стагнация поради различното отношение на двата комунистически режима към опитите на Горбачов да реформира социализма, и взаимоотношенията в самия Източен блок (Тодор Живков се изявяваше като скрит противник на „перестройката“, докато Николае Чаушеску ѝ оказваше открита съпротива), както и поради зачестилото от 1982 г. обгазяване на Русе от химическия комбинат в Гюргево. Стигна се дори до неизпълнение на договорни задължения.

Поради робуване на волята на Кремъл и на идеологически съображения бе загубен бившият стратегически съюзник – *Югославия*. По повод на противопоставянето на диктаторството на Сталин България обяви югославския ръководител маршал Йосип Броз Тито за „предател“ (1948 – 1953), едностранно анулира редица спогодби и се отказа от задълженията си по съюзния договор, в отговор на което Югославия внесе оплакване в ООН срещу България за неспазване на подписани международни споразумения. Предоставянето на югославските граждани на възможността свободно да пътуват на Запад (1952 г.), бе характеризирано от България като „съглашателство с империализма“. Въпреки нормализирането на отношенията след смъртта на Сталин (1953 г.), нов договор не бе подписан след изтичането на 20-годишния срок на съюзния договор от 1947 г. (поради отказа на Белград). Когато Тито въведе елементи на пазарна икономика в югославското стопанство (70-те години на ХХ в.), България обвини Югославия в „преминаване на страната на капитализма“. Освен това върху двустранните отношения тегнеше тежкото бреме на македонския проблем и на въпроса за Западните покрайнини.

Също поради идеологизиране се отиде още по-далеч в отношенията на България с другия бивш съюзник – *Албания*. Продиктуваното от Кремъл отношение към възприетия от Енвер Ходжа маоистки курс на „опора на собствените сили“ (краят на 50-те години на ХХ в.) и към самоизолацията на Албания (от 1968 г.) доведе до отказ от подновяване на

съюзническият договор от 1947 г. и до замразяване на българско-албанските отношения.

Поради българската подкрепа на партизанската война в Гърция (1946 – 1949) дипломатически отношения с Атина бяха установени едва след обозначаването на границата по река Марица (1954 г.). Започналото през 1964 г. затопляне на двустранните отношения бе сведено по време на „режима на полковниците“ в Гърция (1968 – 1974) до изпълнение на поети по-рано задължения. Въпреки подписаната през 1986 г. Декларация за приятелство, добросъседство и сътрудничество отношенията с Гърция търпяха сериозните ограничения на принадлежността на двете страни към конкуриращи се икономически и военни съюзи, като бяха повлияни от приливите и отливите на Студената война.

Особено напрегнатите след Втората световна война отношения с Турция достигаха често голяма острота във връзка с погранични инциденти, изселванията на българските турци (възобновени от 1946 г.), посегателствата върху българските имоти в Турция и включването на двете страни във враждуващи военни блокове. Започналият след смъртта на Сталин процес на нормализация на отношенията вървеше бавно – диалогът стигна министерско равнище едва през 1964 г., а премиерско – чак през 1968 г. Изграждането на добросъседски отношения обаче бе блокирано от неприсътояния за края на ХХ в. „възродителен процес“ (1984 – 1985) – гавра с идентичността и достойнството на българските турци, помаци и ислямизирани цигани. Анкара замрази отношенията си с България и постави въпроса за положението на турците и другите мюсюлмани в България в Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа и в ООН, а също в Организацията Ислямска конференция, на която Турция стана членка през 1986 г. Почувствала се застрашена от прилагане на „кипърския сценарий“, България се видя принудена да купи съветски ракетен комплекс СС-23 (1986 г.), гарантирал по възможно най-надеждния начин националната сигурност на страната. Но напрежението в двустранните отношения не стихна поради последвалите масови

вълнения сред българските турци с искания за изселване и неадекватните действия на комунистическия режим спрямо т.нар. „голяма екскурзия“ (май – септември 1989 г.), които поставиха България в тежка международна изолация.

Поради посегателството върху основни права на българските мюсюлмани започналите през 1986 г. предварителни разговори между България и *Европейската общност* бяха блокирани, а след подновяването им се стигна само до установяване на официални отношения (август 1988 г.), като бе отклонено българското настояване за сключване на търговско споразумение. В резултат на предизвиканата икономическа криза в страната външният ѝ дълг нарасна през втората половина на 80-те години на XX в. от около 2 млрд. на почти 8 млрд. долара.

Поставеното на 10 ноември 1989 г. начало на демократичното обновление на България роди *надеждата за нова, достойна и отговаряща на българските национални интереси балканска политика*. Условия за това се формираха с разпадането на Организацията на Варшавския договор, на Съвета за икономическа взаимопомощ и на СССР (1991 г.), както и с изтичането на сроковете на съюзните договори с бившите стратегически съюзници от Източния блок (1993 г.).

Но твърде бързо се разбра, че Великите сили и този път няма да оставят широки възможности пред Република България и другите страни от региона да вземат суверенни външнополитически решения. Желания повод за нова намеса в балканските дела Великите сили видяха в раздвижването на дълго потисканите етнически и религиозни малцинства. Незаздравелите рани от миналото възродиха стари амбиции и породиха националистически изблици, хитро раздухвани отвън. *Реанимираните балкански национализми* доведоха до непрекъснатата ескалация на кризите на Балканите, чиито основни жалони са военните действия в Словения (1991 г.), военните операции в Хърватия (1991 – 1995), войната в Босна и Херцеговина (1992 – 1995), кризата в Албания (1997 г.), войната в Косово (1999 г.) и кризата в Македония (2001 г.), с която ескалацията опря плътно до българс-

ките граници. Редящите се една до друга и една след друга кризи на полуострова предизвикаха намесата на Великите сили: Европейската общност (от 1991 г.), САЩ (от 1994 г.) и Русия (от 1999 г.). Избрали отново Балканите за основно бойно поле помежду си, те разцентроваха държавите от региона чрез силния и разнопосочен натиск върху тях, оставяйки на балканските народи щетите от битките.

Користният подход на Великите сили към региона доведе и до една друга предпоставка за поддържане на напрежение на полуострова – *дисбаланса на въоръженията на балканските държави*, наложен с Договора за обикновените въоръжени сили в Европа (ДОВСЕ) от 1990 г., неговата актуализация с ДОВСЕ – 1 А (1992 г.), Виенското споразумение за въоръженията в държавите, разположени по фланговете на НАТО (1996 г.), и Истанбулското споразумение към ДОВСЕ (1999 г.). Някои страни, между които най-вече Република България, се почувстваха ощетени и това, естествено, не способстваше за утвърждаване на истинско доверие между балканските държави.

Наред с етническите, религиозните и военните колизии преобладаващата част от Балканите (зоната на новите демокрации) изживяваше след Студената война *продължителен икономически упадък*. Уникалният преход от държавно-планова към пазарна икономика бързо ги сведе от средно развити до развиващи се страни. Не сработиха ефективно на Балканите рецептите на Международния валутен фонд за бърза либерализация и рестриктивна парично-кредитна политика. На свой ред стопанският упадък, както и високата социална цена на реформите предизвикаха социална криза (висока безработица, масово обедняване, значителен спад в качеството на живота, срив в здравеопазването, образованието, науката и културата), а и морална криза (народите от новите балкански демокрации бяха отпратени в „Долината на скръбта“ по находчивия израз на Ралф Дарендорф). Това важи с най-голяма сила за Република България – единствената балканска страна, допуснала установяване на валутен борд (1997 г.), ограничил сериозно държавния ѝ суверени-

тет. Така се оказа, че външнополитическите ресурси, които Република България е в състояние да мобилизира, не само не нараснаха, но значително се свиха.

Република България бе изправена пред твърде своеобразен развой на политическите процеси на Балканите след Студената война. Необичайно дълга се оказва *раздялата на региона с комунистическия тоталитаризъм*. Студената война приключи всъщност тук едва в края на 2000 г. със свалянето на режима на Милошевич в остатъчна Югославия. Но и след това се наблюдаваха рецидиви на миналото и носталгия по него.

Неопитният нов политически елит в зоната на новите демокрации бе далеч от дипломатическото майсторство и не успя да постигне адекватен израз на желанието на балканските народи за сътрудничество. Поддавайки се на външен натиск, той похаби енергия за съюзяване на едни балкански държави срещу други и се луташе между различни конфигурации на сътрудничеството – Дунавско, Черноморско, Адриатическо, Източносредиземноморско и какво ли още не, вместо да заложи на тъй необходимото и желано от народите общобалканско сътрудничество. Това досадно състояние на нещата утвърждаваше характеризирането на балканското сътрудничество като „политическо дебнене, взаимно надхитряне, придобиване на едностранни изгоди и активно противодействие срещу положителни развития, облагодетелстващи другия“ (арх. Христо Генчев).

Друга сериозна пречка в балканската политика на Република България бе *размиването на естествените граници на региона* след Студената война. Възраждането на старата слава на Балканите като „барутен погреб на Европа“, тенденциозните предсказания, че всеки опит за европеизирането им ще доведе до балканизация на континента, множението на националните държави на полуострова в дисонанс с обединяването на Европа, общото изоставане на региона от общоевропейския процес и постоянно възпроизвежданата несигурност на Балканите пораждаха значителни центробежни сили. Наред с внушителната миграция на граждани някои тради-

ционно самоидентифициращи се и възприемани отвън като балкански държави още от началото на 90-те години на XX в. открито демонстрираха политическо бягство от региона. След провъзгласяването на своята независимост (1991 г.) Словения категорично отказа да бъде разглеждана като балканска държава, аргументирайки това с вековната си обвързаност, преди включването си в пределите на Югославия, с Централна Европа, като през втората половина на 90-те години се отказа от участие в общобалканския диалог. Аналогична позиция възприе впоследствие и Хърватия, макар тя да се включва в балканските форуми поради специалните си отношения с Херцег-Босна в Босна и Херцеговина по силата на Парижкия мирен договор (14 декември 1995 г.). Като част от Централна Европа се разглежда от 1992 г. и Румъния, позовавайки се на факта, че само 0,6 процента от нейната територия са разположени на полуострова, макар да е сред неизменните участници в балканското сътрудничество (очевидно в очакване на необходимата балканска подкрепа по отношение на амбициите ѝ за абсорбиране на Молдова). От уреждането на международното ѝ положение през 1995 г. Босна и Херцеговина започна също да се самоопределя като централноевропейска държава, аргументирайки се със своето минало съществуване в рамките на Хабсбургската империя. По такъв начин обхватът на балканския регион се сви както във външнополитическата практика, така и в науката. Като безспорно балкански се приемат Албания, Босна и Херцеговина, България, Гърция, Македония, Румъния, Сърбия, Черна гора и Турция. Често с балканския регион се свързват Хърватия, Словения, Молдова и Кипър, а в някои случаи – също Украйна, Унгария и Италия. При невъзможността да избягат от региона, безспорните балкански държави се ориентираха в средата на 90-те години на XX в. към бягство от понятието „Балкани“, превърнало се едва ли не в „мръсна дума“ в европейския и световния политически лексикон, заменяйки го с по-неутралния политически термин „Югоизточна Европа“. Тази игра на думи всъщност се оказва приемлива за балканските народи. Докато терминът „Балкани“ навява асоциации за

„Предориент“ и „заден двор на Европа“, „Югоизточна Европа“ подчертава европейската принадлежност на полуострова.

При създалите се нови обективни реалности и поради посочените по-горе субективни пречки Балканите се възпроизвеждаха и след Студената война като *разединен и подчинен на различни зони на влияние регион*. Балканските държави трудно съумяваха да се дефинират като една общност и много късно успяха да сътворят своя обща политическа институция. Постигнатото в тази област изглеждаше твърде скромно на фона на регионалното сътрудничество в други части на Европа. Третата Среца на министрите на външните работи на балканските страни (София, 1996 г.) даде начало на Процес за сътрудничество в Югоизточна Европа, поддържан с ежегодни форуми, провеждани в различни балкански столици. Поставено бе начало на срещи на министрите на отбраната на балканските страни (София, 1997 г.). Общобалканският диалог бе издигнат на най-високо равнище – срещи на държавните и правителствените ръководители (Крит, 1997 г.). Повечето балкански страни (Албания, България, Гърция, Македония, Румъния и Турция) и Италия изградиха Многонационални сили за предотвратяване на кризи и конфликти в Югоизточна Европа (1999 г.) с първоначално седалище в Пловдив, но вкарването им в употреба по време на Македонската криза (2001 г.) се оказа невъзможно заради липсата на съгласуван механизъм за това и поради разногласия. Едва в началото на XXI в. се появи първият общобалкански документ за сътрудничество – Харта за добросъседски отношения, стабилност, сигурност и сътрудничество в Югоизточна Европа, подписана през февруари 2000 г. в Букурещ. Съгласно постигнато споразумение между Албания, България, Гърция, Македония, Румъния, Сърбия, Турция и Черна гора започна да действа Балкански регионален център за насърчаване на търговията със седалище Анкара (27 юни 2000 г.). В рамките на Инициативата за сътрудничество в Югоизточна Европа бе създаден Регионален център за борба с трансграничната престъпност (1 август 2000 г.) със седалище Букурещ.

Възстановяването на социално-политическото единство на Балканите с падането на режима на Милошевич (ноември 2000 г.) даде тласък на балканското сътрудничество. С цел общо преодоляване на бедствия бе подписано Споразумение за създаване на Съвет за гражданско-военно аварийно планиране на държавите от Югоизточна Европа (София, 3 април 2001 г.), влязло в сила на 26 февруари 2005 г. Постигнато бе споразумение между балканските страни за икономическо и научно-техническо сътрудничество в областта на земеделието (Истанбул, септември 2001 г.). Създадена бе Асоциация на директорите на полицията от Югоизточна Европа (2002 г.). Под егидата на ЕС осемте балкански страни сключиха пакет от споразумения за изграждане на зона за свободна търговия на промишлени стоки (Рим, 13 ноември 2003 г.). Отново под патронажа на ЕС правителствата на балканските страни, включително Временната административна комисия на ООН в Косово, но без Турция (поради невъзможност да покрие в кратки срокове високите изисквания на законодателството на ЕС в енергийната област), подписаха Договор за създаване на енергийна общност в Югоизточна Европа (Атина, 25 октомври 2005 г.). Той предвижда общността да се ръководи от постоянна група на високо равнище, регулаторен борд, форум за електроенергия в Атина и форум за природен газ в Истанбул (в България бе планирано да се установи Регионален информационен и технически център). Впоследствие (2009 г.) бе изграден и Център за правоприлагане в Югоизточна Европа със седалище в Букурещ.

Свой принос в установяването на балканското сътрудничество внесе и *неправителственият сектор* – действат Балкански информационен пул, Асоциация на балканските търговски палати и Балкански политически клуб.

С оглед на прозападната си ориентация балканските държави се включиха в *конкурентните инициативи на ЕС и на САЩ на полуострова* – Процеса от Ройомон на ЕС (от 1995 г.) и американската Инициатива за развитие на икономическото сътрудничество в Югоизточна Европа (от 1996 г.),

както и в Пакта за стабилност в Югоизточна Европа (без Словения), създаден под егидата на Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа при водещата роля на ЕС (от 1999 г.).

До общобалканска постоянно действаща политическа структура се стигна едва през 2007 г. със създаването на *Съвета за регионално сътрудничество*, в който се включи и Молдова.

Наред с бавното и мъчително прохождение на сътрудничеството на полуострова след Студената война балканската политика на Република България се натъкна на сериозни *субективни трудности*. За разлика от другите балкански страни България до ден днешен няма внимателно обмислена, детайлно разработена и последователно провеждана балканска политика. Това е резултат от нежеланието на парламентарно представените политически сили да се обединят около една обща външнополитическа платформа. Установи се и продължава порочната практика отделните основни политически сили да лансират „алтернативна“ външна политика, вместо да се подготви и приеме с консенсус обща външнополитическа програма на всички по-важни, включително извънпарламентарни, политически партии. Липсата на такъв консенсус направи невъзможно осигуряването на национално единство по главни аспекти на балканската политика. При това положение, гледано отвътре и отвън, ясно се открояваха лутанията на всяко поредно българско правителство и недостатъчната приемственост в осъществяването на балканската политика на страната.

Сложната обстановка на Балканите изискваше максимално единна българска регионална политика, но твърде често се наблюдаваше *разнобой между държавните институции*, ангажирани с външната политика на страната. В голям проблем се превърна утвърждаващото се вживяване на президента на Република България в ръководител на външната политика, каквато роля Конституцията не му отрежда. Стигна се до несъгласувани с Министерския съвет дейст-

вия на президента.¹ Появиха се даже публични разминавания между президент и премиер², между президент и външен министър³, както и между премиер и министър на външните работи⁴, дори когато те са излъчени от една и съща политическа сила. Тази несъгласуваност в действията, характеризирана в чужбина като „война между институциите“, „борба между две външни политики“ и „противопоставяне между две мисловни школи“, объркваше международните ни контрагенти, затрудняваше работата на българската дипломация и хвърляше сянка върху международния имидж на страната.

В балканския регион е потребен особено висок професионализъм, но често Република България бе представяна в балканските столици от очевидно неподготвени за отговорната си мисия хора, делени от правителство (съставено често от коалиционни партньори) и президент на „свои“ и „чужди“. *Аматьорството* водеше до реагираща (вместо превантивна) външна политика и раждаше непосилни за скромните възможности на България инициативи (включително посредни-

1 Президентът д-р Желю Желев подписа Съвместна декларация на България, Албания и Македония за трансграничен коридор „Изток – Запад“ (Ню Йорк, 1995 г.) без уточняване с правителството на Жан Виденов.

2 Президентът Петър Стоянов поздрави Македония за „адекватния отговор на действията на екстремистите“, докато премиерът Иван Костов се обяви против решителните действия на македонското правителство срещу навлезлите от Косово албански екстремисти (2001 г.).

3 Президентът д-р Желю Желев открито упрекна правителството на Жан Виденов в „липса на уравновесеност в балканската политика на кабинета“, симпатии към „православна ос“ и „неприятното му отношение“ към трансграничен коридор „Изток – Запад“ (1996 г.). В отговор външният министър Георги Пирински посочи, че това не е нормален диалог между президент и правителство, характеризира президентското изявление като „грубо политизирани нападки“ и подчерта, че това вреди на външнополитическите позиции и на националните интереси на България.

4 След признаването на Република Македония външният министър Стоян Ганев обвини правителството, че дезавуира неговите ангажменти, поети пред Европейската общност, Германия и Гърция (1992 г.). В отговор премиерът Филип Димитров заяви, че министърът на външните работи нахвърлява българската позиция.

чество в уреждането на турско-гръцките противоречия), възприемани от външните партньори с удивление и снизходителна усмивка. Здравото чувство за реализъм изневеряваше и на първите ни държавни мъже.⁵ Значителна вреда на двустранните отношения нанасяха проявите на българско високомерие спрямо Румъния и Сърбия, както и на патернализъм по отношение на Република Македония. В основата на практическата политика се поставяха необосновани принципи: на „еднаква приближеност спрямо съседите“, незащитим от гледна точка на необходимостта от диференциран подход към всеки от тях; на „еднаквост в приоритетите“ на Република България и Турция, неотразяващ специфичните национални интереси на двете страни.

Не се оправдаха надеждите, че България най-накрая ще се поучи от горчивия си исторически опит и ще се раздели със *зловредния рефлекс на робуване на единствеността*. Вместо да изостави срамната сервилност, Република България проявяваше очевидна склонност да подчинява балканската си политика на исканията на поредния, този път задокеански, „Голям брат“, които няма как да съвпадат с българските национални интереси.⁶ Под външен натиск Република България отстъпи от първоначално следвания курс на ненамеса във вътрешните работи на други държави, намиращ се в пълно съответствие с принципите на съвременното международно право, и се поддаде на изкушението в угода на чужди на региона сили да заема страна и дори да се опитва да посредничи в регулирането на вътрешни проблеми на своите съседи Сърбия и Македония. Крайно време е Република България да престане да се държи като дистрибутор на външни на региона хегемонистични сили и да се преориен-

⁵ „Нашата страна има възможността и трябва да поеме в известен смисъл лидерска роля, като увлече чрез своя пример държавите от прилежащите региони“, заяви президентът на Република България Георги Първанов.

⁶ По оценка на американски дипломат никоя от централноевропейските държави „не ухажваше Съединените щати по-прилежно от България“.

тира към неотклонно придържане към политиката на искрено добросъседство.

Балканското външнополитическо направление бе *приоритетно за всички български правителства*. Общ бе декларираният стремеж към откритост и активност, към диалог, разбирателство и сътрудничество в съответствие с европейските и световните стандарти. Сходни бяха и редица преследвани цели: да се преодолеят негативите от миналото, да се търсят възможности и да се създават такива за активизиране на двустранното и на регионалното сътрудничество, да се осигури благоприятна регионална среда за укрепване на сигурността на Република България, за по-широко навлизане на чуждестранни инвестиции в българската икономика и за утвърждаване на необратимостта на демократичното обновление на страната.

В условията на задълбочаване на европейската интеграция и развитие на процеса на глобализация Република България постави балканската си политика *в контекста на новия си външнополитически курс* – вграждане в европейските и евроатлантическите структури. Голямо значение тя отдаваше на балканското икономическо сътрудничество, което при успешно развитие би могло да реализира географския потенциал на полуострова като свързващо звено между различни региони. В това отношение особено важни за България бяха развитието на инфраструктурата и комуникациите, избягването на нелоялната конкуренция и парирането на опитите за концентриране на целия разпределителен потенциал в една отделна държава.

Като особено благоприятна Република България считаше очерталата се в самото начало на XXI в. *обща западно-европейска ориентация на всички балкански държави*. „Опитът от последните години недвусмислено показва – подчерта вицепрезидентът на Република България Тодор Кавалджиев, – че подобряването на отношенията между балканските страни е възможно само по пътя на тяхната европейска интеграция. Само визията за членство в Европейския съюз може да накара отделните държави в региона да изоставят

своите предразсъдъци един към друг. Никаква регионална интеграция не е възможна без общоевропейската.“

С приближаването на балканските кризи до българските териториални предели се забелязва поставяне на регионалната политика на Република България все по-определено *в контекста на европейската интеграция*. България започна да осъзнава, че сложните проблеми на Балканите може да бъдат разрешени успешно и трайно не чрез преначертаване на политическата карта на полуострова, а посредством отваряне и вдигане на границите. Укрепна убеждението, че езиковото, етническото, религиозното и културното разнообразие на Балканите разкрива шанса да се превърне от тежък проблем в голямо предимство – при една общоевропейска политика малцинствата могат да станат „живи мостове“ на двустранното и на регионалното сътрудничество.

Основно място в балканската политика на Република България заемаха *отношенията със съседите*. От особено значение бяха и отношенията ѝ с някои други държави от Балканския полуостров, които крият рискове за българската национална сигурност. Но балканската политика на Република България по необходимост включваше и някои по-специфични за българските национални интереси, периферни на региона страни. Става дума за Хърватия, Молдова и Кипър. Повишеното внимание към дублетните държавни образувания (Република Хърватия и Херцег-Босна в Босна и Херцеговина, Румъния и Република Молдова, Гърция и Република Кипър, Турция и т.нар. Севернокипърска турска република, а също Сърбия и Република Сръбска в Босна и Херцеговина) и задълбоченият анализ на техните взаимоотношения имаха голяма полза за напипване на най-адекватния подход на България към Република Северна Македония.

Погледът върху балканската политика на България през изминалите 29 години след началото на демократичното обновление показва, че с *немалко лутания* тя се опита да намери най-верния път към решаване на напластените през вековете общобалкански проблеми, както и насъщните въпроси на двустранното сътрудничество в региона. Коле-

банията произтичаха до голяма степен от нежеланието на основните политически сили в страната да договорят една обща и отговаряща на българските национални интереси външна и в частност балканска политика. Проблемите в регионалната политика на Република България бяха свързани същевременно със сериозни обективни трудности, за които следва да се държи сметка. Новото поколение български политици, държавници и дипломати все още работи на принципа „проба – грешка“, тъй като не е натрупало достатъчно знания, умения и опит, които да го издигнат до необходимата гъвкавост и дипломатическо майсторство в отстояването на българските национални интереси. Бедата на това ново поколение е в това, че то разполагаше с доста ограничени външнополитически ресурси и бе поставено в унижителното положение да взема всяко по-важно външнополитическо решение под силен и разнопосочен натиск отвън.

И днес Република България е изправена в балканската си политика пред сериозни *предизвикателства*. Развитието на ситуацията в Босна и Херцеговина, Черна гора, Република Македония, Молдова и други невралгични точки на полуострова, както и безпрецедентното едностранно обявяване на независимостта на Косово (2008 г.) пораждаат съмнения в твърденията, че на кризите в региона е сложен край. Поставянето под въпрос на държавните граници показва, че не е приключило започналото след Студената война преначертаване на политическата карта на Балканите. Роенето на държави въз основа на национален и религиозен принцип и без това мозаечните Балкани е в дисонанс с процеса на европейска интеграция. Постоянна опасност пред балканските народи е склонността на някои Велики сили да действат в разрез с фундаментални принципи на съвременното международно право и с резолюциите на Съвета за сигурност на ООН, да пренебрегват свои задължения по международни договори и да прилагат двойни стандарти в региона.

В началото на XXI в. балканската политика на Република България получи нови шансове със забелязващото се *известно проясняване на мястото на полуострова в геополитиката*.

тическото пространство. Започна да се разсейва най-голямото опасение на балканските народи – че Балканите отново стават обект на сделка между Великите сили. Поучен от провалите си в опитите за регулиране на балканските кризи, опознал по-добре особеностите на региона и осъзнал по-задълбочено обективните си интереси, ЕС най-накрая разбра онова, в което подценяваните балкански народи отдавна са убедени – че европейска сигурност не може да има без сигурност на Балканите, а сигурността на Балканите е възможна само в пределите на Обединена Европа. Заявлението на председателя на Европейската комисия Романо Проди, че бъдещето на балканските народи е в ЕС (началото на 2003 г.), бе последвано от респектиращи подкрепящи го стъпки: поемане от НАТО на военните мисии в Македония (2003 г.) и в Босна (2004 г.); приемане на Словения и Кипър (2004 г.), на България и Румъния (2007 г.) и на Хърватия (2013 г.) за членки на Евросъюза; начало на преговорите за членство в ЕС с Турция (2005 г.), Черна гора (2012 г.) и Сърбия (2014 г.); предоставяне на Македония на статут на страна кандидатка (2009 г.); подписване на Споразумения за стабилизиране и асоцииране на Босна и Херцеговина (2011 г.) и на Косово (2013 г.); включване на подалата молба за членство Албания в страните от предприсъединителния пакет (2005 г.). Вече са налице отдавна жадуваните сигнали, че европейците поглеждат на балканците като на част от себе си. Включително по отношение на позабравените през последните години Западни Балкани. Обявената в началото на 2018 г. Стратегия на ЕС за Западните Балкани предвижда през 2019 г. да започнат преговори за членство на Македония, през 2020 г. да бъдат нормализирани отношенията между Сърбия и Косово, през 2023 г. да започнат преговори за членство с Босна и Херцеговина, през 2024 г. да бъде подписан договор за присъединяване на Сърбия и на Черна гора, който да влезе в сила през 2025 г. Европейската визия за Балканите, ползваща се с внушителна подкрепа във всички държави на полуострова, разкрива наистина нови хоризон-

ти пред балканската взаимност, която осмисля външнополитическите усилия на Република България в региона.

Напоследък обаче *Балканите отново се превърнаха в магнит за Великите сили*. Съединените щати оповестиха, че Югоизточна Европа е придобила за тях такова голямо значение, каквото никога по-рано не е имала, и дават ясно да се разбере, че искат да влючат всички държави от региона в контролираното от НАТО евроатлантическо пространство. Възвръщащата самочувствието си на световна Суперсила Русия обяви завръщането си на Балканите. В началото на второто десетилетие на XXI в. в конкуренцията за влияние на този стратегически полуостров за първи път се намеси и превърналият се в глобална Суперсила Китай. Оказа се за пореден път, че битката за Балканите тепърва предстои. Този досаден факт донякъде създава сериозни трудности пред всички балкански държави, но по-опитните от тях ще получат добри възможности да се възползват от конкуренцията между големите Сили на сегашния свят и да лавират между тях за постигане на собствените си национални интереси.

Препоръчителна литература

Аврейски, Н. Балканската политика на Република България. – В: *Международни отношения*, 2006, кн. 1, с. 55 – 96.

Аврейски, Н. Балканският геополитически възел и Великите сили. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2008, кн. 1, с. 28 – 65.

Антонов, Р. Великите сили и международното право: опитът от балканските конфликти. – В: *Международни отношения*, 2005, кн. 1, с. 85 – 92.

Балканите в XXI век – българският поглед (конференция, 27 февруари 2013 г.). – В: *Международни отношения*, 2013, кн. 2, с. 5 – 56.

Балканите в политиката на големите държави: САЩ, ФРГ, Англия, Франция. София, 1995.

Балканите на прага на XXI век (научна конференция). – В: *Международни отношения*, 1997, кн. 3, с. 5 – 66.

Балканите като метафора. Между глобализацията и фрагментацията. София, 2004.

Балканите пред избор: мир или война, европеизация или ребалканизация. София, 1993.

Балканите през второто десетилетие на XXI век: проблеми, предизвикателства, перспективи. София, 2015.

Балканите след референдума в Турция, рисковете от политиката на неоосманизъм и следствията за България и тракийските българи. – В: *Известия на Тракийския научен институт*, кн. 16, 2018, с. 5 – 330.

Балканското сътрудничество – състояние и възможности (Кръгла маса). – В: *Международни отношения*, 1994, кн. 4, с. 5 – 59.

Бараков, С. Балканската политика на Европейския съюз. – В: *Международни отношения*, 2009, кн. 5 – 6, с. 29 – 42.

Бежарова, Н. Балканските страни – надежден съюзник на НАТО и ЕС в укрепването на сигурността. – В: *Международни отношения*, 2007, кн. 1 – 2, с. 91 – 100.

Бежарова, Н. Югоизточна Европа в контекста на сигурността. Ч. I – II. София, 2004 – 2008.

Бечев, Д. Русия се завръща на Балканите. София, 2018.

Бобев, Б. Европейското бъдеще на Западните Балкани. – В: *История*, 2008, кн. 4, с. 23 – 34.

България, Балканите и Европа. В. Търново, 1992.

България, Балканите и Европа. София, 1996.

Величков, Й. България на Балканите. – В: *Ново време*, 1993, кн. 2, с. 3 – 6.

Величков, К. Какво да се прави на Балканите. – В: *Международни отношения*, 1995, кн. 3, с. 38 – 42.

Вигенин, К. България и интеграцията на Западните Балкани в ЕС. – В: *Международни отношения*, 2010, кн. 6, с. 35 – 38.

Военна доктрина на Република България. – Във: *Военен журнал*, 1999, кн. 3, с. 42 – 51.

Волков, В. Русия на Балканите: вчера, днес, утре. – В: **Турция**, Балканите, Европа. София, 2003, с. 193 – 210.

Външната политика на България след 10.XI.1989. София, 1997.

Ганев, И. Регионалният интерес във външната политика на България. – В: *Международни отношения*, 1996, кн. 3, с. 62 – 66.

Генчев, Х. Балканското ядро. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2017, кн. 6, с. 37 – 43.

Генчев, Х. Географията – арбитър в надпреварата, наречена балканско сътрудничество. – В: *Международни отношения*, 1997, кн. 3, с. 5 – 10.

Георгиев, Л. Балканите и новият световен ред. София, 2000.

Глени, М. Балканите 1804 – 1998. Национализъм, войни и Великите сили. София, 2004.

Господари на света? Скритите цели на войната на Балканите. София, 2000.

Григоров, П. Перспективи пред Балканите след подписването на договора за приятелство между България и Македония. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2017, кн. 6, с. 44 – 49.

Григорова, Ж. България на Балканите – нови реалности, нов подход. – В: *Международни отношения*, 1995, кн. 3, с. 42 – 48.

Димитров, П. Балканите в ерата на управляемия хаос. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2005, кн. 2, с. 64 – 68.

Димитров, П. Русия в голямата геополитическа игра на Балканите. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2008, кн. 1, с. 23 – 27.

Динков, Д. Балканските проблеми и ангажиментите на ЕС към тях. – В: *Международни отношения*, 2010, кн. 6, с. 29 – 34.

Динков, Д. Сътрудничеството в Югоизточна Европа: идеи и възможности. София, 2001.

Европейска перспектива и регионално сътрудничество в Югоизточна Европа. София, 2011.

Европейският съюз, Балканите и България. – В: *Международни отношения*, 2017, кн. 5 – 6, с. 35 – 52.

Загоров, И. 2017 година: Балканите и балканската политика на България. – В: *Македония*, 2018, кн. 1, с. 15 – 16.

Иванов, И. Балканските приоритети на Българското председателство на Съвета на ЕС. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2017, кн. 4, с. 16 – 19.

Иванова, Е. Балканите: съжителство на вековете. Изследване върху (не)състояването на балканската модерност. [София, 2006.]

Йелавич, Б. История на Балканите ХХ век. Т. 2. София, 2003.

Кавалджиев, Т. Европейската интеграция на България и краят на балканската блокада. – В: *Международни отношения*, 2001, кн. 2, с. 5 – 10.

Казер, К. Приятелство и вражда на Балканите. Евробалкански предизвикателства. София, 2003.

Каишев, К. Възможен ли е нов Балкански съюз? – В: *Геополитика & геостратегия*, 2018, кн. 3, с. 23 – 27.

Кастелан, Ж. История на Балканите XIV – ХХ век. Пловдив, 2002.

Китромилидис, П. От кръста към флага. Аспекти на християнството и национализма на Балканите. София, 1999.

Концепция за националната сигурност на Република България. – Във: *Военен журнал*, 1998, кн. 3, с. 52 – 57.

Кючуков, Л. Европейската перспектива на Балканите. – В: *Международни отношения*, 2006, кн. 4, с. 27 – 30.

Лалков, М. Балканското сътрудничество – упование в миналото и надежда за бъдещето. – В: **България**, Балканите и Европа. София, 1996, с. 12 – 17.

Лалков, М. От надежда към разочарование. Идеята за федерацията в Балканския югоизток (1944 – 1948). София, 1994.

Лори, Б. Балканска Европа от 1945 до наши дни. София, 2005.

Мазовер, М. Балканите. Кратка история. София, 2005.

Манев, Е. Глобална, регионална и национална сигурност. София, 2012.

Марков, М. Западнобалканско време. София, 2015.

Методиев, К. Еволюцията на българско-хърватските отношения през посткомунистическия период. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2015, кн. 5, с. 130 – 142.

Милков, Н. Българската външна политика на Балканите: предизвикателства и приоритети. – В: *Международни отношения*, 1999, кн. 1, с. 103 – 108.

Минчев, Ч. България, Балканите и регионалното сътрудничество. – В: *Международни отношения*, 2014, кн. 2, с. 23 – 26.

Михайлов, В. Балканите в руската геополитика. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2006, кн. 2, с. 51 – 60.

Младенович, М., Е. Пономарьова. Публичната дипломация на Русия: балканското направление. – В: *Международни отношения*, 2016, кн. 3, с. 51 – 62.

Национални проблеми на Балканите. История и съвременност. София, 1992.

Несъвършеният мир. Доклад на Международната комисия за Балканите. София, 1997.

Никова, Е. Още веднъж за балканското регионално сътрудничество. – В: *Списание на БАН*, 2006, кн. 3, с. 63 – 67.

Николов, С. Българският подход към многостранното сътрудничество на страните от Югоизточна Европа. – В: *Международни отношения*, 1996, кн. 3, с. 67 – 72.

Николов, Ч. Бъдещата роля на Русия на Балканите – тенденции и проблеми. – В: *Международни отношения*, 2009, кн. 4, с. 47 – 50.

Николов, Ч. Подкрепата на България за приемането на балканските ѝ съседи в Европейския съюз. – В: *Международни отношения*, 2007, кн. 4, с. 35 – 40.

Новата политическа карта на Балканите и регионалните интереси (Кръгла маса). – В: *Международни отношения*, 1996, кн. 3, с. 43 – 102.

О'Брайън, Д. Брюксел – новата столица на Балканите. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2006, кн. 3, с. 37 – 51.

Панов, А. Балканският политически клуб – стратегическа инициатива за регионално сътрудничество. – В: *Демократически преглед*, кн. 48, 2001 – 2002, с. 275 – 278.

Пантев, П. Регионални проекти за Югоизточна Европа: проблемът за балканската мегастратегия. – В: *Международни отношения*, 1997, кн. 3, с. 31 – 34.

Патърчанова, Е. Ролята и мястото на Република България в интеграционните процеси на Балканите – регионален анализ. – В: *Проблеми на географията*, 2000, кн. 1 – 4, с. 124 – 129.

Петров, Л. Верният път: обединяване в обединена Европа. – В: *Понеделник*, 1998, кн. 3, с. 141 – 144.

Петров, Л. Събитията на Балканите и международното право. – В: *Международни отношения*, 2000, кн. 1, с. 89 – 100.

Проконова, Д. Предизвикателства и възможности пред евроинтеграцията на Западните Балкани. Ролята на България в подкрепа на евроинтеграцията на Западните Балкани. – В: **За по-силна Югоизточна Европа: регионалното сътрудничество**. София, 2015, с. 186 – 191.

Първанов, А. Етномалцинствени взаимоотношения, кризи и конфликти на Балканите. – В: *Международни отношения*, 2001, кн. 1, с. 29 – 48.

Първанов, Г. Новата роля на България в региона след приемането ѝ в НАТО и като потенциален член на Европейския съюз. – В: *Международни отношения*, 2004, кн. 3, с. 121 – 134.

Рангелов, А. НАТО, Русия, балканските дилеми и българската външна политика. – В: *Международни отношения*, 1997, кн. 2, с. 21 – 32.

Решение за изменение и допълнение на Военната доктрина на Република България. – В: *Държавен вестник*, бр. 20, 22 февруари 2002, с. 1 – 3.

Рудометов, В., К. Куцукис, А. Курветарис. Новите Балкани. Дезинтеграция и възстановяване. София, 2006.

Сигурност на Балканите и съотношението на въоръжените сили и въоръженията след изпълнението на ДОВСЕ. – Във: *Военен журнал*, 1995, кн. 3, с. 21 – 30.

Сирков, Д. Ролята на Русия на Балканите в светлината на една кръгла маса. – В: *Международни отношения*, 1999, кн. 1, с. 37 – 42.

Среща на министрите на външните работи на страните от Югоизточна Европа, София – 6 – 7 юли 1996 г. – В: *Международни отношения*, 1996, кн. 4, с. 5 – 78.

Среща на министрите на отбраната на държавите от Югоизточна Европа. – В: *Международни отношения*, 1998, кн. 1, с. 5 – 38.

Станишев, С. Политиката на ЕС към Западните Балкани и ролята на България. – В: *Международни отношения*, 2010, кн. 6, с. 5 – 8.

Стратиев, С. Балканите в контекста на трансформацията на НАТО и европейската сигурност и ролята на България. – В: *Международни отношения*, 2006, кн. 5 – 6, с. 125 – 130.

Удуърд, С. Балканската трагедия. Хаосът и разрухата след края на Студената война. София, 2002.

Фактори на нестабилност на Балканите и българската външна политика (кръгла маса). – В: *Международни отношения*, 1995, кн. 3, с. 5 – 66.

Христакудис, А. Многостранното сътрудничество в Югоизточна Европа и европейската интеграция: история и съвременност. София, 2002.

Цачевски, В. Балканите – новата Югоизточна Европа. От разделение към регионално сътрудничество и евроинтеграция. София, 2007.

Цачевски, В. България и Балканите в началото на XXI век. София, 2011.

Цачевски, В. Пактът за стабилност в Югоизточна Европа: перспективи и предизвикателства. – В: *Международни отношения*, 2000, кн. 2, с. 55 – 78.

Цачевски, В. Трудният път на страните от Западните Балкани към Европейския съюз. – В: *Международни отношения*, 2011, кн. 1, с. 35 – 50.

Цветков, П. Пътят на България към съседите ѝ. – В: *Международни отношения*, 1997, кн. 3, с. 39 – 46.

Цонков, Н. Външната политика на Русия и някои нейни съвременни проекции на Балканите. – В: *Международни отношения*, 2015, кн. 5 – 6, с. 19 – 34.

Чавдарова, М. Балканите в края на века – между надеждата и скептицизма. – В: *Международни отношения*, 2000, кн. 1, с. 101 – 110.

Чавдарова, М. Балканската политика на България – развитие и тенденции. – В: *Международни отношения*, 2013, кн. 1, с. 5 – 24.

Чавдарова, М. Балканските страни: политика, икономика, международни връзки. София, 1999.

Чавдарова, М. Политически системи и външна политика на балканските държави. София, 2008.

Чернев, С. Регионалното военно сътрудничество на Балканите. – Във: *Военен журнал*, 1998, кн. 4, с. 52 – 60.

Чуков, В. Балканската политика на ОИК през 90-те години – част от политиката на организацията спрямо малцинствата. – В: *Международни отношения*, 1997, кн. 3, с. 47 – 52.

ТЕМА 4

СЪВРЕМЕННИТЕ БЪЛГАРСКО-ГРЪЦКИ ОТНОШЕНИЯ

От особена важност за България са отношенията ѝ с Гърция – единствената до 2004 г. балканска държава членка на Европейския съюз (от 1981 г.) и на Западноевропейския съюз (от 1995 г.) и една от двете балкански страни (наред с Турция), стари членки на НАТО (от 1952 г.) и членки на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (от 1961 г.). Като наследница на уникалната егейска култура, смятана за люлка на европейската цивилизация, и на най-развитата през Средновековието трансконтинентална Византийска империя, Гърция се ползва с *голям международен авторитет*. Поради особено благоприятното си географско положение Гърция е традиционно широко отворена към целия свят и това ѝ помага винаги да върви в авангарда на балканските народи. Тя е основната балканска опора на православието и като такава се изявява като най-активен радетел разширяването на ЕС да обхване и православните страни. Гърция е силно заинтересована от издигане на балканска преграда пред проникващия агресивен ислям и в това отношение се ползва с подкрепата не само на православна, но и на католическа и на протестантска Европа.

Като страна с утвърдени демократични традиции, Гърция води *последователна и предвидима външна политика*. Тя е подчертано проевропейска, умело балансираща между САЩ и Русия. Англосаксонските подмятания, че гърците са женени за Изтока, но Западът е бил винаги тяхна любовница (Р. Каплан), всъщност са признание за умението им да се изявяват като медиатор между тези конкурентни цивилизации. Атина води достойна външна политика. Тя няма навика да превива гръб пред силния на деня и в отношенията си с балканските държави се ръководи не от волята на Великите сили, а от собствените си национални интереси и от

потребностите на регионалното разбирателство. След Студената война Гърция се нае с мисията да европеизира Балканите.

Поради сложните си отношения с Турция, своите неуредени отношения с Македония и трудностите в отношенията си с Албания Гърция *отдава голямо значение на позицията на Република България по балканските проблеми.*

Съвременните българско-гръцки отношения безспорно *носят тежестта* на 167-годишното византийско господство над българските земи, църковнонационалните борби на българите от епохата на Българското възраждане срещу великогръцката политика на Вселенската Константинополска патриаршия и следосвобожденските противоречия за географската област Македония.

Но и немалко фактори допринасят за *добрите потенциални възможности* на българско-гръцките отношения: общата принадлежност към православието, историческите, икономическите и културните връзки в миналото.

След началото на демократичното обновление на България, с оглед на външнополитическата ѝ преориентация към европейските и евроатлантическите организации, *възникнаха условия отношенията с Гърция да бъдат издигнати на по-високо равнище.*

Развитието на двустранните отношения обаче вървеше *противоречиво* – на приливи и отливи, предизвикани от липсата на приемственост в политиката на различните български правителства и податливостта им на задоеански натиск, в резултат на който позициите на двете страни спрямо Турция, Албания, разпадаща се Югославия и нововъзникналата Македония, а и по други остри международни проблеми се различаваха значително. Отношенията изпаднаха дори в криза поради прекомерното българско-турско сближение. Твърде скоро обаче Република България почувства „горещия дъх на Турция по своите земи, обитавани от мюсюлмани“ и се преориентира към принципа на „равна отдалеченост“ от двете си натовски съседки.

Все пак, въпреки трудностите, бе постигнат съществен напредък в българско-гръцките отношения. Гърция откликна на молбите на България за оказване на хуманитарна помощ и за съдействие за сключване на споразумение за сътрудничество с Европейската общност. Отношенията бяха поставени на нова правна основа с *Договора за приятелство, добросъседство, сътрудничество и сигурност* (7 октомври 1991 г.). Още от началото на 1991 г. започна за първи път военно сътрудничество между двете съседни страни. Сключени бяха Споразумение за допълнителни двустранни мерки за укрепване на доверието (1992 г.), Спогодба за отбранително сътрудничество (октомври 1993 г.) и Договор за насърчаване и взаимна защита на инвестициите (12 март 1993 г.). От 1994 г. започна осъществяване на Програма за сътрудничество в областта на науката, образованието и културата. Още през 1995 г., преди България да беше депозирала молба за членство в НАТО, Гърция обяви становището си, че разширяването на Алианса не трябва да се ограничава само с централноевропейските държави, а следва да включи също България и Румъния. Регулиран бе старият проблем за използване на водите на река Места (22 декември 1995 г.). Същевременно бе договорено откриването на три нови гранични контролно-пропускателни пункта, свързващи Хасково с Комотина, Гоце Делчев с Като Неврокопи и Смолян с Ксанти.

Последвалият по вина на правителството на доц. Иван Костов *застой в двустранните отношения* (1997 – 1998) бе превъзмогнат по инициатива на същото това правителство във връзка с изоставането на България в процеса на приобщаване на новите демокрации към Европейския съюз. По молби на София Атина подкрепи усилията на Република България за изваждане на страната от Шенгенския визов списък и за включване в инвестиционни проекти на Пакта за стабилност в Югоизточна Европа. Водена предимно от своите собствени интереси (да преодолее островното си положение в ЕС и самотата си на единствена православна държава в Съюза), но и от политиката на добра воля към се-

верния си съсед, Гърция активно подкрепи България (и Румъния) в стремежа ѝ към започване на преговори за присъединяване към Европейския съюз. В тази по-благоприятна за двустранните отношения обстановка бяха подписани Спогодба за сътрудничество и взаимопомощ между митническите администрации (19 януари 1999 г.) и Договор за сътрудничество в областта на туризма (14 май 1999 г.).

Със започването на преговорите на България за членство в ЕС отношенията с Гърция се активизираха. Сключени бяха Спогодба за избягване на двойното данъчно облагане на доходите и имуществото (18 юли 2000 г.), Споразумение за сътрудничество в областта на пощите и далекосъобщенията (17 юли 2001 г.) и Спогодба за въздушните съобщения между и отвъд съответните територии на двете страни (1 ноември 2002 г.), а също Споразумение (с участието и на Република Кипър) за съвместно ползване на спътник на геостационарна орбита за радио- и телевизионно разпръскване (20 септември 2001 г.). В рамките на Програма ФАР на ЕС започна да се осъществява (от 2002 г.) Програма за трансгранично сътрудничество България – Гърция. Реализирана бе петгодишна Програма за сътрудничество в развитието (2002 – 2006), за която Гърция мобилизира с помощта на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие 54,29 млн. евро. Съвместно се работи по програми за сътрудничество в областта на науката, образованието и културата. Смесената комисия за търговско-икономическо сътрудничество създаде Регионален бизнес център „Места – Нестос“ и Съвместен фонд за малки проекти в пограничните райони (2002 г.). В пограничните райони започнаха да действат българско-гръцки фирми. Стремително растеше броят на гръцките фирми в България, достигнал 1500 от общо 9000 чуждестранни фирми (към октомври 2004 г.). Значителен бе размерът на гръцките инвестиции в България, заемали първо място за времето от 1992 до 2003 г.

Известна промяна в нагласите сред гръцките инвеститори се долови във връзка с българската подкрепа на американската война срещу Ирак (2003 г.). Широките обществени

настроения в Гърция по отношение на България изрази водещият журналист по проблемите на международните отношения и външната политика Йоргос Деластик във в. „Катимерини“ и в интервю пред българския в. „Труд“. „Нищо не задължаваше България да приеме тази позиция – и НАТО не взе никакво решение за участие във войната“, констатира Деластик и напомни, че повечето страни на ЕС подкрепят френско-германската позиция по иракския проблем. Като представител на страната, председателстваща тогава ЕС, Деластик постави възникналия пред европейската общественост резонен въпрос: „Защо Европа да плаща за страни, чиито правителства действат като инструменти на Америка?“.

Двустранный отношения бяха активизирани с *подписването на Договора за присъединяване на България към ЕС* (2005 г.). След 13-годишно обсъждане, проточило се главно поради замразяването на отношенията на Република България с Русия, бе подписан тристранен Меморандум между България, Гърция и Русия за изграждане на нефтопровод „Новоросийск – Бургас – Александруполис“ (Атина, 12 април 2005 г.). Открит беше граничният контролно-пропускателен пункт Илинден – Екзохи (9 декември 2005 г.), през 2005 г. бе договорено изграждането на граничен контролно-пропускателен пункт Рудозем – Ксанти (откриването му е планирано за 2019 г.), а през 2006 г. – и на граничен контролно-пропускателен пункт и пътна връзка между Ивайловград и Кипринос.

След приемането на България в ЕС пред отношенията ни с Гърция се разкриха нови перспективи. Подписани бяха Споразумение за съвместен контрол при преминаването на границата (29 април 2008 г.), Споразумение за изграждане и функциониране на Контактен център за сътрудничество между органите на граничната охрана, полицията, митниците и службите за административен контрол на чужденците (29 април 2008 г.), Споразумение за откриване на нов граничен контролно-пропускателен пункт и пътна връзка, свързващи Златоград и Ксанти (1 януари 2010 г.), Споразумение за трансгранично полицейско сътрудничество (9 юни

2010 г.), Споразумение относно сътрудничеството във военната област (27 юли 2010 г.), Протокол за сътрудничество в областта на туризма (27 юли 2010 г.), Споразумение относно презграничните операции за Air Policing (1 ноември 2010 г.), Меморандум за разбирателство относно изпълнението на Програмата за европейско териториално сътрудничество (31 май 2011 г.), Меморандум за разбирателство за сътрудничество в рамките на Атинския многонационален координационен център за морски транспорт (19 септември 2012 г.), Споразумение за сътрудничество в областта на информационните технологии, електронните съобщения и пощенските услуги (17 декември 2012 г.), Споразумение за съвместен контрол на граничния контролно-пропускателен пункт Маказа – Нимфея (17 юли 2014 г.), Договор за изграждане на интерконектор, свързващ газопреносните системи на двете страни (29 юни 2018 г.). Още в първите години на своето членство България се оказва, наред с Гърция, Кипър и Румъния, участник в една от многонационалните бригади на Европейските сили за бързо реагиране, чийто щаб се намира в гръцкия град Лариса.

Българско-гръцките отношения не са лишени от *открити проблеми*. Гърция схваща българските настоявания чрез нови гранични контролно-пропускателни пунктове да се улесни достъпът на българските стоки до егейските пристанища, като прикритие на старата българска мечта за възстановяване на проиграния в Първата световна война излаз на Бяло море. Това впечатление на Атина беше подсилено от откритото поставяне в научната периодика на въпроса за беломорския излаз на България при приемането ѝ в Европейския съюз.

Непризнаването от България на „македонската нация“ и исканията на София за премахване на паспортния и граничния контрол между България и Македония се тълкуват в Атина като *скрит стремеж към присъединяване на Македония или към подялбата ѝ с Албания*.

Атина следи с тревога откритите искания в България (от 1994 г.) София да постави въпроса за българското мал-

цинство в Гърция. Като противодействие на подобен развой на нещата Атина определя това население като „помашка нация“, каквато имало и в България. Гръцката идея за „помашка нация“ има по-скоро антитурски контекст (да пресеке опитите на Анкара за внушаване на турска идентичност у помаците), но тя оказва определено въздействие и върху нагласите на живеещите в България помаци (у нас бе създадена дори нерегистрираната „Помашка партия“, пледираща за автономия на помаците).

Гърция поставя въпроса за *регулиране на водите на река Марица*, по който България се въздържа предвид обществените критики, че аналогичният въпрос за водите на река Места бе решен от правителството на Жан Виденов в ущърб на българския национален интерес.

Властите и неправителствени организации в Гърция нееднократно протестират против разработването на *златните мини в Крумовград*, които са на около 40 км от общата граница и ще окажат въздействие върху околната среда, най-вече върху реките Арда и Еврос.

Сред проблемите се нарежда и денонсирането от българското Народно събрание на Споразумението за изграждане на *петролопровода „Новоросийск – Бургас – Александруполис“* (12 март 2013 г.), мотивиран официално с негативния резултат от местния референдум в община Поморие.

Определени проблеми пораждат *нотките на високомерие у някои български политици и държавници към Гърция*. Особено скандално за гордите гърци бе неуместното заплашване на българите от премиера Бойко Борисов „да не стане като в Гърция“, имащ предвид тежката финансова криза в нашата южна съседка. Гръцкият му колега му отговори незабавно с открито писмо, в което показва с обилни факти колко по-високо е качеството на живота на гърците в сравнение с българите въпреки всичките им проблеми. Пък и Гръцката държава успешно се справи с икономическата и финансовата криза. Успешно реформираната икономика и рекапитализираните банки дадоха възможност на Гърция да отбележи през 2017 г. растеж на брутния вътрешен про-

дукт от 1,4 процента, а през 2018 г. страната излезе от спасителната програма на Еврозоната и Международния валутен фонд и се избави от опеката на кредиторите. Но дори и след наложените тежки ограничения на политиката на доходите след 2010 г., гърците живеят далеч по-добре от българите. По данни на Евростат за 2018 г. минималната работна заплата в Гърция е 684 евро, средната работна заплата – 1120 евро, средната основна пенсия – 720 евро, плюс средна допълнителна пенсия – 170 евро – равнища, които са далеч над българските.

Основна пречка в двустранните отношения е *недостатъчното доверие на Атина към София* поради склонността на България да плава в американски води – основателна претенция, която започна да позаглъхва с приемането на Република България в Европейския съюз, без да е изчезнала.

Препоръчителна литература

Бобев, Б. Албанците зад граница – бариера или мост в международните отношения. – В: *Международни отношения*, София, 1997, с. 23 – 27.

Борисов, Б. Българо-гръцките отношения и влиянието им върху процесите на Балканите. – В: *Международни отношения*, 2013, кн. 2, с. 51 – 54.

Бърдаров, Г. България и Гърция – мост на стабилност в Югоизточна Европа и гаранция за евроатлантическата принадлежност на региона. – В: *Международни отношения*, 2006, кн. 5 – 6, с. 131 – 142.

Градинаров, Б. Проблемът „Гърция“ и бъдещето на Европейския съюз. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2015, кн. 5, с. 35 – 42.

Деведжиев, М. Беломорският излаз на България в условията на европейското членство. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2006, кн. 6, с. 5 – 14.

Кулов, Г. Пазарлъкът за ГККП „Маказа – Нимфея“ и гръцките страхове. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2019, кн. 1, с. 21 – 26.

Матева, Е. България, Гърция и евроатлантическите структури след края на Студената война. – В: *Международни отношения*, 2001, кн. 2, с. 79 – 88.

Помаците – версия за произход и съвременна идентичност. София, 2013.

Русев, С. Спорове между Гърция и Турция за Егейско море и националната сигурност на България. – В: *Национална сигурност*, 1995, кн. 1, с. 9 – 11.

Сарипас, А. Ролята на Гърция в рамките на НАТО и на Европейския съюз за поддържането на сигурността в Югоизточна Европа. – В: *Международни отношения*, 2007, кн. 1 – 2, с. 49 – 58.

Сиригос, А. Бъдещето на българо-гръцките отношения. – В: *Македония*, 1995, кн. 1, с. 8 – 10.

Сиуфас, Д. Гърция твърдо подкрепя европейската перспектива на страната в ЮИЕ. – В: *Международни отношения*, 2008, кн. 4, с. 45 – 48.

Стоянова, В. Българите в Гърция и Турция. – В: *История* на България. Т. 9. София, 2012, с. 467 – 473.

Христакудис, А. Гръцко-българските отношения през 90-те години. – Във: *Военен журнал*, 1995, кн. 3, с. 12 – 18.

Христакудис, А. Гърция и сътрудничеството с балканските страни. – В: *Международни отношения*, 1994, кн. 4, с. 26 – 30.

Христидис, Г. Акценти и тенденции в гръцко-българските отношения след 1990 година. – В: *Международни отношения*, 2005, кн. 2 – 3, с. 155 – 164.

ТЕМА 5

АКТУАЛНИ ПРОБЛЕМИ НА БЪЛГАРСКО- ТУРСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ

След Студената война *рязко нарасна значението на Турция* за балканската политика на България. Днешна Турция е в демографски, икономически и духовен подем и живее със самочувствието на изгряваща световна сила. Демографският бум скоро ще я превърне в по-многолюдна от всяка европейска държава. Страната вече си спечели името на „икономически тигър“ на Балканите: от 2009 г. турската икономика е най-бързо развиваща се в цяла Европа, през 2011 г. стана най-бързо развиваща се и в света и 6-а най-голяма икономика в Европа, а през 2016 г. стана 15-а на планетата. Турската армия е втора по численост в НАТО и девета в света. Уникалното геополитическо положение на Турция, бързото ѝ израстване с разпадането на Югославия в регионална Суперсила, нейната репутация на американски фаворит на Балканите, завидните темпове на икономическото развитие на страната и естественото ѝ включване в новосъздадената през 1999 г. най-влиятелна глобална група Г-20 внася убеденост сред турския политически елит, че „XXI в. ще бъде турско столетие“. Със самочувствието на исторически наследник на „последния истински халифат“ политическият елит на Турция е обладан от завещаната от президента Торгут Йозал цел да възстанови влиянието на бившата Османска империя. От началото на XXI в. турският елит лансира амбициозни външнополитически проекти за нагърбване с ролята на „защитник“ на мюсюлманските малцинства на Балканите, за установяване на „лидерство на Анкара“ над бившите съветски мюсюлмански републики, за създаване на „мюсюлманско НАТО“, за обединяване на тюркоезичните държави в Централна Азия във „Велик Туран“ под егидата на Турция, за превръщане на страната в „духовен център“ на над милиардния ислямски свят. През 1997 г. по нейна ини-

циатива бе създадена Групата Д-8, в която участват осем мюсюлмански страни от Азия, Африка и Океания. Помпозните чествания на 700-годишнината от основаването на Османската държава (на границата между ХХ и ХХІ в.) предизвикаха, по думите на популярния турски историк проф. Илбер Ортайлъ, „преоткриване на Османската империя“. Така бе реанимиран позабравеният спомен, че турците са сред малкото народи, успели да създадат велика имперска държава. В реч, произнесена на 23 октомври 2016 г. в Бурса, президентът Реджеп Ердоган нарече турците „велика нация“ и отделна „цивилизация“, а цялата му кампания във връзка с приемането на промени в Конституцията (пролетта на 2017 г.) премина под лозунгите за „Нова Турция“ и „Велика Турция“. Сегашните турски амбиции са обединени в Стратегията „Визия 2023“, поставяща за цел към 100-годишнината от основаването на Република Турция страната да влезе в първата десетка на най-големите световни икономики.

Натезаването на Турция в международния живот бе съпроводено с *нарастване на влиянието на ислямистите* в страната. Особено показателна е новата история на ислямизма в Република Турция. За първи път ислямистите се организираха през 1970 г. в създадената от Неджметин Ербакан Партия на националния ред. След военния преврат (1971 г.) тя бе разтурена, но през 1973 г. се появи отново като Партия на националното спасение и влезе в коалиционно управление, като водачът ѝ Ербакан стана вицепремиер. И тази партия бе разтурена след поредния военен преврат (1980 г.), като на лидера ѝ бе забранено да се занимава с политика. Но през 1987 г. ислямистите се организираха отново – този път като Партия на благоденствието, която започна да набира сили и влияние в обществото. В тази обстановка премиерът Торгут Йозал постави основите на неоосманизма с контрастиращото със заветите на Ататюрк послание, че ислямът не е несъвместим със Запада и с демокрацията. Когато Западът прие Горбачов като свой партньор, Турция се почувства освободена от съветската „мъртва хватка“ и пра-

вителиството на Йозал от Отечествена партия незабавно вкара Турция в Организацията Ислямска конференция (1987 г.), създадена през 1971 г. от мюсюлманските държави с цел запазване на ислямските „духовни, морални и икономически ценности“ и възприемана повсеместно като „мюсюлманско ООН“. След Студената война организиралите се в Партия на благоденствието ислямисти надхвърлиха 10-процентния праг на парламентарните избори през 1991 г. и станаха парламентарна сила с 16,3 процента електорална подкрепа. На следващите парламентарни избори (1995 г.) Партията на благоденствието се превърна в най-голямата парламентарно представена политическа сила в страната и нейният лидер Неджметин Ербакан успя да оглави коалиционно правителство (1996 г.). Макар че скоро след това той беше принуден да подаде оставка под натиска на коалиционните си партньори и на военните (1997 г.), а Партията на благоденствието беше забранена от Конституционния съд (1998 г.), влиянието на ислямизма в турското общество продължаваше да нараства. Значителна част от ислямистите, водени от Реджеп Ердоган, осъден на 4 месеца затвор за пропаганда на възгледи, разпалващи национална вражда (1997 г.), се преориентираха към една по-умерена програма и създадоха проислямската Партия на справедливостта и развитието (2001 г.). Това се оказа печеливша тактика – през 2002 г. Партията на справедливостта и развитието спечели парламентарните избори и сформира свое правителство, първоначално с премиер Абдуллах Гюл, а от 2003 г. – с министър-председател Ердоган, управлявал цели три мандата страната (2013 – 2014). За президент на републиката бе наложен съидейникът на Ердоган – Гюл, влязъл в президентския дворец за първи път под ръка със забрадена съпруга. Впоследствие мястото му бе заето от самия Ердоган (2014 г.), който със самочувствието на „нов Ататюрк“ построи (и то незаконно!) нов разкошен президентски дворец „Аксарай“ с около 1100 стаи. На журналистически въпрос защо е било необходимо това разточителство, Ердоган лаконично отвърна: „Защото в стария дворец има хлебарки!“. С непрек-

лонната си воля Ердоган вече постигна главната си цел – промяна на конституционното държавно управление, одобрена от национален референдум (2017 г.), с която президентската институция в Турция получи безпрецедентни за международната практика права. Цялата външнополитическа дейност на Ердоган като премиер и впоследствие като президент се основава на обновения през 2001 г. от университетския професор Ахмет Давутоглу йозализъм в книгата му „Стратегическа дълбочина“. Показната добронамереност към околните държави, обосноваваща принципа за „нулеви проблеми със съседите“, „Доктрината Давутоглу“ съчетава с открит стремеж за използване на мюсюлманските малцинства и пряка намеса на Турция в тяхна защита, включително чрез прилагане на изпитания „кипърски сценарий“.

Макар европейската ѝ част да представлява само 3 процента от територията на страната, Турция се изявява като *центростремителна по отношение на Балканите и на Европа сила*. Приобщаването ѝ към следвоенна Европа започна още през 1949 г. с приемането на страната в Съвета на Европа. След като стана членка на Организацията Ислямска конференция (1986 г.), Турция се нагърби с ролята на защитник на мюсюлманските малцинства на Балканите, разглеждайки ги като органични съставни части на „световната ислямска нация“. Същевременно тя се стреми да изолира своя традиционен противник – Гърция, като изгради с помощта на САЩ дъгата Анкара – София – Скопие – Тирана. Чрез балканския приоритет на външната си политика Турция демонстрира своя стремеж към ЕС, с който има споразумения за асоцииране (1963 г.) и за митнически съюз (1995 г.), а също молба за членство (1987 г., приета през 1999 г.) и открита процедура на преговори за пълноправно членство (3 октомври 2005 г.).

България заема доста *важно място в балканската политика на Турция*. През нея преминава главната сухопътна артерия към Европа. Тя е съседка на турския конкурент на полуострова (Гърция) и на Македония, в която Анкара има специални интереси. В страната живеят около 800 000 „тур-

ци“, към които Турция отнася, наред с турците, и татарите, черкезите, помаците, гагаузите и ислямизираните цигани.

Като се имат предвид незаличимият спомен за петвековното турско господство над българите и обстоятелството, че към началото на демократичното си обновление България имаше най-проблемни отношения с Турция, няма да е пресилено да се констатира постигнатият *огромен напредък в двустранните отношения* за един сравнително кратък интервал от време след 10 ноември 1989 г.

До голяма степен бяха преодоляни повечето от *заварените тежки проблеми*. България освободи и реабилитира арестуваните лидери на „Турското националноосвободително движение в България“, осъди „възродителния процес“, възстанови имената на българските мюсюлмани и собствеността върху недвижимите имоти на българските граждани от турски произход, направили постъпки за заминаване в Турция и други страни (декември 1989 г.). Българските власти разрешиха на всички 400 000 подали документи за изселване български турци да напуснат страната (януари 1990 г.). След изселването на 140 000 от тях Турция заяви, че по-нататъшното изселване противоречи на „националните интереси“ на Турция, и затвори едностранно границата (септември 1992 г.). В резултат на започналите през 1991 г. консулски срещи бяха подписани Договор за трансфер на осъдени лица (22 юни 1992 г.) и Визова спогодба (10 март 1993 г.). България възстанови имотите на мюсюлманското вероизповедание, позволи създаването на три частни мюсюлмански духовни училища, както и на Полувисш (впоследствие Висш) ислямски духовен институт в София. Започнаха да се излъчват програми на турски език по местни радиостанции, по Българското национално радио и Българската национална телевизия. Възобновено бе издаването на вестници на турски език. Въведено бе факултативно изучаване на турски език като майчин за учениците от III до VIII клас. Постигнато бе и Споразумение за социалното осигуряване на изселените се след 1 май 1989 г. български турци, благодарение на което бе уредено получаването на бъл-

гарски пенсии (от март 1999 г.). В изпълнение на Програма за сътрудничество в областта на опазването на недвижимо-то културно наследство през 2002 – 2003 г. се извършиха съвместни дейности по документиране, анализиране и опазване на културно-исторически паметници в двете съседни страни.

В хода на разчистването на тежките проблеми от миналото Република България и Турция заложиха нова правна основа на двустранните си отношения с *Договор за приятелство, добросъседство, сигурност и сътрудничество* (6 май 1992 г.). Подписани бяха споразумения за допълнителни мерки за доверие във военната област (януари и ноември 1992 г.), Споразумение за сътрудничество във военното обучение (31 март 1992 г.), Споразумение за съвместна борба с нелегалния трафик на наркотици, с тероризма и организираната престъпност (февруари 1993 г.), дългосрочен Договор за сътрудничество в икономическите, техническите, научните и индустриалните отношения (юли 1994 г.), Спогодба за избягване на двойното данъчно облагане с данъци на доходите (6 юли 1994 г.) и Договор за взаимно насърчаване и защита на инвестициите (6 юли 1994 г.).

Във връзка с американската Инициатива за Южните Балкани (1996 г.) и с *българската кандидатура за членство в НАТО* (17 февруари 1997 г.) София активизира отношенията си с Анкара. Сключени бяха Споразумение за оперативно уведомяване при ядрена авария и обмен на информация за ядрени съоръжения (28 юли 1997 г.), Спогодба за сътрудничество и взаимопомощ в митническата област (4 декември 1997 г.), Спогодба за сътрудничество в областта на образованието, науката и културата (4 декември 1997 г.), Договор за сътрудничество в областта на туризма (24 юни 1998 г.), Спогодба за сътрудничество в областта на енергетиката и инфраструктурата (4 ноември 1998 г.), Споразумение за сътрудничество в областта на пощите и далекосъобщенията (1 март 2002 г.), Протокол за сътрудничество по военна история и стратегия, военните музеи и публикациите в тези

области (10 юни 2003 г.) и Спогодба за въздушен транспорт (21 април 2004 г.).

Голямо значение имаше *уредждането на десетилетните погранични проблеми* със Споразумението за определяне на границата в района на устието на река Резовска (Мутлудере) и за разграничаване на морските пространства в Черно море (4 декември 1997 г.), дало възможност да се решат и други свързани с това въпроси: за неизползване на противопехотни мини и тяхното премахване или унищожаване в районите, прилежащи към общата граница (22 март 1999 г.), за сътрудничество в областта на бреговата охрана (18 април 2002 г.), за морско търговско корабоплаване (21 април 2004 г.), за сътрудничество относно морското търсене и спасяване в Черно море (26 май 2004 г.), за сътрудничество в областта на картографията (12 октомври 2004 г.).

Във връзка със стремежа на двете страни към членство в ЕС, в рамките на Програма ФАР на Съюза започна да се осъществява *Програма за трансгранично сътрудничество* България – Турция (от 2004 г.). Сключеното Споразумение за свободна търговия (11 юли 1998 г.) бързо превърна Турция в търговски партньор № 4 за Република България и № 1 в стокообмена ни с балканските страни (по данни към октомври 2005 г.). Осъществява се Програма за сътрудничество в областта на образованието, науката и културата (от 2004 г.). Работи се по постигнатите Споразумение за научно и технологично сътрудничество (6 юли 2004 г.) и Споразумение за полицейско сътрудничество (2 февруари 2005 г.). Подписана бе Спогодба за работата на железопътния граничен преход Свиленград – Капъкуле и обслужването на граничната гара Капъкуле (17 януари 2006 г.). Договорено бе откриване на граничен контролно-пропускателен пункт на река Резовска (Мутлудере).

След приемането на България в ЕС двустранните отношения бяха активизирани. Подписани бяха Споразумение в областта на сигурността във военната индустрия (20 март 2012 г.), Споразумение за сътрудничество в областта на извънредните ситуации (20 март 2012 г.), Меморандум за раз-

бирателство относно взаимно създаване на културни центрове в София и в Истанбул (20 март 2012 г.) и Споразумение за забрана и предотвратяване на незаконен внос, износ и прехвърляне на правото на собственост на културни ценности (28 август 2012 г.). При масирано американско лобиране и с активното участие на Европейската комисия България, Турция, Румъния, Унгария и Австрия подписаха Споразумение относно енергийния мегапроект „Набуко“ (13 юли 2009 г.). На 27 юни 2018 г. бе пусната предсрочно в експлоатация българско-турската газова връзка.

Двете страни правят впечатляващи международната общност *взаимни жестове*. България се включи в турската инициатива за Черноморско икономическо сътрудничество (1992 г.), която прерасна по време на Българското председателство в Организация за Черноморско икономическо сътрудничество (1998 г.) и подкрепи европейската перспектива на Турция. На свой ред Турция сне от международните организации въпроса за положението на българските турци и лобира активно за присъединяване на България към НАТО – от 1995 г. до нейното приемане през 2004 г. Открит бе Български културно-информационен център в Истанбул (ноември 2004 г.).

Наложеният от ЕС промени в турското законодателство по отношение на правата и свободите на гражданите през последните години разкриха *възможност за връщане на българските имоти* в Турция – с постановления на турския Административен съд вече са върнати нотариалните актове на пет от общо петдесет отнети от турската държава български имота. Двете страни като че ли вървят към историческо помирение.

Въпреки респектиращото възходящо развитие българско-турските отношения имат и *немалко нерешени проблеми*.

И в двете страни има сили, които са убедени, че като пълноправна членка на ЕС, България не подкрепя реално и активно *европейската интеграция на Турция*. Пренебрегва се фундаменталният факт, че това зависи най-вече от усилията и волята за реформи на самата Турция. Едва през 2008 г. в

Доклада за напредъка на страната ЕС призна Турция за функционираща пазарна икономика, но другите две изисквания (политически и правни) на Копенхагенските критерии за членство от 1993 г. и допълнително въведените впоследствие изисквания към страните кандидатки остават и в наши дни непокрити. В резултат именно на това преговорите за членство буксуват – досега са отворени 19 от общо 35 преговорни глави, като е затворена една-единствена. Напоследък Турция на Ердоган не само че не се доближава до високите изисквания за еврочленство, но и се отдалечава от основополагащи принципи на европейската интеграция, с което сама блокира пътя си към Обединена Европа. Що се отнася до позицията на София по отношение на кандидатурата на Турция за членство в ЕС, тя наистина излъчва противоречиви послания. Достатъчно ясна представа за това дават изявленията на министър-председателя Бойко Борисов – настояванията му преговорите да продължат, трудно се вметват в откритото му признание: „Турция, ясно е, че няма да се присъедини към ЕС“. Тази непоследователна позиция на премиера показва, че Република България още не е осъзнала несъвместимостта на евентуално приемане на Турция в ЕС с българските национални интереси, с регионалните интереси на Балканите и с общоевропейските интереси.

Турция се опитва да намери българска подкрепа по *чувствителни за нея въпроси*: неосъдения от Анкара геноцид на Османската империя спрямо арменците (1894 – 1897 и 1915 – 1916 г.) и съдебния процес срещу турския писател Орхан Памук, заклеил този геноцид пред швейцарската преса (2005 г.)⁷, признатата само от Турция т.нар. Севернокипърска турска република (1983 г.), непризнаването от Турция на Република Кипър и затварянето за нея на турските пристанища и летища, блокирането от Анкара на кипърския стремеж към Организацията за черноморско икономическо сътрудничество

⁷ Под натиска на ЕС Турция оттегли обвинението срещу писателя за обида на държавата (януари 2006 г.).

во и НАТО⁸, потискането на малцинствата в Турция (24 процента от населението на страната), особено въоръжената разправа с кюрдите (13,5 млн.), накърняването на правата на жените, изтезанията в затворите, въведените от Анкара едностранни промени в Конвенцията от Монтьо от 1936 г. и отклоняването на исканията за свикване на международна конференция за Проливите. България не може да отговори на очакванията на Турция, тъй като това са напълно основателни претенции на ЕС, а и с оглед заинтересоваността на самата България от по-нататъшното развитие и задълбочаване на демократичното и светското обновление на Турция.

Анкара иска да превърне *българските турци в своя „пета колона“* в България, активно използвайки разузнавателните си служби. Новата стратегия за работата сред българските турци бе формулирана още през 1982 г., когато Управлението за психологическа отбрана на турската разузнавателна централа МИТ даде указание за смяна на понятието „робство“ с „присъствие“. По повод на „възродителния процес“ Съветът за национална сигурност и Генералният щаб взеха решение за тотална експанзия срещу България, обсъдено на закрито заседание на Меджлиса. Кампанията в тази посока стартира с организираната през 1988 г. в Истанбул изложба под мотото „Османското присъствие на Балканите“ и публикуването на сборника „Турското присъствие в България“. А в Университета „Хаджитепе“ дори бе лансирана тезата, че „турското присъствие“ спасило българите от погърчване. Непосредствено след началото на демократичното обновление на България ДПС лансира тезата за „турското присъствие“ във Великото народно събрание. А лично лидерът на ДПС д-р Ахмед Доган предаде на посланика на Турция в София Ялчън Орал списък на над 40 български разузнавачи, работещи под дипломатическо прикритие по света, съпроводен с биографични справки, включващи информация и за техните слабости. Налице са данни, че на 12 юни 1990 г.

⁸ Европейският съюз застави Турция писмено да декларира, че повече няма да препятства кипърската кандидатура в Алианса (2005 г.).

Доган е казал на турския дипломат Алев Калъч: „Втората ми мисия е да направя всичко възможно, за да може у помаците да се изгради турско самосъзнание“. През 1994 г. турска разузнавателна мисия кръстоса България, като някои от резултатите излязоха най-вече с изданията от турското Министерство на външните работи сборник „Ако Дунав можеше да говори“. В него се използват османските наименования на нашите градове и местности, като се внушава колко добре са живели българите в Османската империя. Амбициите на Турция спрямо България бяха избистрени с разработката „Ислямска дъга“, основаваща се на разработката на ЦРУ с кодово название „Зеленият пояс“ и целяща свързване на Санджак, Косово, Босна, Родопите, Източна и Западна Тракия. Във връзка с натовското бомбардиране на СР Югославия заради Косово през 1999 г. „Ислямска дъга“ беше адаптирана в поверителен доклад на председателя на Комисията по външна политика на Меджлиса Хюсеин Кансу. В доклада може да се прочете следното: „Нацията, която е създала велика световна държава (османската), има естествено право да влияе върху процесите в региона извън нашите граници. Имаме право на свой културен Хинтерланд, простиращ се на Балканите, Близкия изток и Кавказ. С особен приоритет е Балканският полуостров, който завладяхме преди Истанбул. Ето защо е необходим „Зеленият (ислямски) пояс“, в който живеят наши кръвни религиозни братя. Основни звена в него са Босна, Санджак, Косово, Македония, Кърджали, Западна Тракия и Източна – Одринска“.

Че Анкара всячески се стреми да *манипулира мюсюлманите в България*, не подлежи на съмнение за всеки що-годе обективен анализатор. Много отдавна тя периодично предизвиква изселнически вълни, приемайки значителни маси отгледано и предимно младо, образовано и квалифицирано българско население (своеобразен „кръвен данък“). Анкара умело локализира мюсюлманските общности у нас в компактно населени с мюсюлмани селища, по възможност в рядко заселени крайгранични райони на страната. Данните от последното преброяване на населението в България

(2011 г.) показват, че турците са единствената недисперсна малцинствена общност в страната, 62,3 процента от която предпочитат да живеят в чисто мюсюлмански селища, както и че 63,7 процента от тях живеят в областите Кърджали, Разград, Търговище, Шумен, Силистра, Добрич, Русе и Бургас (т.нар. „смесени райони“). Особено драматично е положението в област Кърджали, в която единственото селище с преобладаване на българския етнически елемент остана областният град. Но и той от години се управлява от кмет турчин, а перспективата за неговото ислямизиране е въпрос на кратко време.

Сериозен проблем в двустранните отношения е третирането от Турция на всички *български мюсюлмани като „външни турци“*. Основните послания на Анкара към българските турци са за религиозна идентичност, етническа идентичност, създаване на политически партии на религиозна и етническа основа, пропагандиране на Турция като модел за обществени отношения, бит и стандарт на живот.

Активната работа с тях по религиозна линия се координира от *Комитета по религиозни въпроси – Дианет*, който се занимава с мюсюлманите в страната и в чужбина. Бюджетът на Дианета расте главоломно – докато през 2002 г. (идването на партията на Ердоган на власт) той бе 325 млн. долара, през 2015 г. достига колосалните 2,5 млрд. долара. В маша на Дианета в България е превърнато Главното мюфтийство. Главният секретар на мюфтийството Джелал Фаик призна през 2017 г., че Турската държава дава ежемесечно по 2 млн. лв. на Главното мюфтийство, което е пряка намеса във вътрешните работи на Българската държава. Сегашният главен мюфтия Мустафа Хаджи – протеже на Турция и на ДПС, е учил в Йордания и Турция, участвал е в сбирки на „Мюсюлмански братя“ и активно защитава ислямските фундаменталисти, включително подсъдимите за проповядване на радикален ислям 13 имами. Турция на практика управлява духовния свят на българските мюсюлмани чрез изпратени от Анкара турски имами. Този курс вкарва в орбитата на Анкара не само българските турци, но и живеещите у нас

черкези, татари и други ислямски малцинствени общности. Видимо нарастват през последните години усилията за ислямизиране и турцизиране на българските цигани. Напоследък се правят и открити опити за внушаване на турска идентичност у българските помаци, които вече имат за резултат турчеене на част от тях.

Друг основен инструмент на Анкара е *Турската агенция за сътрудничество и развитие*, създадена през 1992 г. от президента Торгут Йозал за осъществяване на външна политика, основана на „меката сила“. Тази структура, финансирана от Турската държава, бе изградена фактически от турските специални служби. Първоначално се намираше на пряко подчинение на Министерството на вътрешните работи, а впоследствие – на премиера. Бюджетът ѝ вече надхвърля 1 млрд. долара. Механизмът на сенчестата ѝ дейност бе разкрит в разследване на косовския вестник „Зъри“, показало, че паричните потоци на Агенцията заобикалят банковата система и влизат нелегално в страната. Явно правителството на Бойко Борисов не е обезпокоено от подобен стил на работа, след като по време на официалното посещение на премиера Ахмет Давутоглу у нас (декември 2015 г.) бе договорено откриване на офис на същата тази Агенция в България.

Българската общественост е твърде чувствителна към *изкушенията на Турция открито да се намесва във вътрешнополитическия живот на България*. Особено гротескни форми намесата получава в навечерието и по време на парламентарните, местните, президентските и европейските избори в България: от публична дипломатическа подкрепа на Движението за права и свободи до широка гама от ориенталски средства за принуда върху изселилите се в Турция български турци да предприемат „изборен туризъм“ (заплахи за депортиране на всички емигранти от България с изтекъл срок на пребиваване, предоставяне на безплатни двупосочни билети до България и на безплатна храна, насърчаване на двойното гласуване с международния паспорт в Турция и с личната карта в България и пр.). През 2000 г. турски-

ят генерален консул в Бургас бе обявен за „персона нон грата“ за участие в политическа изява на Движението за права и свободи. В същата несъвместимост с дипломатическия му статут бе уличен неговият заместник. През януари 2009 г. Държавна агенция „Национална сигурност“ обяви за заплахата за българската национална сигурност и изгони от страната Адем Йеринде – главен координатор на Дианета у нас, заместник-ректор на Висшия ислямски институт в София и отговарящ за трите средни мюсюлмански духовни училища в България. През януари 2016 г. за „персона нон грата“ бе обявен турският дипломат Уур Емироглу – аташе по административните и социалните въпроси в Генералното консулство на Турция в Бургас, а фактически един от ръководителите на Дианета. През 2017 г. Държавна агенция „Национална сигурност“ обяви за заплахата за българската национална сигурност и изгони от страната трима турски граждани: д-р Улви Ата – съветник по социалните въпроси в посолството на Турция и преподавател във Висшия ислямски институт в София, депутатът от партията на Ердоган Азис Бабушчи и секретаря на валията на Одрин Ибрахим Таранджъ. Във връзка с опита за преврат в Турция от 2016 г. министърът на вътрешните работи Сюлейман Сойлу поиска от своя колега Валентин Радев България да предаде на Турция лица, заподозрени за връзки с ислямския проповедник Фетхуллах Гюлен, и да съдейства за проверка на 14 организации – търговски представителства и училища, за които Анкара има съмнения, че работят с гюленистката ФЕТО.

Намесата във вътрешните работи на България се осъществява и чрез *толерирани от Анкара организации на българските изселници* в Турция. През 2010 г. Дружеството на българските изселници „Бултюрк“ (създадено през 2003 г.) обяви резултатите от проведена от него анкета сред 9 хил. души от 17 области на България и сред 4 хил. български изселници в Истанбул, Бурса, Анкара и Измир, 80 процента от които заявили, че имената на населените места в България трябва да бъдат заменени с мюсюлмански.

На практика Турция постоянно се занимава с *политическо инженерство в България*. Дълго време Анкара стоеше зад ДПС, чиито депутати нееднократно внасяха в Народното събрание законопроекти, предвиждащи българските изселници в Турция да получат българско гражданство (последният такъв законопроект бе отхвърлен от парламента на 7 февруари 2018 г.). Приемането на това искане би означавало над 2 млн. изселници, доброволно отказали се от България и преселили се в Турция, да получат отново българско гражданство, което би превърнало мюсюлманите в решаващ фактор за определяне на съдбата ни като държава. При това Турция е от държавите, които не признават двойното гражданство, но специално за българските турци е готова да направи изключение. Когато Анкара започна да губи доверие в ДПС, тя се ангажира пряко със създаване на директно обвързани с Турция политически партии в България. По време на посещението си в България през октомври 2010 г. премиерът Ердоган се срещна с депутата от ДПС Касим Дал, пренебрегвайки партийния лидер д-р Ахмед Доган. Целта на тази обвита в потайност среща излезе наяве през декември 2012 г., когато отцепилите се от ДПС депутати Касим Дал и Корман Исмаилов учредиха в София Народна партия на свободата и достойнството. Това беше първият опит на Анкара да разбие монопола на непокорното ДПС върху политическите нагласи на българските турци. Връзката с Турция не само че не се криеше, но и открито се демонстрираше с разпространяването в 1 млн. тираж сред мюсюлманите в България на снимка на Ердоган с Дал, за да се разбере кой е новият човек на Турция в България. Същата цел обслужваше и нерегламентираната по дипломатически път среща в Кърджали на бившия турски президент Абдуллах Гюл с лидерите на ДПС без Доган. След като партията на Дал не успя да влезе в парламента, Анкара подхвана нов политически проект в България. С пряко участие на официални лица на Турция на 10 април 2016 г. в София бе учредена партията Демократи за отговорност, свобода и толерантност (ДОСТ) начело с изключения от ДПС Лютви Местан. Тъй като ДОСТ на турски език означава „приятел“, това заиграване с абревиатурата даде основание на

Софийския градски съд да откаже регистрацията. Но на 29 юли същата година Върховният касационен съд отмени решението на Софийския градски съд и така допусна партията на Местан до парламентарните избори през 2017 г. Междувременно, в началото на март 2017 г., валията на Одрин покани районни мюфтии в България на среща, по време на която президентът Ердоган се опита да ги обработва в полза на партията на Местан. Сред първите ходове на ДОСТ бяха откритото поставяне на въпроса за признаване на „турското национално малцинство в България“ и настояването за въвеждане на правото на предизборна кампания на „майчин език“, което би довело до кантонизация на България и нейно последващо официализиране. Но въпреки оказаната всеотдайна, включително финансова, помощ от Анкара и тази протурска партия не успя да влезе в парламента.

В Турция има кръгове, които подкрепят дори нерегистрираната в България „Турска демократическа партия“ на Адем Кенан (създадена през 1992 г.), призоваваща българските турци на въоръжено въстание за извоюване на автономия и федерализиране на Българската държава на българска и турска част със свои столици, официални езици и знамена.

Политическото инженерство на Анкара в България върви и по линия на неправителствения сектор. Турски финансист създаде в България неправителствена организация „Европейски институт „Помак“, която издаде книгата „Балканските войни в Родопите 1912 – 1913“, представящи ги като етническо прочистване. През 2009 г. разследващ журналист разкри как Фондация „Вяра“, забранена през 2006 г., осигурява учебници по ислямска култура за учениците от с. Рибново. Няколко години по-късно областният управител на Одрин Дорсун Али Шахин дари на фондацията на Орхан Мустафа от лудогорското с. Божурово, която по документи няма никакви приходи, пари за обряване на 200 деца от българските общини Омуртаг, Търговище и Върбица. И на 4 септември 2015 г., месец преди местните избори в България, пред стадиона на гр. Омуртаг се изви опашка, като родителите на заведените деца бяха възнаградени с безплатна екскурзия до Одрин. Българската об-

щественост бе скандализирана и от появата на футболен отбор в Родопите по спортен екип с турски символи, тъй като това било условие на неговия спонсор.

Още от самото начало на демократичното обновление у нас и до наши дни Турция предявява *открити териториални претенции спрямо България*. Приключването на Студената война роди т.нар. „политическо завещание“ на президента Торгут Йозал (1993 г.), поставящо пред Анкара задачата да превърне ХХІ столетие във „век на Турция“, като възстанови влиянието на бившата Османска империя. Същият този Йозал по време на реч, произнесена на митинг през 1991 г., заяви: „Един ден България пак ще бъде наша, само че този път ще я купим“. Повече от десетилетие след кончината на Йозал овдовялата му съпруга излезе с твърдението, че не починал от естествена смърт, а бил отровен по време на прием в посолството на България в Анкара. Турските власти взеха обвинението на сериозно и бе извършена ексхумация на тленните останки на Йозал, които не доказаха твърдението, но цялата тази продължила почти година истерия около „вероятна българска следа в убийството“ на Йозал допринесе за подхранване на позагълъхналите антибългарски настроения в турското общество. През април 2001 г. проф. Ахмет Давутоглу публикува своя фундаментален труд „Стратегическа дълбочина“, възприет и в Турция, и в международната общност като дългосрочна програма за превръщане на Турция в глобална сила. Важно място в тази стратегия авторът отреди на „мюсюлманските малцинства в България, Гърция, Македония, Санджак, Косово и Румъния“, „останали в наследство от Османската държава“, които „са фундамент на политическото влияние на Турция на Балканите“. Турция има „исторически задължения и отговорности“ към тях и сред „първостепенните цели на балканската политика на Турция в краткосрочен и средносрочен аспект“ е „създаване на международноправни основания за разтваряне на защитен чадър над етническите малцинства в региона“ по подобие на „Кипърската военна операция“, посочи Давутоглу. За да бъдат Балканите отново турски, Давутоглу

наблегна на необходимостта да се използва НАТО „срещу позицията на Европа“ и да се вземат мерки, „които да неутрализират руския фактор“. Възхитен от начертания в книгата нов външнополитически курс на страната, Реджеп Тайип Ердоган направи нейния автор извънреден и пълномощен посланик (2003 г.), впоследствие – министър на външните работи в своите правителства (2009 – 2014), а накрая – и премиер на страната (2014 – 2016). След като влиянието на Давутоглу в Турция и във външния свят започна застрашително да расте и да хвърля сянка върху авторитета на суперамбициозния Ердоган, той беше елиминиран като потенциален конкурент (2016 г.). Точно по времето, когато Давутоглу бе външен министър, учениците от Истанбул получиха от Министерството на образованието учебни пособия, в които България се оказа част от територията на Турция (2012 г.). А в края на февруари 2013 г. проправителственият вестник „Милиет“ публикува географска карта на Турция, в която наред с части от Кипър, Сирия, Ирак, Грузия и Азербайджан беше включена и част от територията на България. И на двете провокации правителството на Бойко Борисов отказа да реагира. „Стратегията Давутоглу“ остана в сила и след политическото елиминиране на нейния създател. През 2017 г. самият президент Ердоган предяви открити териториални претенции спрямо всички турски съседи, включително България. Че в днешна Турция българските турци се разглеждат аналогично на кипърските турци, свидетелства пускането на пазара от турската търговска фирма Bayrak serpeti през януари 2017 г. на „знаме на българските турци“, наподобяващо знамето на кипърските турци. Опцията за твърде възможната „кипъризация на Българската държава“ е така очевидна, че един от най-способните български политолози – проф. Огнян Минчев, ѝ посвети специален анализ.

Методичната дейност на Анкара сред българските турци придаде *арогантност на поведението на някои от техните лидери*. Движението за права и свободи постави паметна плоча на терориста Сабри Мехмедали, взривил на 9 март 1985 г. вагона за майки с деца край гара Буново, в род-

ното му село Търнак и избра за свой областен координатор за Бургас неговия брат. Освободителят на Кърджали – ген. Делов, беше номиниран за почетен гражданин на града, но общинските съветници от ДПС не позволиха това. Доминираният от ДПС Общински съвет в Джебел преименува централната градска улица от „Единство“ на „Йълдъръм“, т.е. „Светкавицата“ – прякора на султан Баязид I, покорил Второто българско царство, а на входа на града гостите са приветствани от надписи на български, английски и турски език. През 2018 г. в Кърджали се проведе благотворителна вечеря по случай мюсюлманския празник Рамазан с участие на представители на Турция – събитие, което Гърция не позволи да се организира на нейна територия. Присъстващите кметове на Одрин и Силиври, представителят на турската Републиканска народна партия, а също лидерът на ДПС Мустафа Карадайъ и кметът на Кърджали Хасан Азис говореха на турски език. Един от лидерите на българските турци издигна „Паметник на незнайния турски воин“. Предявено бе дори скандалното за всеки истински българин искане за издигане на паметник на връх Шипка на загиналите турци в Руско-турската освободителна война.

Тази до голяма степен задкулисна дейност на Анкара рефлектира върху *поведението на българските турци*. Въпреки светския характер на българското училище българските турци изпращат децата си на училище масово в мюсюлманско облекло. Три ученички от средно училище в гр. Смолян депозираха в Комисията за защита от дискриминация жалба срещу своя директор за това, че не им разрешавал да ходят в техникума със забрадки (оказа се, че жалбата е написана от депутат на ДПС). Ректор на висше училище получи съблазнителното предложение да приеме един автобус турски студентки при едно-единствено условие – да ходят в университета със забрадки. Всичко това се случваше, когато в самата Турция беше забранено да се ходи на училище с мюсюлмански дрехи и забрадки (преди Ердоган да отмени тази забрана от времето на Ататюрк). Имаше случай, когато българско кметство осъмна с развято знаме на Турция. А през 2018 г. 16-годишният десе-

токласник Хасан подпали и стъпка българското знаме в училището на родното си село Царевци, Варненско, при условие че всичките му предци са родени в България.

Координираните действия на Турската държава с лидерите на турците в България вече дават *обнадеждаващи за Анкара резултати*. Социологическо проучване по проекта „Нагласи на мюсюлманите в България 2011“ показва, че 58,8 процента от българските мюсюлмани имат позитивно отношение към Турция. Сериозните последици върху душевността на българските турци вече са толкова очевидни, че те се признават и от най-горещите им фенове от българския неправителствен сектор. Дори доц. Антонина Желязкова бе принудена да констатира през 1998 г.: „сред турската общност в България има различия и колебания по отношение на тяхното идентифициране с родината – част от тях приема за родина майка Турция и гледа на България като на временно отечество; друга приема България като изконно отечество, а Турция – като алтернативна родина (възможност за оцеляване при икономическа криза или насилие)“. След няколко години същата Антонина Желязкова, вече като професор, в документален филм се видя принудена да признае, че днешните български турци се капсулират, което показва отчуждението им от България и техния отказ да се интегрират в многосъставната българска нация. При това българските мюсюлмани, за разлика от западноевропейските, имат в съседна Турция свои роднини и близки, с които поддържат активни взаимоотношения.

Струва си да се замислим и за *възможното поведение на българските мюсюлмани* (над 1 млн. български граждани⁹) в случай на предизвикан от външна намеса сериозен вътрешен конфликт. Българските мюсюлмани са най-голямото малцинство у нас, изпитващо недоверие към преобладава-

⁹ Преброяването на населението през 1992 г. регистрира 1 100 295 мюсюлмани в България, съставляващи тогава 13,5 процента от населението на страната. Данните от следващите преброявания на населението у нас не са дори ориентировъчно верни, тъй като са проведени по европейска методика, която предполага заявяване на религиозна принадлежност само по желание на преброявания.

ция етнос – българите, и към Българската държава. Те са обладани от нарастващо самочувствие, опиращо се на превръщането на Турция в регионална Суперсила, ползваща се с подкрепата на САЩ, НАТО и Европейския съюз. Зад тях открито стоят не само Турция и Западът, но и държавите от Организацията за ислямско сътрудничество. Опитите на Анкара да разбие монопола на ДПС върху политическите нагласи на българските турци, е крайно обезпокоителен факт, показващ, че външни и вътрешни фактори вече са започнали същинската битка за сърцата на българските мюсюлмани. Шансовете на Анкара не са никак малки, тъй като, както показва социологическо проучване на Агенция „Алфа Рисърч“ от април 2017 г., българските турци имат най-голямо доверие сред чуждите държави на Турция (68,4 процента), а сред чуждите лидери – на Ердоган (48,8 процента).

Това капсулиране на турците и тяхното отчуждаване от българската нация и Българската държава се *усещат от българите*, които и без това са травмирани от комплекса на робството. Че българските турци са наистина „рисково малцинство“, ако използваме терминологията на най-авторитетния конфликтолог – американския проф. Тед Робърт Гър, показват вече и наличните демоскопски проучвания, според които българите се отнасят подозрително, враждебно и със страх към българските турци – за тях те са „злопаметни“, „отмъстителни“ и „коварни“. Още през 1992 г. социологическо изследване показва, че 51,1 процента от българите виждат в турците заплаха за националната сигурност, 36,5 процента са на мнение, че българските турци трябва да се изселят в Турция, 35,3 процента приемат „възродителния процес“ като необходимост, а 60 процента смятат целите на този процес за правилни, но не и начина на неговото провеждане, 83,8 процента възприемат турците като религиозни фанатици и 61,7 процента са на мнение, че турците вземат прекалено голямо участие в управлението на България. През следващите години се забелязваше известно стихване на недоверието към турците, но скоро то отново започна да нараства във връзка с откритата подкре-

па на Турция на мюсюлманските общности по време на въоръжените конфликти в Босна, в Косово и в Македония, както и с реакциите на българските турци на тях.

Открит остава *широк спектър имуществени въпроси* между България и Турция, обхващащ правата на българите, изселени или изселили се след Руско-турската война (1877 – 1878), Кресненско-Разложкото въстание (1878 – 1879), Горноджумайското въстание (1902 г.), Илинденско-Преображенското въстание (1903 г.), както и от Младотурската революция (1908 г.) до Балканската война (1912 г.), на българските бежанци от Източна Тракия, пропъдени от Втората балканска война (1913 г.) до подписването на Ангорския договор (1925 г.), на българите, изселени или изселили се от Мала Азия (1908 – 1945), на експулсираните от Турция български граждани след 1925 г., на изселените и изселилите се българи от Цариград, както и правата върху двувластните имоти и върху екзархийските имоти. Резултатите от усилията за постигане на справедливо решение на откритите въпроси са крайно обезсърчителни. От общо 47-те екзархийски имота Турция призна правото на собственост само върху 1 и правото на стопанисване на 6 имота в Истанбул и Одрин. Завършена бе реставрацията само на Желязната църква „Св. Стефан“ и частично – на Метоха. Абсурдните имуществени претенции на Турция за 407 вакъфски имота и 2356 джамии вече са подети от „петата ѝ колона“ в България – Главното мюфтийство заведе искове за „връщане“ на джамии (издигнати след покоряването на българите върху разрушени християнски църкви).

Висящи остават и *значими икономически проблеми*. На препятствия се натъкна икономическото сътрудничество на двете страни. Турция се стреми каспийският нефт да бъде доставян на Запад през нейната територия и всячески препятства преминаването на трасета през България. Анкара се опитва да провали лицензирането на чужди компании за геоложки проучвания в безспорния български континентален шелф в Черно море. Полагат се усилия за заобикаляне на България в турския търговски обмен – по данни от 2003 г.

едва 5 процента от трафика между Турция и Западна Европа е преминал през България. Турция е едва на 15 място в списъка на чуждестранните инвеститори в България. Турската страна спря едностранно вноса на електрическа енергия от България (април 2004 г.). По данни на Националния статистически институт българският експорт за Турция през 2018 г. е спаднал.

Стои и въпросът за най-оспорваното сред българската общественост споразумение – за *изплащане на български пенсии на българските изселници в Турция*. Мотивирането на това споразумение с Виенската конвенция за правото на договорите е некоректно, тъй като нейният чл. 11 предвижда това да става по националното законодателство. Министерството на външните работи обърна внимание, че към момента на подписването на споразумението българското национално законодателство не допуска изплащане на български пенсии зад граница, но това бе пренебрегнато. Позоваването на Европейската социална харта също не издържа критика, доколкото България не е поела подобно задължение. Освен това в споразумението липсва реципрочност, като едностранно облагодетелства турската страна, без дори да поставя въпроса за материалните интереси на българските изселници от Турция. И като връх на всичко споразумението не е ратифицирано от Народното събрание, не е обнародвано и следователно не е влязло в сила. Но се изпълнява с подписите на министър Марио Тагарински и на премиера Иван Костов и до наши дни всеки месец България държава изплаща средно по 4 млн. лв. за пенсиите на изселниците в Турция.

Сериозно прискъбие в двустранните отношения запазва *т.нар. „възродителен процес“*, използван при всеки удобен случай от Анкара при гузното безмълвие на София. Турската страна остана неудовлетворена и след като премиерът Иван Костов и президентът Петър Стоянов поднесоха в Турция специални извинения от името на България държава, а лидерът на БСП Сергей Станишев публично се извини на българските турци от името на своята партия, правопри-

емник на бившата Българска комунистическа партия. При това този епизод от миналото се чете избирателно, като се подбират само онези факти, които компрометират Българската държава. Не се отдава дължимото на поведението на част от турците в България, които по английско внушение организираха „съпротивително движение в Родопите“ (1876 – 1903), а по внушение на Анкара създадоха след Първата световна война няколко организации с антибългарска насоченост. Подминава се фактът, че не само БКП е прибягвала до смяна на имената на български мюсюлмани – подобни акции са осъществявани преди това по време на управлението на цар Фердинанд (1913 г.), на цар Борис III (1942 г.) и на Тодор Живков (1972 – 1974). Съзнателно се премълчават важни обективни фактори за вземане на решението за провеждане на „възродителния процес“¹⁰ (краят на 1984 – началото на 1985 г.): обявяването с подкрепата на турското разузнаване и на посолството на Турция в София на т.нар. Корнишка турска република на българските помаци (1973 г.), турската окупация на част от остров Кипър (1974 г.), провъзгласяването в тази част на т.нар. Севернокипърска турска република (1983 г.), едновременните терористични акции на български турци на паркинга на летище Варна и в чакалнята на железопътна гара Пловдив (30 август 1984 г., с 1 жертва и 46 ранени), откриването след това на склад с оръжия в турска къща край Варна. Заобикалят се действията на лидерите на българските турци след започването на „възродителния процес“: създаването на организациите „Дълга зима“ (януари 1985 г.), „Турска национална партия“ (август 1985 г.) и „Турско националноосвободително движение в България“ (октомври 1985 г.), както и сепаратистските им програми.¹¹ Подминава се с мълчание взривяването на вагона за майки с деца на влака София – Бургас при гара

¹⁰ Терминът „възродителен процес“ е въведен в употреба през 30-те години на XX в. във връзка с опитите за възвръщане на българското самосъзнание у помаците.

¹¹ Програмата на „Турското националноосвободително движение в България“ бе написана от д-р Меди Доганов (Ахмед Доган).

Буново (9 март 1985 г.), при което загинаха 7 души. Всъщност извършетелите бяха героизирани и в тяхна памет бе издигнат дори паметник на гара Буново, с което Република България стана първата и единствена държава в света, издигнала паметник на терористи.

Освен това, когато се коментира българският „възродителен процес“, коректно и логично е това да се извършва в съпоставка с *политиката на Република Турция към собственото ѝ немюсюлманското население*. Мустафа Кемал въведе в турската Конституция от 1924 г. чл. 88, постановяващ, че „всеки гражданин на Турция е турчин“, което беше препотвърдено и в сега действащата Конституция от 1980 г. От 1934 г. Мустафа Кемал прокара закони за асимилиране на всички малцинства – според един от тях (от 1934 г.) всички граждани от нетурските народности получават турски фамилни имена. Мустафа Кемал смени имената на градове, селища, улици, местности и всичко друго, което напомня за друга малцинствена група.

По време на управлението на ГЕРБ (кабинета „Борисов 1“) българските институции предприеха някои *неадекватни действия*, които крият риск не само за решаване на имуществените проблеми, но и за нанасяне на нови щети на Българската държава. На 11 януари 2012 г. Народното събрание прие внесена от Иван Костов декларация, определяща „възродителния процес“ като „форма на етническо прочистване“, която даде правно основание на изселнически организации в Турция да отнесат въпроса до европейските институции с искане България да изплати репарации за турските изселници. Оказа се, че тази декларация е написана в Анкара през 2007 г., като на турския шпионин Сезгин Мюмюн¹² е възложено да намери подходящ вносител в Народното събрание, открит от него в лицето на Иван Костов. Подобен риск крие и решение на български съд от 2012 г., постано-

¹² Сезгин Мюмюн беше осъден през 1985 г. на 11 години затвор за шпионаж в полза на Турция, но след 1989 г. бе освободен и създаде сепаратистката Федерация „Справедливост“.

вил по иск на доброволно изселила се българска туркиня, че не е загубила българското гражданство по собствено желание. А през септември 2012 г. се появи скандален доклад на Комисията за защита от дискриминация, в който се правят опити за цензуриране на Васил Левски, Христо Ботев, Иван Вазов и Добри Чинтулов. Същата поръчка отвън обслужваше и появата на сборника „Митът Батак“ – дело на български и германски учени, в който османските злодеяния по време на Априлското въстание на българите са представени като „мит“ и се взема на въоръжение тезата, че „легитимността на българската държавност в Родопите е спорна, съмнителна, несигурна“. Някак встрани от общественото внимание остава пълзящият процес на получаване на българско гражданство от граждани на Турция (вече над 1200 турски граждани получиха български паспорт по Закона за българското гражданство).

Сериозен проблем в двустранните отношения е *непохватното поведение на българския държавно-политически елит* спрямо турската общност в страната. В първите „демократични“ учебници по история бе заложена по административен път тезата на Турция за „османско присъствие“ в българските земи. На провокативното изявление на президента Йозал, че Турция ще купи България, не само че не бе отговорено както подобава на една суверенна държава, но то бе скрито от българското общество. Премиерът Иван Костов и президентът Петър Стоянов биха път до Турция, за да поднесат „извиненията“ на Българската държава за т.нар. „възродителен процес“, без да сме получили дори намек за съжаление относно османските кланета в покорена България. При пълно бездействие на българските държавни институции противоконституционната Турска демократическа партия продължава да разраства организационната си мрежа и да развива дейност, отразявана дори от държавната Българска национална телевизия. Премиерът Иван Костов нарече публично д-р Ахмед Доган „проклятието на България“, свидетелстващо за склонността на българските политици да разиграват опасната етническа карта в трудни за тях моменти. Освен

това безотговорното изявление на Костов не отчита безспорния факт, че в действителност тъкмо на политическия и интелектуален водач на българските турци Доган, въпреки всичките му прегрешения и заблуди, България дължи своята най-голяма ценност – гражданския мир в страната.¹³ Станахме свидетели на назначаване на представители на ДПС за областни управители на областите Благоевград (най-ранимата и чувствителна по отношение на националната принадлежност), Пловдив (след като ДПС събра по-малко от 1 процент подкрепа на парламентарните избори) и дори София-област (с относително слабо влияние на ДПС). Най-дълбоко в душевността на българската нация отекна назначаването на скандалния бизнесмен от ДПС Делян Пеевски за председател на Държавна агенция „Национална сигурност“. Българският парламент, от крайно левите до крайно десните политически групи, така и не намира куража да отговори на народните очаквания да се последва примерът на други държави от ЕС, които позволяват участие в изборите само на свои граждани и на второ гражданство в друга държава на Общността. На самогероиизиращия се сегашен български премиер Борисов внезапно му омекват краката, щом застане „на килимчето“ пред Ердоган.

Сериозни проблеми в двустранните отношения създават *големите колебания на Република България по отношение на Турция*. Залитанията по Турция в угода на извънбалканска и извъневропейска сила на правителството на Филип Димитров бяха коригирани, но впоследствие повторени от кабинета „Костов“, оповестил, че политиката по отношение на Турция се основава на „еднаквост в приоритетите“. Подобни залитания се наблюдават и напоследък в политиката на кабинетите „Борисов 1, 2 и 3“. Тези люшкания на София неизбежно рефлектират върху нейните отношения и с други балкански партньори.

¹³ Скоро след това изявление на Костов, през 2004 г. по предложение на най-четения български вестник – „Дневен труд“, д-р Ахмед Доган бе награден по повод на своята 50-годишнина с най-високото българско държавно отличие – орден „Стара планина“.

Налице е и друг проблем – *липсата на парламентарен консенсус за политиката спрямо Турция*. Публичните изявления на премиера Борисов излъчват страх от „най-голямата армия в Европа“, „да не дойдат 200 хил. бежанци от Турция“ и възможната според него перспектива „да докараме армия от НАТО, която да застане срещу друга натовска армия“. Самото допускане на възможността НАТО да изпрати своя армия, която да защити България от турската армия, говори за липсата на елементарен политически нюх и само усилва вътрешната опозиция на политиката на кабинета „Борисов 3“ спрямо Анкара. Българското общество традиционно възприема Турция като заплаха за националната ни сигурност. От БСП настояват Борисов да се обяви срещу провокациите на Ердоган срещу суверенитета и териториалната цялост на България. Съюзът на тракийските дружества в България настоява Борисов да постави въпроса за компенсация на потомците на насилствено пропъдените от Турция тракийски българи. Съюзът на съдиите в България го призова „да покаже национално достойнство, самочувствие, смелост и принципност при отстояване на основните демократични принципи“ и да се застъпи за задържаните над 3 хил. турски съдии и прокурори. Президентът Радев настоява Борисов да постави всички проблеми в двустранните ни отношения както пред Ердоган, така и пред лидерите на Европейския съюз.

Особено важно за формирането на адекватна и национално отговорна политика е България да си даде ясен отговор на въпроса: *„Накъде върви днешна Турция?“*. В САЩ и в Европа е широко разпространено схващането, че „пред Турция има само един път – пътя на модернизацията и европеизирането“ и че „в по-големите и важни области на обществения живот на Турция европеизацията е постигната и вече е необратима“, както и че съвременната турска нация има вече „своя нова светска идентичност“. Но това схващане не отчита очевидния факт, че тя е страна с раздвоена идентичност. Движението на Турция към Запада наистина е „съзнателно усилие да се преведе цяла една нация през границите

на една цивилизация към друга“, но това усилие винаги неизбежно се е натъквало на упорита съпротива на мощни традиционни кръгове, които се страхуват, че европеизацията ще разруши самите културни и политически устои на турското общество. А и все още не е дало очакваните от Запада резултати. Въпреки заложената от Ататюрк светска насока на развитието на страната, макар тя да е членка на НАТО и търговски обвързана с ЕС и да продължава да държи на европейската си принадлежност в името на пълноправно членство в Обединена Европа, преобладаващата част от нейното население ревностно държи на привързаността си към ислямската традиция. След Студената война мюсюлманската традиция започна да навлиза и в държавната политика. От началото на XXI в. ислямистите получиха силни властови позиции в местната власт, като прокараха свои представители за кметове на най-големите градове в страната. Анализът на развитието на Република Турция показва основателността на скептицизма на малцина анализатори. Още през 1994 г. старши научният сътрудник в Института по балканистика на БАН Улвие Ходжа констатира, че турското и европейското общество си остават „две различни цивилизации“. Две години по-късно щатският политолог проф. Самюъл Хънтингтън писа: радикалната кемалистка теза, че мюсюлманските общества трябва да се уестърнизират, не се утвърждава, а умерената теза, че може да се уестърнизират, остава недоказана. Впрочем все по-откровени отговори на големия въпрос „Накъде върви Турция?“ дава напоследък самият неин властелин Ердоган. По време на Срещата на върха на Организацията за ислямско сътрудничество в Истанбул (15 април 2016 г.) той заяви: „Нашата цел е да дадем надежда на цялото мюсюлманско семейство за бъдещето. С благоволенieto на Аллах с тази среща ще започне нова ера за всички нас“. Цитираното изявление на Ердоган поставя важния въпрос дали пред Турция има реални възможности за бъдещо развитие извън рамките на Запада. Мнозина на Запад продължават да хранят и днес заблудата, че евроатлантическият и европейският избор на Турция нямат ал-

тернатива. Докато всъщност уникалната геополитическа позиция на Турция в началото на ХХІ в. ѝ осигурява безпрецедентен комфортен стратегически плурализъм: стратегически съюзник на САЩ; пълноправен член на ЕС; стремеж към лидерска роля в ислямския свят; оглавяване на съюз с бившите съветски мюсюлмански републики; дори сближаване с най-новия геополитически клуб – БРИКС, и встъпване в Шанхайската организация за сътрудничество, колективна лидерска роля в които играят Русия и Китай. Изправени сме пред една изключително голяма непредсказуемост на действията на Анкара на глобалната сцена, която крие сериозни рискове за сигурността на света, най-вече за сигурността на намиращите се непосредствено край Турция региони. Особено уязвими от евентуални действия на Анкара са Балканите, най-вече България. Не бива да храним илюзии – страната ни присъства неизменно във външнополитическата програма на Турция, което се обосновава със значими за Анкара аргументи: България и значителни части от нея са били османска провинция повече от пет века; на територията на днешна България се намира ценно за Турция османско наследство; в България живее над милионно мюсюлманско население, разглеждано от Анкара като „външни турци“, които търсят „майчина закрила“ от Турската държава; България е пряка северозападна съседка на Турция, с укрепването на позициите в която може да бъде изградена надеждна „ислямска дъга“ от Турция през България – страната в ЕС с най-голям относителен дял на мюсюлмани, и активно ислямизираща се Македония до мюсюлманска Албания – втората европейска държава членка на Организацията за ислямско сътрудничество (от 1992 г.), както и „мюсюлмански мост“ към пограничната сръбско-черногорска историческа област Санджак, населена предимно с мюсюлмани, към мюсюлманско Косово и мюсюлманска Босна.

Че *Ердоган ориентира Турция към реваншистки курс*, стана ясно през есента на 2016 г. На 30 септември той открито оспори действащия Лозански договор, дал на Гърция острови в Егейско море, в които има „наши джамии, наши

светини“. Особено скандална бе речта на Ердоган пред Евразийския ислямски съвет в Истанбул (15 октомври), в която каза: „Турция е не само Турция (...) Освен за 79 млн. свои граждани Турция носи отговорност и за стотиците милиони братя в географския регион, с който я свързват исторически и културни връзки“. И многозначително добави: „Някои историци смятат, че границите по „Националния договор“ включват също Кипър, Алепо, Мосул, Ербил, Киркук, Батуми, Солун, Кърджали и егейските острови“. Докато Гърция реагира незабавно, заявявайки, че оспорването на Лозанския договор от 1923 г. „е провокативно и подкопава регионалната стабилност“, България се опита да скрие това от българската общественост цели три дни, след което Министерството на външните работи реагира крайно неубедително. През ноември Ердоган заяви, че Турция „ще построи по-голяма от себе си държава с помощта на Аллах“. А на 20 януари 2017 г. тържествено оповести: „Турция престана да се отбранява и премина в атака“. В потвърждение на казаното е още един знаменателен факт. През 2016 г., точно по времето, когато Ердоган правеше цитираните по-горе изявления, в Турция бе учредена „Османска партия“ с лидер Ибрахим Юние, която си постави за цел изграждане на „Турски ислямски съюз“ в пределите на бившата Османска империя. Партията обяви, че ще започне програма за образование на турците по целия свят и че ще работи „ден и нощ от врата на врата“ за обединяване на турците и всички мюсюлмани по света. След проверка от Конституционния съд партията на Юние бе официално регистрирана. Дръзките политически амбиции на Турция за изграждане на по-голяма държава и възстановяване на влиянието на бившата Османска империя засягат пряко намиращите се на някогашните ѝ територии над 20 съвременни държави. В създалата се извънредно сложна геополитическа обстановка една от най-уязвимите за турска намеса е България. За жалост, това не се осъзнава в необходимата степен от българските държавници, политици, генерали, адмирали и експерти по националната сигурност. С подозрения и дори с обвинения се посреща всеки

опит за привличане на вниманието на обществото и на държавата с нейните институции към зреещата опасност. Станахме свидетели дори на лековати коментари като този на близкия до управляващите проф. Божидар Димитров, който в телевизионен дебат възкликна: „За какво са му нужни на Ердоган кърджалийските чукари?“. Наложил се Мохамед Халаф – журналист от Ирак, работещ в България като кореспондент на кувейтския вестник „Ал Уатан“ за балканските страни, с достойна за един етнически българин загриженост да обясни, че „България е най-уязвимата държава в ЕС в момента“, тъй като, ако Ердоган пусне бежанците, ще я залее „цунами“. Възможните рефлексии върху националната сигурност на България при един такъв развой на нещата открил неотдавна бившият министър на отбраната Бойко Ноев. Курсът на Ердоган към възстановяване, доколкото е възможно, на Османската империя очертава „един дълбок геополитически разлом“ по българско-турската граница „между два свята“, заяви Ноев.

Предизвикателствата пред българско-турските отношения, както се вижда, са най-големи. Трябва да се осъзнае най-накрая, че отношенията ни с Турция не са просто отношения между два съседни народа, а далеч по-сложни *отношения между застъпващи се цивилизации*. Вярно е, че двете страни се познават добре и при наличие на добра насрещна воля отношенията може да бъдат издигнати на по-високо равнище.

Но стремежът към добросъседство не означава да си затваряме очите за изглеждащия все още еретичен за нашите държавници факт, че *най-голямото предизвикателство за унитарния характер, териториалната цялост и суверенитета на Република България* е именно политиката на Турция. Напълно възможни са поне три варианта за постигане на интересите на нашата югоизточна съседка у нас. Първият – дирижирано от Анкара надигане на българските турци с искания за признаване на „турско национално малцинство в България“, за въвеждане на турския език като задължителен в селищата с преобладаващо турско население,

за обявяване на турския език за втори официален в общините с над 20 процента турско население, за автономия на т.нар. „смесени райони“ и други заимствани от босненския, косовския и македонския сценарии, което ще увлече и всички други мюсюлмани в страната и ще „наложи“ открита намеса на Турция. Вторият – натирване на 3,5-милионната мигрантска мюсюлманска маса от Турция към България със задачата за трайно усядане в точно определени райони на България, което ще предизвика толкова радикална промяна в етническия състав на населението в страната, че българите ще се окажат малцинство в собствената си държава, а Анкара ще получи нови, далеч по-широки възможности за намеса във вътрешните ни дела. Третият – прилагане на „кипърския вариант“ за окупиране на определени територии, населени преобладаващо с български турци, и последващо обявяване на държавно образование върху нея, гарантирано с трайно военно „присъствие“ на Турция в него. Възниква резонният въпрос „Кой ще ни помогне в случай на конфликт с Турция?“. За мнозина самото поставяне на този въпрос е абсурдно, но той вълнува огромната част от българите още от първите години след краха на комунистическия режим и дори беше открито зададен от български офицер на посланика на САЩ в България Уилям Монтгомъри. Отговорът на посланик Монтгомъри бе: „Една българска миролюбива политика няма да предложи повод на някой от нейните съседи да я нападне, но ако все пак тя бъде нападната, България ще може да се радва на съчувствието на целия свят. Други гаранции няма“. Доводът, че това просто не може да се случи, тъй като и двете държави са членки на НАТО, се опровергава от факта, че Алиансът се оказа неспособен да предотврати войната между натовските държави Турция и Гърция за Кипър (1974 г.) и да въздържи Анкара от окупацията на Северен Кипър и от провъзгласяването върху окупираната територия на т.нар. Севернокипърска турска република, поддържана с турски въоръжени сили и до наши дни. В своя анализ, направен през есента на 2016 г., експертът по сигурността Алекс Алексиев – свързан със САЩ и НАТО бивш съ-

ветник на българския премиер Филип Димитров, бе категоричен: „България трябва да е наясно, че участието ѝ в НАТО не означава нищо. В никакъв случай не трябва да се осланяме на подкрепа от пакта, че при нужда ще ни спасят. А идеята, че с Турция сме партньори в рамките на НАТО, е просто един мит и звучи направо смешно. В момента за нас съществуват заплахи от страна на Турция“. По повод на нестихващите остри спорове между Турция и Гърция и несекващите провокации на Анкара¹⁴ Генералният секретар на НАТО Йенс Столтенберг заяви на 15 април 2018 г. в прав текст, че това „не е въпрос на НАТО“, и призова лидерите на двете натовски държави да се разберат¹⁵. Надеждите, че ще ни спаси ЕС, изглеждат твърде ефимерни, като се има предвид, че той не можа да се справи с турската окупация на част от своята територия (Кипър стана членка на ЕС през 2004 г.) и едва ли ще предприеме адекватни мерки за защита на България. Защото, както изтъква известният български политолог проф. Огнян Минчев, ЕС, както и САЩ и НАТО, ще платят всяка цена за задържането на изключително важната в геополитическо отношение Турция в орбитата на Запада. Илюзорно също е твърдението, че изходът е в укрепване на бойните способности на България, тъй като ние не разполагаме с необходимите ресурси да създадем равностойна на турската военна мощ сила, а и върху България тежат ограниченията на Договора за обикновените въоръжени сили в Европа и неговите адаптации. Изходът трябва да се търси в

¹⁴ Само през първата половина на април 2018 г. турски изстребител нарушиха над 30 пъти гръцкото въздушно пространство. През октомври 2018 г. избухна нов военен сблъсък, този път в Източното Средиземноморие, при турски сеизмологични проучвания в райони, определяни от Анкара като част от турския континентален шелф, а от Атина – от гръцкия. На 3 януари 2019 г. два турски изстребителя отново нарушиха гръцкото въздушно пространство.

¹⁵ След изявлението на Столтенберг, показало отказа на НАТО да защити своята членка Гърция, на 27 април 2018 г. Турция извърши над 40 нарушения на въздушното пространство на Гърция, включително на въздушното пространство на столицата Атина, където навлязоха турски изстребител F-16 и бомбардировачи с дълъг обхват F-4.

една по-балансирана и диалогична външна политика, която винаги да държи сметка за това, че на България ѝ предстоят тежки дни и спасението може да дойде от глобални Супер-сили, с които днес враждуваме (Русия) или продължаваме да подценяваме (Китай), а също от пренебрегвани наши съседи (Гърция и Сърбия). В този контекст е належащо спешно търсене на адекватен общобалкански отговор на тихата турска инвазия на полуострова чрез създаване на балкански еквивалент на „Вишеградската четворка“ – един нов Балкански съюз, включващ първоначално държавите членки на НАТО и на ЕС (България, Гърция, Румъния и Хърватия) и отворен за участие и на други заинтересовани държави от региона (Черна гора, Сърбия, Македония и Молдова).

Препоръчителна литература

Аврейски, Н. Голямото предизвикателство пред националната сигурност на България. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2017, кн. 6, с. 5 – 29.

Аврейски, Н. Дебатът относно евентуално членство на Турция в Европейския съюз. – В: **Сборник** с доклади от Международната научна конференция на тема „Съвременни заплахи за сигурността на Европа“, 15 април 2016 г. Пловдив, 2016, с. 236 – 249.

Аврейски, Н. Субрегионалната Организация за черноморско икономическо сътрудничество. – В: **Европа** между Средновековието и съвременността. В. Търново, 2009, с. 102 – 136.

Актуални проблеми на българо-турските отношения и тяхната правна регламентация. – В: **Нови** видове договори. Бургас, 2000, с. 203 – 302.

Андреев, С. Турция е един от стратегическите партньори на България. – В: **Турция**, Балканите, Европа. София, 2003, с. 171 – 174.

Баев, Й., Н. Котев. Изселническият въпрос в българо-турските отношения след Втората световна война. – В: *Международни отношения*, 1994, кн. 1, с. 16 – 27; кн. 2, с. 50 – 61.

Баева, И., Е. Калинова. Българи и турци. София, 2016.

Балканите след референдума в Турция, рисковете от политиката на неоосманизъм и следствията за България и тракийските българи. – В: *Известия на Тракийския научен институт*, кн. 16, 2018, с. 5 – 330.

Бекдил, Б. Големите амбиции на Ердоган. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2015, кн. 2, с. 19 – 27.

Божков, В. Записки на контраразузнавача по турска линия. Заплахата остава. София, 2001.

Босаков, В. Българските турци между културата на съседство и религиозната идентичност. София, 2000.

Бужашка, Б. Източнотракийският въпрос в българо-турските дипломатически отношения (1913 – 2016 г.). София, 2017.

Бузов, В. Турция в широкия Черноморски регион – от регионална към велика сила. – В: **Сборник** с доклади от Международната научна конференция на тема „Проблеми на сигурността в Черноморския регион“, 14 септември 2017 г. Пловдив, 2017, с. 80 – 89.

България – заплашена от неоосманизъм или нов мост между Изтока и Запада в новите геополитически реалности. София, 2016.

Воденски, П. А иначе дипломацията е сериозен занаят. София, 2013.

„**Възродителният** процес“. Българската държава и българските турци (средата на 30-те – началото на 90-те години на XX век). Т. I. София, 2009.

Върбанов, П. Европейската перспектива на Турция и позицията на България. – В: *Международни отношения*, 2005, кн. 4, с. 93 – 100.

Ганев, М. Историческо развитие и съвременно състояние на българо-турските консулски отношения и тяхната договорна регламентация. – В: **Нови** видове договори. Бургас, 2000, с. 215 – 232.

Градинаров, Б. Проблемите и амбициите на „турския тигър“. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2015, кн. 1, с. 18 – 26.

Границки, И. Апотеоз на ибрикчийството. – В: *Стандарт*, 26 април 2007.

Грозева, В. Кървяща носталгия. София, 2000.

Гюншен, А. Помаците като балканска общност и доказателство за турската принадлежност в разбиранята им за идентичност. – В: **Помаците** – версия за произход и съвременна идентичност. София, 2013, с. 46 – 60.

Давутоглу, А. Стратегическа дълбочина. Мястото на Турция в международните отношения. София, 2015.

Димитров, Б. Енергийната геополитика на Турция. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2006, кн. 5, с. 65 – 69.

Димитров, П. България и Турция в евроазиатските енергийни схеми. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2007, кн. 1, с. 62 – 67.

Етническата картина в България (Проучвания на Карнегиевата фондация – 1992). София, 1993.

Златев, В., К. **Денчев**. Нефт, газ и геополитика. Каспийския и Балканския геополитически възли. София, 2000.

Илиева, З. Ще успее ли днес Турция под сянката на неосманизма? – В: *Понеделник*, 2018, кн. 3 – 4, с. 111 – 119.

Истината за „възродителния процес“. Документи от архива на Политбюро и ЦК на БКП. София, 2003.

Каишев, К. Стратегическата визия на България в отношенията с Турция. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2018, кн. 1, с. 28 – 58.

Кейдер, Ч. Европейската перспектива на Турция. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2008, кн. 1, с. 111 – 121.

Кинева, С. Членството на Турция в Европейския съюз и интересите на САЩ. – В: *Международни отношения*, 2006, кн. 2, с. 51 – 56.

Кямил, И. Балканската политика на Турция (1990 – 2000). – В: **Турция**, Балканите, Европа. София, 2003, с. 136 – 146.

Луонго, Т. „Турски поток“ в глобалната геополитическа игра. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2019, кн. 1, с. 160 – 164.

Любчева, М. Европейски ли е въпросът за имуществото на тракийските бежанци. – В: *Известия на Тракийския научен институт*, кн. 9, 2009, с. 120 – 124.

Манчев, К. Националмалцинственият въпрос в българско-турските отношения. – В: **Турция**, Балканите, Европа. София, 2003, с. 100 – 113.

Маринов, П. Българите мохамедани в своето народностно съзнание и възродителното им движение. София, 1994.

Минчев, О. България и членството на Турция в ЕС. – В: *Blog.bg.*, февруари 2006.

Минчев, О. Казусът Турция в Европейския съюз. – В: *Международни отношения*, 2006, кн. 2, с. 31 – 50.

Николова, Е. Българо-турските противоречия в последното десетилетие на ХХ век. – В: *Ново време*, 2001, кн. 3, с. 43 – 71.

Общите граници на разбирателството. България и Турция – партньори в ХХI век. София, 2009.

Ортайлъ, И. Преоткриване на Османската империя. Пловдив, 2007.

Петров, Л. Неоосманизмът – новата геополитическа доктрина на Република Турция. София, 2015.

Проданов, В. Нови моменти в българо-турските отношения. Концепциите за „неоосманизма“ и съвременните интерпретации на общото минало. Завръщането на историята на Балканите. – В: *Известия на Тракийския научен институт*, т. 11 – 12, 2015, с. 518 – 530.

Пудин, К. Влияние на идеологията на пантюризма върху отношенията в Черноморския и съседните региони. – В: **Глобални** заплахи и интегрирана сигурност. Сигурност в Черноморския регион. София, 2017, с. 336 – 345.

Ралчев, П. Стратегически комплекс „ЕС – Турция“. Членството на Турция в ЕС и българската външна политика. – В: *Международни отношения*, 2011, кн. 2 – 3, с. 47 – 56.

Русев, М. Европейската интеграция на Турция – геополитическа амбиция, необходимост или реалност? – В: *Геополитика & геостратегия*, 2006, кн. 4, с. 52 – 60.

Русев, М. Националната сигурност на България и съвременните българо-турски отношения. – Във: *Военен журнал*, 1996, кн. 2, с. 56 – 60.

Русев, С. Споровете между Гърция и Турция за Егейско море и националната сигурност на България. – В: *Национална сигурност*, 1995, кн. 1, с. 9 – 11.

Стефанов, Н. Националната сигурност на България и „неосманистките амбиции“ на Турция. – В: *Сигурност*, 2015, кн. 1, с. 9 – 10.

Славкова, Е.-Б. Съвременни турски тълкувания на Ангорския договор и турският хегемонистичен национализъм в българо-турските отношения. – В: *Международни отношения*, 2016, кн. 5 – 6, с. 187 – 224.

Стоянов, В. Турското население в България между плюсите на етническата политика. София, 1998.

Стоянов, Д. Заплахата. Великодържавният национализъм и разузнаването на Турция против България. София, 1997.

Стоянова, В. Българите в Гърция и Турция. – В: **История** на България. Т. 9. София, 2012, с. 467 – 473.

Табакوف, М. „Анадолските тигри“: пари и ислям в Република Турция. – В: *Conservative Quarterly*, 2015, кн. 1, с. 38 – 43.

Танаскович, Д. Неосманизмът. Турция се връща на Балканите. София, 2010.

Ташев, С. Демографски анализ на ролята на Турция като регулатор на миграционния натиск към Европа. – В: *Международна политика*, 2016, бр. 1, с. 54 – 66.

Тепавичаров, Х. Националната сигурност на България през погледа на София и Анкара. – В: *Национална сигурност*, 1995, кн. 2, с. 3 – 9.

Турците в България: история, традиции, култура. София, 2012.

Турция, Балканите, Европа. История и култура. София, 2003.

Хаков, Д. Българо-турските отношения и турското население в България. – В: **Изследвания** в чест на чл.-кор. професор Страшимир Димитров. Т. II. София, 2001, с. 690 – 699.

Хас, К. Взаимоотношенията в триъгълника Турция – ЕС – Русия. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2018, кн. 4, с. 25 – 33.

Хинкова, С. Турция като значим геополитически фактор: някои измерения на нейното влияние в България. – В: *Дипломация*, 2014, кн. 12, с. 22 – 34.

Ходжа, У. Турската етническа група и отношенията между България и Турция днес. – В: *Проблеми на културата*, 1994, кн. 2 – 3, с. 88 – 91.

Христов, И. Новата външна политика на Турция и предизвикателствата пред българската сигурност. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2014, кн. 1, с. 28 – 37.

Хънтингтън, С. Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред. София, 2000.

Цачевски, В. Европеизацията на Турция: членство в ЕС или привилегировано партньорство? – В: *Международни отношения*, 2010, кн. 3, с. 73 – 88.

Ценков, Е. Феноменът Ердоган: от либерален към реалполитически прочит. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2017, кн. 4, с. 46 – 53.

Чулха, Р. Историческо развитие и съвременно състояние на българо-турските консулски отношения. – В: **Нови** видове договори. Бургас, 2000, с. 233 – 254.

Юмер, М. Отношенията между Турция, НАТО и ЕС – настояще и перспективи. – В: **Европейският** съюз, България и конфликтите на 21. век. София, 2018, с. 207 – 215.

Ялъмов, И. История на турската общност в България. София, 2002.

ТЕМА 6

ОТНОШЕНИЯТА НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ С РУМЪНИЯ

Специфично значение за Република България имат отношенията ѝ с Румъния поради *склонността на международната общност да разглежда двете страни в пакет*.

Странни изглеждат *проявите на високомерно отношение* на някои български държавници и политици спрямо Румъния. Строго погледнато, Румъния се възприема в света традиционно малко по-добре от България. Тя има по-важно за Запада геополитическо положение – в съседство с Украйна и с Русия. Румъния е голяма европейска държава – територията ѝ е два пъти по-голяма от българската, а населението – три пъти. Тя има по-висока степен на осигуреност с естествени ресурси и не е зависима като България от чужди суровинно-енергийни източници. Светът е запомнил, че комунистическа Румъния превърна запазването на националния си суверенитет в основен принцип на външната си политика, докато комунистическа България безропотно прие съветската доктрина на „ограничения суверенитет“. Както и че комунистическа Румъния отказа да участва в смазването на „Пражката пролет“ (1968 г.), инициатирано от Тодор Живков и подкрепено с 3-хиляден български окупационен корпус. А също, че комунистическа Румъния остави външен дълг от 0,6 млрд. долара, който изглежда нищожен в сравнение със завещаните над 8 млрд. долара от комунистическа България. Данните на Евробарометър през годините неизменно сочат по-добри показатели на Румъния в сравнение с България за средна работна заплата, средна пенсия, равнище на инфлацията, относителен дял на външния дълг на глава от населението и др.

По правило Румъния изпреварваше България в приобщаването към западната общност. Тя сключи по-рано Европейско споразумение за асоцииране към Европейската общ-

ност (декември 1992 г.) и по-рано депозира молба за членство в Европейския съюз (юни 1995 г.). Тя бе първата нова демокрация, подписала включване в Инициативата „Партньорство за мир“ (януари 1994 г.), а румънският парламент гласува единодушно за членство на страната в НАТО (1995 г.). Румъния бе допусната преди България (1997 г.) в най-важната регионална организация – Централноевропейското споразумение за свободна търговия (ЦЕФТА). Тя успя да създаде свое лоби в Конгреса на САЩ и да осигури френския президент Жак Ширак за „адвокат“ на Румъния пред НАТО и Европейския съюз. Румъния подписа без колебания, за разлика от България, Рамковата конвенция за националните малцинства на Съвета на Европа (1997 г.). Тя реши убедително важния за Запада проблем за националните и етническите малцинства – в страната има над 20 етнически партии с гарантирано право на 19-те малцинства поне по един депутат при непреодоляване на 3-процентния парламентарен праг (докато Конституцията на Република България е единствената в Европа, освен турската, която забранява партии на етническа и религиозна основа). При това в районите, в които над 20 процента от населението говорят на друг език, администрацията публикува документите си и на него.

Случаите, когато Република България успяваше да направи *външнополитически пробив преди Румъния*, бяха по-скоро изключения. По-ранното приемане в Съвета на Европа (1992 г.) и по-ранното отпадане на Шенгенските визови ограничения (2001 г.) бяха жестове в аванс към най-последователната прозападна политическа сила в България – Съюза на демократичните сили, направени съответно след първото му идване на власт и в навечерието на парламентарните избори в края на втория му управленски мандат.

Румъния се стреми да играе ключова роля в бъдещата архитектура на Централна и Югоизточна Европа. По-широко място във външната ѝ политика заемат отношенията с нейните небалкански съседи. На полуострова тя лавира между Гърция, на която признава водеща роля на Балканите по от-

ношение на ЕС, и Турция, на която признава същото спрямо Северноатлантическия пакт. На другите балкански държави не отделя специално внимание.

Отношенията на България с Румъния имат *солидна опора*: общото източноправославно вероизповедание, сходната историческа съдба, вековните културни, политически и икономически връзки.

След началото на демократичните промени в двете съседни балкански страни (краят на 1989 г.) взаимоотношенията им бяха изправени пред изпитанието на общественото недоволство от продължаващото *трансгранично замърсяване*. С посредничеството на Европейската общност бяха предприети насрещни мерки от двете страни: Румъния реконструира производството в Химическия комбинат в Гюргево, а България спря изграждането на АЕЦ „Белене“ и укрепя сигурността на АЕЦ „Козлодуй“. Това даде възможност за сключване на Конвенция за сътрудничество в областта на опазването на околната среда (9 декември 1991 г.), въз основа на която бе създадена двустранна комисия с три подкомисии.

Започналото сътрудничество в областта на транграничното замърсяване разчисти пътя за създаване на нова, неидеологизирана правна основа на двустранните отношения с *Договор за дружба, сътрудничество и добросъседство* (27 януари 1992 г.). Подписана бе Програма за културно сътрудничество. Възстановена бе Смесената комисия за икономическо и научно-техническо сътрудничество. Учредени бяха смесени частни търговски дружества. Сключени бяха Договор за взаимно насърчаване и защита на инвестициите (1 юни 1994 г.) и Спогодба за избягване на двойното данъчно облагане и предотвратяване отклонението от облагане с данъци на доходите и имуществото (1 юни 1994 г.). Едва след включването на двете страни в Инициативата „Партньорство за мир“ на НАТО започна по-интензивно сътрудничество във военната област (1995 г.).

Общият стремеж към започване на преговори за членство в ЕС даде пореден *тласък на двустранните отношения*.

Подписани бяха Спогодба за сътрудничество в областта на здравеопазването и медицинската наука (28 февруари 1996 г.), Споразумение за оперативно уведомяване при ядрена авария и обмен на информация за ядрени съоръжения (28 май 1997 г.), Спогодба за сътрудничество и взаимопомощ в митническата дейност (10 ноември 1998 г.), Споразумение за превоз на моторни превозни средства и на пътници с кораби между граничните пунктове на двете страни (10 ноември 1998 г.), Договор за сътрудничество в областта на туризма (10 ноември 1998 г.), Спогодба за сътрудничество в областта на образованието, науката и културата (10 ноември 1998 г.) и Спогодба за взаимно признаване на дипломите и свидетелствата за образование и дипломите за научни степени (22 януари 1999 г.).

В продължение на цяло десетилетие Румъния се стремеше да изолира България от „Пътя на коприната“ от Азия към Европа (обозначаван от 2003 г. като Трасе К), убеждавайки Запада, че е най-изгодно той да преминава директно през Румъния и Унгария, което правело излишен втори мост над долното течение на река Дунав. Едва след започването на преговорите на двете страни за членство в ЕС и в рамките на Пакта за стабилност в Югоизточна Европа Румъния склони на Споразумение за изграждане на нов граничен комбиниран (пътен и железопътен) мост при Видин – Калафат, по трасето на общоевропейски коридор № 4 (5 юни 2000 г., ратифицирано от румънския Сенат чак на 16 януари 2001 г.).

В хода на преговорите за членство в ЕС бяха подписани Спогодба за обратно приемане на собствени граждани и на чужденци (23 юни 2000 г.), Споразумение за борба с организираната престъпност, незаконния трафик на упойващи и психотропни вещества и прекурсори, тероризма и други тежки престъпления (10 юли 2002 г.), Споразумение за сътрудничество в енергийния сектор (29 октомври 2002 г.), Протокол за сътрудничество между Военноморските сили (29 октомври 2002 г.), Меморандум относно защитата на стратегически обекти и на обекти от особена важност в близост до общата

граница срещу терористични актове от въздуха (12 ноември 2002 г.), Споразумение за сътрудничество в областта на науката, технологиите и иновациите (14 април 2003 г.), Споразумение за сътрудничество в областта на управлението на водите (12 ноември 2004 г.) и Споразумение за сътрудничество между органите за охрана на границата (22 декември 2004 г.). По инициатива на създадената Асоциация на Дунавските общини в България и Румъния (2000 г.) бяха изградени първите съвместни еврорегиони – „Дунав – Добруджа“, „Русе – Гюргево“ и др. Даден бе ход на изпълнението на Програма за трансгранично сътрудничество България – Румъния (от 2002 г.) под патронажа на ЕС и на Програма за сътрудничество в областта на образованието, науката и културата (от 2003 г.). Създаден беше Българско-румънски интеруниверситетски Европа център (4 февруари 2005 г.).

След подписването на договора за присъединяване на двете страни към ЕС София и Букурещ договориха общи действия по отношение на ратификационния процес. Подписани бяха Спогодба за социална сигурност (21 октомври 2005 г.), Споразумение за взаимна защита на класифицираната информация (13 април 2006 г.), Спогодба във връзка с режима на българско-румънската държавна граница, сътрудничеството и взаимопомощта по граничните въпроси (28 август 2006 г.), Споразумение относно съвместен контрол за преминаване на границата (21 декември 2006 г.).

Нови перспективи пред българско-румънското сътрудничество разкри *едновременното приемане на двете страни в ЕС*. Подписани бяха Спогодба за работата на железопътните гранични преходи (9 февруари 2007 г.), Споразумение за трансгранично полицейско сътрудничество по наказателноправни въпроси (19 май 2009 г.), Споразумение за изграждане и функциониране на Съвместен контактен център за полицейско и митническо сътрудничество (19 май 2009 г.), Меморандум за разбирателство за сътрудничество по въпроси на аеронавигационното обслужване и за установяване на функционален блок въздушно пространство (26 февруари 2010 г.), Споразумение за засилване на сътрудни-

чеството в областта на данъка върху добавената стойност (23 септември 2010 г.), Меморандум за сътрудничество между Икономическите министерства (23 септември 2010 г.), Споразумение за сътрудничество в областта на образованието, обучението и квалификацията на полицейски служители (12 октомври 2011 г.), Споразумение относно презграничните операции за Air Policing (12 октомври 2011 г.), Споразумение за установяване на функционален блок въздушно пространство DANUBE FAB (12 декември 2011 г.), Меморандум за сътрудничество в областта на статистиката (16 януари 2012 г.), Споразумение за сътрудничество в областта на младежта и спорта (7 март 2014 г.), Споразумение за сътрудничество в сферата на информационните технологии и съобщенията (7 март 2014 г.), Спогодба за избягване на двойното данъчно облагане и предотвратяване на отклоняването от облагане с данъци на доходите (24 април 2015 г.) и Споразумение за обмен на техническа информация и сътрудничество при регулирането и контрола на ядрената безопасност и радиационната защита (20 януари 2016 г.). Министерствата на отбраната подписаха Меморандум за разбирателство относно взаимно осигуряване на поддръжка от страната домакин (7 март 2014 г.). Двете страни излязоха с Обща декларация за изграждане на нови мостови съоръжения на река Дунав (23 септември 2010 г.), в която се отдава приоритет на Силистра – Кълъраш и Оряхово – Бекет. Последва Меморандум за разбирателство относно извършване на проучвания за изграждане на нови мостови съоръжения на река Дунав при Никопол – Турну Мъгуреле и Силистра – Кълъраш (28 октомври 2014 г.). Открити бяха фериботен комплекс Никопол – Турну Мъгуреле (2010 г.) и Дунав мост 2 (2013 г.). През 2016 г. бе открита газопревозната връзка между България и Румъния. Изграждат се гранично-пропускателни пунктове Крушари – Добромир и Кайнарджа – Липница. Работи се по изпълнението на План за сътрудничество в областта на лекарствената политика и спешната медицинска помощ (от 24 април 2015 г.). Заедно с Австрия, Унгария и Турция, България и Румъния са страни

по Споразумението относно енергийния мегапроект „Набуко“ от 13 юли 2009 г. България и Румъния подписаха Обща декларация, че ще работят заедно за приемане на двете страни в Шенгенското пространство, европейската и евроатлантическата интеграция на Западните Балкани, диалога със страните от Източното партньорство и охраната на Черно море (21 май 2018 г.).

Двустранныте отношения България – Румъния не са лишени от проблеми. Оказа се, че Букурещ не се е разделил окончателно с мечтата за „Велика Румъния“ – един ден преди провъзгласяването на независимостта на Словения и на Хърватия министърът на външните работи на Румъния Адриан Настасе обяви публично румънските претенции за Южна Добруджа (24 юни 1991 г.). През април 2018 г. българската общественост бе скандализирана от самонастанили се румънски граничари в българския остров Ветрен на река Дунав край Силистра, които не допускат наши рибари на тази българска територия.

Румънската преса реагира срещу решението на България да поднови изграждането на АЕЦ „Белене“ (2005 г.), но през 2018 г. станахме свидетели на поредица от аварии в единствената румънска АЕЦ – „Черна вода“.

Стокообменът е далеч под възможностите на двете страни и не отговаря на взаимните им обективни интереси. Твърде малък е броят на регистрираните у нас румънски търговски дружества.

Проблеми създава *различният подход на двете страни към съответните малцинства*. Окръжният съд във Видин първоначално отказа регистрация на Асоциацията на власите в България, Министерството на образованието и науката отклони искането на Асоциацията за изучаване на майчин език от влашките деца, а Българската държава не финансира Асоциацията. По тези причини Асоциацията потърси подкрепата на Румънската държава и пледира пред международната общност за нарушаване на малцинствените права в България. От своя страна Румънската държава финансира организациите на двете български общности в Румъния – католическия Българ-

ски съюз в Банат и православната Общност „Братство“ в Букурещ, като им предоставя и едно депутатско място в парламента. Поради това организациите се дистанцираха от Българската държава и не търсят международна подкрепа. Въпреки тези добре известни на Запад реалности български депутати проявиха претенции към Румъния за положението на малцинствата там при приемането на Румъния в Съвета на Европа (1993 г.). Това даде повод на Румъния след приемането ѝ да постави в Парламентарната асамблея на Съвета на Европа въпроса за накърнените права на аромъните (цинцарите и куцовласите) в България.

Фактите налагат впечатлението, че България и Румъния *все още не са осъзнали добре обективните си взаимни интереси* за разбирателство и сътрудничество в името на общото европейско настояще и бъдеще на двата народа.

Препоръчителна литература

Георгиев, Е. Политиката на София към българските общности в Западните Балкани и Румъния. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2012, кн. 6, с. 5 – 13.

Кинева, С. Външната политика на Румъния – преход към нови приоритети и цели. – В: *Международни отношения*, 2001, кн. 5, с. 41 – 62.

Крилов, А. Румънското бъдеще на Молдова. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2007, кн. 3, с. 57 – 61.

Минчев, К. Основни насоки на румънската външна политика. – Във: *Военен журнал*, 1998, кн. 6, с. 122 – 127.

Мурадян, И. Румъния в геополитиката на Централна и Източна Европа. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2010, кн. 3, с. 49 – 53.

Нягулов, Б. Етномалцинствени аспекти в българо-румънските отношения. – В: *Международни отношения*, 1997, кн. 5, с. 83 – 98.

Панайотов, Г. Нови елементи в българо-румънското сътрудничество. – В: *Международни отношения*, 1994, кн. 4, с. 30 – 32.

ТЕМА 7

БЪЛГАРСКО-СРЪБСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ НА СЪВРЕМЕННИЯ ЕТАП

По отношение на съседите *най-динамично и най-сложно* се развиват българско-сръбските връзки поради започналия непосредствено след началото на демократичните промени в България процес на декомпозиране на Югославската федерация (януари 1990 г.), последван от разглобяване и на самата Сърбия.

Още в първите месеци на българския преход бе внесена нова доза хладина в двустранните отношения с писмо на председателя на Скупщината на Социалистическа федеративна република Югославия (14 февруари 1990 г.), свързващо началото на демократичното обновление на България с надеждата за гарантиране на правата и свободите на „македонското национално малцинство“. В специална декларация на българския парламент (6 март 1990 г.) то бе оценено като намеса във вътрешните работи на България, посягателство върху националния ѝ суверенитет и предявяване на териториални претенции спрямо нея.

Изправено пред започналия процес на разпадане на СФРЮ, *правителството на Димитър Попов* се обяви за запазване на Югославската федерация и зае в името на добросъседските отношения позицията на активен неутралитет – отказ от участие (пряко и косвено) в международни военни акции, включително под егидата на ООН, и участие в усилията за мирно разрешаване на югокризата. Тази позиция отчиташе становището на Великите сили и най-авторитетните международни организации (ООН и Европейската общност), а също рисковете от прекрояване на политическата карта на Балканите, най-вече за България. Впрочем, водено от тези съображения, Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа (СССЕ) след обсъждане в Берлин прие Декларация (19 юни 1991 г.), обявяваща се за съхраняване на единството и териториалната цялост на СФРЮ (декларацията бе занесена в Белград от държавния секретар на САЩ Джеймс Бейкър).

Република България подкрепи наложеното от ООН ембарго спрямо СФРЮ (24 юли 1991 г.) и последвалата нейна търговска и финансова блокада. Въпреки понасяните огромни икономически щети и опасността от забавяне на българските реформи тя направи това с убеждението, че ще бъдат пресечени пътищата за ескалация на югоконфликта, която можеше да се отрази на уязвимата след разпадането на Източния блок българска сигурност.

Но доста бързо България се поддаде на стария си антисръбски комплекс, подстрекавана от Вашингтон. Същият този Бейкър, който занесе в Белград декларацията на СССЕ за запазване на единството и териториалната цялост на Югославия, заяви арогантно по повод на възможността за нейното разпадане: „не ни интересува какво ще стане“. След като Германия и Австрия, активно подкрепени от Ватикана, убедиха Европейската общност в правото на Словения и Хърватия на самоопределение, Общността се ориентира към признаване на независимостта само на тези югославски републики и България пое ангажимента пред Брюксел да не бърза с признаването на другите отделили се бивши югославски републики. Въпреки това *правителството на Филип Димитров* призна едновременно независимостта на Словения, Хърватия, Македония и Босна и Херцеговина (15 януари 1992 г.). Българското правителство не призна новосформираната на 27 април 1992 г. от останалите две републики (Сърбия и Черна гора) Съюзна република Югославия, подкрепи суспендирането ѝ от международните организации (включително изключването ѝ от ООН на 22 септември 1992 г.), снижи равнището на дипломатическото представителство в Белград и ограничи контактите между двете страни.

Правителството на проф. Любен Беров се опита да преодолее стагнацията в българско-югославските отношения, като внесе корекции в българската политика. То оцени остатъчна Югославия като приятелска страна, увери, че няма да се намесва във вътрешните работи на бившите югославски републики, и изрази убеждението, че външна интервенция в Босна би създавала нови проблеми. Този подход бе пот-

върден с Декларация на Народното събрание (29 април 1993 г.), централно място в която заемаше уверението, че Република България няма да се намесва под каквато и да било форма във военните действия на територията на бивша Югославия. По настояване на София България получи през пролетта на 1994 г. възможността за сухопътни транзитни превози през СР Югославия със специално разрешение на Комитета по санкциите на ООН за всеки отделен случай.

След включването на Република България в Инициативата „Партньорство за мир“ на НАТО Народното събрание преразгледа българската позиция. Въпреки становището на премиера и външен министър Беров то прие решение за еднократно пропускане през българската територия на американска бойна техника и имущество в Република Македония (15 април 1994 г.). При въздушните удари на НАТО върху военностратегически позиции на сърбите в Босна (1994 – 1995), които бяха извън правомощията, дадени от Съвета за сигурност на ООН, българското Министерство на външните работи упрекна плахо и анонимно държавите, предприели в бивша Югославия „действия в нарушение на приетите решения на СС на ООН“, докато членката на НАТО Гърция, а също и Румъния заявиха ясно, че въвличането на Алианса във военния конфликт не е път към мира. България не само отклони предложението на Гърция и Румъния за сваляне на югоембаргото и свикване на балканска конференция, но по американско внушение укрепи връзките си с Турция, Македония и Албания.

Правителството на Жан Виденов оповести възстановяване на политиката на неутралитет спрямо югославския конфликт. След постигането на Дейтънското споразумение за Босна (1 ноември 1995 г.), върнало Белград в международния живот, то отмени забраните, ограниченията и специалните мерки (с изключение на ембаргото върху военните доставки) за СР Югославия (24 ноември 1995 г.). След приключването на взаимното признаване между СР Югославия и другите бивши югославски република (1996 г.) кабинетът „Виденов“ сне и последните санкции спрямо бивша

Югославия (23 октомври 1996 г.). Последва активизиране на двустранните отношения. Сключени бяха Спогодба за сътрудничество в областта на образованието и културата (13 май 1995 г.) и Договор за взаимно насърчване и защита на инвестициите (13 февруари 1996 г.). Поставено бе начало на военно и политическо сътрудничество на двете страни (1996 г.). За първи път България постави ясно и твърдо в Белград въпроса за правата на българите в Западните покрайнини (1996 г.).

Управлението на доц. Иван Костов получи по-добри шансове за развитие на двустранните отношения, тъй като на изборите през юли 1997 г. Социалистическата партия на Милошевич загуби абсолютното си парламентарно мнозинство и беше принудена да управлява в коалиция. Подписани бяха Спогодба за митническо сътрудничество и взаимопомощ (4 юни 1997 г.), Договор за сътрудничество в областта на туризма (17 декември 1997 г.) и Спогодба за избягване на двойното данъчно облагане на доходите и имуществото (14 декември 1998 г.).

Скоро обаче българската политика спрямо западната ни съседка бе върната в американския контекст във връзка с *напрежението в сръбската област Косово*¹⁶ и последвалата международна изолация на СР Югославия (тя бе оставена само на Срещите на министрите на външните работи от страните от Югоизточна Европа). В изпълнение на Резолюция 1160 на Съвета за сигурност на ООН и на общи позиции на Съвета на ЕС Министерският съвет установи с поредица от постановления отново ембарго спрямо СР Югославия, замрази нейните и на Република Сърбия средства, установи забрана на нови инвестиции в Република Сърбия и дори забрани полетите на югославските превозвачи между СР Югославия и България (6 май – 25 ноември 1998 г.).

¹⁶ Този аспект на българско-сръбските отношения ще бъде разгледан в темата, посветена на прецедента с едностранното обявяване на независимостта на Косово.

След победата на Обединената демократична опозиция на парламентарните избори в СР Югославия (септември 2000 г.) българският парламент приветства „началото на демократичния процес“ в западната ни съседка със специална Декларация (11 октомври 2000 г.). В нея изрично се подчертаваше очакването „развитието на демократичния процес да възстанови и гарантира правата и свободите на националните, етническите и религиозните малцинства, включително и на българското национално малцинство, и тяхното представяне в съответните структури на властта“.

След свалянето на режима на Слободан Милошевич (ноември 2000 г.) и преодоляването на международната изолация на СР Югославия отпадна изкуственото идеологизиране на двустранните отношения. България се опита да нормализира връзките с Белград, като ги постави на основата на европейските и световните стандарти. Подписана бе Спогодба за обратно приемане на лица, незаконно пребиваващи на територията на двете страни (25 януари 2001 г.). Постигната бе Спогодба за сътрудничество в морския транспорт (24 април 2001 г.). Договорени бяха отваряне на нови гранични контролно-пропускателни пунктове и построяване на магистрала София – Ниш (като отсечка на европейски транспортен коридор № 10). Изграден бе еврорегион „Дунав 21“ (Видин – Калафат – Зайчар).

Правителството на Симеон Сакскобургготски положи усилия за подобряване на отношенията със западната ни съседка. То отмени забраната за нови инвестиции в Република Сърбия (12 декември 2001 г.) и замразяването на средства на СР Югославия и на Република Сърбия (20 януари 2003 г.), като същевременно, в съответствие с Обща позиция на Съвета на ЕС, блокира средствата на Слободан Милошевич и на свързаните с него лица. Подписани бяха Спогодба за въздушни съобщения (24 април 2001 г.), Споразумение за сътрудничество в областта на пощите и далекосъобщенията (26 ноември 2001 г.), Програма за сътрудничество в областта на образованието, науката и културата (26 ноември 2001 г.), Спогодба за международни комбинирани превози

на товари (25 юли 2002 г.), Спогодба за международни автомобилни превози на пътници и товари (25 юли 2002 г.), Споразумение за сътрудничество в областта на здравеопазването и медицинската наука (25 юли 2002 г.) и Спогодба за сътрудничество в областта на стандартизацията и сертификацията (8 октомври 2002 г.).

Нови възможности за възходящо развитие на двустранните отношения възникнаха с *трансформацията на СР Югославия в Съюз Сърбия и Черна гора* (2003 г.) и неговото международно признаване. Подписани бяха Спогодба за сътрудничество в областта на метрологията (17 октомври 2003 г.) и Спогодба за социално осигуряване (11 ноември 2003 г.). След 20-годишни спорове най-накрая бе сключена Конвенция за обновяване, обозначаване и поддържане на граничната линия и граничните знаци на общата държавна граница (12 ноември 2003 г.). Със съдействието на ЕС бе постигнато Споразумение за свободна търговия (13 ноември 2003 г.). Под егидата на ЕС започна осъществяването на Програма за трансгранично сътрудничество България – Сърбия и Черна гора (от 2004 г.). Договорено бе свързване на газопреносните системи на двете страни чрез изграждане на връзка Дупница – Димитровград – Ниш (8 април 2005 г.). Подписан беше Меморандум за сътрудничество в областта на европейската и евроатлантическата интеграция (19 октомври 2004 г.) и бяха набелязани Мерки за укрепване на доверието и сигурността (3 май 2005 г.). Започна осъществяването на Програма за сътрудничество в областта на образованието, културата и спорта (21 юни 2005 г.). Отделно с Република Сърбия бе подписан Меморандум за сътрудничество в борбата с тероризма, организираната престъпност, незаконния трафик на наркотични вещества и прекурсори, нелегална миграция и други престъпления (26 септември 2003 г.). В тази по-благоприятна за двустранните отношения обстановка стана възможно Културно-информационният център в Босилеград да открие бюст-паметник на Левски (4 март 2005 г.).

Със започналите *преговори за асоцииране на Съюза Сърбия и Черна гора към ЕС* (3 октомври 2005 г.) българско-сръбските отношения получиха по-голям шанс да отхвърлят окончателно бремето на антагонизма. Подписано беше Споразумение за граничен контрол и процедури в железопътния трафик (22 февруари 2006 г.). След приемането на България в НАТО стана възможно провеждането на първото съвместно военно учение (8 – 11 ноември 2005 г.).

Скоро отношенията ни със западната съседка навлязоха в нов етап във връзка с *окончателното разпадане на Югославия*. С прекратяването на временния 3-годишен Съюз Сърбия – Черна гора и отделянето на Черна гора като суверенна държава (2006 г.) български съсед остана само Сърбия. Подписан беше Меморандум за разбирателство за съвместно обучение и учение на техните въоръжени сили (7 юли 2006 г.).

Стимулиращо върху двустранните отношения се отрази *приемането на България в ЕС*. Постигнати бяха Споразумение за сътрудничество в областта на отбраната (9 юли 2007 г.), Споразумение за сътрудничество между органите за охрана на границата (12 ноември 2007 г.) и Споразумение за икономическо сътрудничество (30 ноември 2007 г.). Постигнати бяха спогодби за откриване на нови гранични контролно-пропускателни пунктове Банкя – Петъчинци и Салаш – Ново корито (27 юни 2007 г.).

Българско-сръбските отношения обаче останаха хладни, тъй като незабавно след декомпозирането на югославската федерация САЩ поеха курс към разглобяване и на самата Сърбия. Осъщественото през 2008 г. безпрецедентно след Втората световна война едностранно обявяване на независимостта на сръбската област Косово с аргумента, че била населена с преобладаващо албанско население, се превърна в голямо изпитание пред Република България. Макар да остава в сила Резолюция 1244 от 1999 г. на Съвета за сигурност на ООН, установяваща сръбския суверенитет над Косово, *правителството на Сергей Станишев* призна независимостта на тази сръбска област. Както може да се очаква,

Сърбия възприе този акт като поредно забиване на „нож в гърба“ от България.

С много трудности двустранните отношения бяха рестартирани от кабинета „Борисов 1“ с подписаните Споразумение за изграждане на Съвместен контактен център за полицейско и митническо сътрудничество (26 април 2010 г.), Споразумение за полицейско сътрудничество (20 май 2010 г.), Протокол за обратно приемане на незаконно пребиваващи лица (16 септември 2011 г.), Споразумение за социално осигуряване (19 септември 2011 г.) и Споразумение за взаимна защита и обмен на класифицирана информация (23 декември 2011 г.).

По време на управлението на *правителството на доц. Пламен Орешарски* бяха подписани Протокол относно мерки за укрепване на доверието и сигурността (26 август 2013 г.) и Меморандум за сътрудничество в областта на вътрешния ведомствен контрол (17 октомври 2013 г.).

Нови възможности за подобряване на двустранните отношения се появиха по повод на започналите през 2014 г. *преговори за присъединяване на Сърбия към ЕС*, във връзка с които Белград прояви склонност да се вслуша в претенциите на София, и взе мерки за активизиране на двустранните отношения. В тази обстановка бяха подписани Протокол за сътрудничество в областта на осигуряването на географски материали и информация (17 май 2016 г.) и Меморандум за разбирателство за намаляване на международните тарифи за роуминг (9 декември 2017 г.).

В името на *своята европейска перспектива* и на добросъседството Сърбия пушна първите учебници по български език за децата от Западните покрайнини и по този повод на 22 юни 2018 г. президентите Александър Вучич и Румен Радев имаха съвместна среща с българското малцинство в Сърбия. Двамата държавни глави постигнаха редица важни договорености: за промяна на фамилните имена на бълга-

рите в Сърбия¹⁷; за трикратно увеличаване на средствата на Сръбската държава за 9-те медии, предаващи на български език; за поставяне в Босилеград на паметни плочи на загинали българи; за възстановяване на името Цариброд; за ускоряване на работата по проектите за детски градини, начални училища и гимназии; за завършване до края на 2018 г. на изграждането на сръбския участък на магистралата София – Ниш. През последната година се отбелязват ръст на стокообмена, който надхвърли 1 млрд. евро, и повишаване на туристическия обмен. Като средство за насърчаване на икономическото сътрудничество и за стимулиране на туризма на 1 февруари 2018 г. Сърбия включи българския лев в търговията на валутния си пазар. От своя страна България обяви подкрепата си за присъединяване на Сърбия към Европейския съюз. Текат проектни проучвания за изграждане на газов колектор между двете страни.

Но движението на Сърбия по пистата към ЕС може да бъде затруднено от това, че в последно време западната ни съседка все по-определено поддържа *алтернативен вариант за своето бъдещо развитие*. Сръбският президент Александър Вучич се среща с руския си колега Путин вече 13 пъти. През май 2018 г. Вучич бе на двудневно официално посещение в Турция и оттам директно отиде на среща с Путин, ставайки първият държавен глава, приет от руския президент през новия му мандат. Редом до Путин Вучич участва в тържествата в чест на 73-тата годишнина от Деня на победата над фашизма, а по време на срещите си двамата президенти обсъдиха подобряването на двустранните отношения, реализирането на съвместни инвестиционни проекти и регионални въпроси. Вучич категорично заяви: „Сърбия ще запази суверенитета си, Сърбия ще запази военния си неутралитет и няма да стане член на НАТО или друг военен съюз“. В отговор Путин го увери, че руснаците си спом-

¹⁷ Първоначално сръбските власти разрешиха мъжете с българско самосъзнание да изписват фамилните си имена с окончанията „-ов“, „-ев“ или „-ски“, а на 25 декември 2018 г. и жените получиха правото да изписват фамилните си имена с окончанията „-ова“, „-ева“ или „-ска“.

ният „славните страници на историята, когато Сърбия и Русия са се били заедно срещу общия враг“. На последната им среща (Москва, 2 октомври 2018 г.) Вучич благодари на Путин „за твърдата позиция (...) в защита на международното право и жизнените национални и държавни интереси на Република Сърбия“.

Към настоящия момент Сърбия си остава единствения български съсед, с който *нямаме основополагащ договор за добросъседство и сътрудничество*. София така и не разбира, че по-голяма част от пътя към установяване на нормални добросъседски отношения трябва да извърви Република България. Че щом иска да живее в общото европейско семейство, България е длъжна да осъзнае по-ясно значението на добросъседските отношения. Както и никога да не забравя, че с каквито и Велики сили да осъществява стратегическо партньорство, в каквито и международни организации да членува, не може да смени географското си положение и ще си остане редом със своя съсед от векове и за векове – Сърбия. Затова позицията ѝ спрямо Белград е добре да следва повече собствените, отколкото чужди интереси.

Един от основните нерешени проблеми в българско-сръбските отношения се отнася до *българите в Западните покрайнини*. Българското малцинство е единственото, което не се ползва от правата, гарантирани от сръбската Конституция. Сръбските власти финансират българската радиостанция и българския вестник „Братство“ в Ниш, които станаха рупори на политиката на Белград. При тази политика на Сърбия българското малцинство не е добре мотивирано, организирано и настойчиво за реализиране в пълен обем на своите права. То не получава необходимата подкрепа и от Българската държава. В отчаянието си част от населението в Западните покрайнини, държащо на българската идентичност, се пресели в новосъздадената Македонска държава. В тази обстановка Белград бе окуражен да постави за първи път под съмнение българския етнически характер на общността в Царибродско. Царибродският самодееен театър постави на сцената „в шопски превод“ пиесата на Стефан Л.

Костов „Женско царство“ (март 1993 г.). През следващия месец сръбският византолог акад. Войслав Джурич представи пред българска медия „шопите“ като „главния исторически проблем между българи и сърби“. Белградската телевизия подхвана тезата за „шопите“ в Царибродско (юли 1993 г.). Българският в. „Братство“ се отзова благосклонно на книгата на Витомир Живкович „Торлак“ (1994 г.), защитаваща тезата, че населението от Царибродско има „шопски (торлашки) произход“. Още по-далеч отиде сръбският акад. Радован Самарджич, представил българите в Сърбия като хора със „сръбско-шопски произход“. На тази основа впоследствие се обоснова съществуването на „шопска нация“ от двете страни на сръбско-българската граница. И това не получава адекватна реакция от страна на българското малцинство в Сърбия, Българската държава и българската общественост.

В българската и сръбската литература се утвърди тезата за „отпадане на *македонския въпрос* от двустранните отношения“. Това не е съвсем вярно – македонският въпрос отпадна като главен проблем на българско-сръбските отношения, но си остана техен съществен проблем. При това се усложнява още повече, тъй като от него вече са заинтересовани не само България и Сърбия, но и Албания и Гърция, а в определена степен – и Турция. Отчитайки своевременно изключителната важност на Македония като коридор за връзка с Гърция, Сърбия започна ускорено да укрепва позициите си в Македония. Докато преброяването от 1991 г. отчете 44 хил. сърби в Македония, то при следващото преброяване през 1995 г. те се оказаха 300 хил. (срещу 1561 самоопределили се като българи, предимно изселници от Западните покрайнини). При това отношенията на Македония със Сърбия се развиват (до наши дни) далеч по-добре от тези с България.

Крайно време е българският държавнополитически елит да се освободи окончателно от замъгляващата нормалния разсъдък инерция на *антисърбизма*. Така ще може да разбере най-накрая простата истина, изтъкната в доклада на Международната комисия за Балканите от 1997 г.: макар да е победена, изолирана и заклеймена, „Сърбия си ос-

тава главната държава в Югоизточна Европа“, тъй като е геополитическото звено между Северните и Южните Балкани и ще влияе на гръцко-турските противоречия. Ще проумее колко важна за България е Сърбия, през която преминават главните комуникации за Централна и Западна Европа. Ще си даде сметка, че дори да се реализират най-мрачните сценарии за политическото бъдеще на сърбите (отделяне на сръбската част на историческата област Санджак и на Войводина), Република България ще има за свой западен съсед неизменно Сърбия. И ще се поучи от сърбите на достойна външна политика. Както и на уменията им винаги в крайна сметка да се оказват на страната на победителите.

Препоръчителна литература

Антонов, Р. Великите сили и международното право: опитът от балканските конфликти. – В: *Международни отношения*, 2005, кн. 1, с. 85 – 92.

Банчев, Б. Европейският път на Югославия. – В: *Международни отношения*, 2008, кн. 5 – 6, с. 133 – 142.

Банчев, Б. Югославията и транспортната блокада на България. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2008, кн. 5, с. 32 – 42.

Бараков, С. „Стълбовете“ на сръбската външна политика – вчера, днес, утре. – В: *Международни отношения*, 2015, кн. 3, с. 89 – 114.

Бобев, Б. Албанците зад граница – бариера или мост в международните отношения. – В: *Международни отношения*, 1997. София, 1997, с. 23 – 27.

Бобчев, С. Значение за славянската идея на сръбско-българските отношения. – В: *Conservative Quarterly*, 2017, кн. 3 – 4, с. 174 – 184.

Веляновски, Н. Ключовите фактори за разпадането на СФРЮ и независимостта на Република Македония. – В: **Турция**, Балканите, Европа. София, 2003, с. 284 – 293.

Георгиев, Е. Политиката на София към българските общности в Западните Балкани и Румъния. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2012, кн. 6, с. 5 – 13.

Деведжиев, М. Сръбската теза за транспортно заобикаляне на България. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2006, кн. 1, с. 37 – 41.

Лютакова, А. Операциите на НАТО в Югославия. – Във: *Военен журнал*, 2001, кн. 5, с. 77 – 85.

Манчев, К. Кървавият край на Югославия. София, 2009.

Методиев, К. Парламентарните избори в Сърбия и българското малцинство. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2014, кн. 3, с. 19 – 22.

Найденев, Б., А. **Лютакова**. Разпадането на Югославия и политиката на Великите сили в Косово. – В: *Международни отношения*, 2001, кн. 5, с. 25 – 40.

Несъвършеният мир. Доклад на Международната комисия за Балканите. София, 1997.

Петров, П. Смъртта на югославската идея. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2006, кн. 3, с. 39 – 42.

Петрович, Д. Историята на сръбско-българския възел. – В: *Историкът* – гражданин и учен. София, 2001, с. 272 – 287.

Прокопович, Д. България и Сърбия: възможното съгласуване на геополитически цели. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2013, кн. 4, с. 29 – 43.

Пророкович, Д. Краят на „седенето на два стола“: накъде се е запътила Сърбия? – В: *Геополитика & геостратегия*, 2018, кн. 1, с. 59 – 63.

Радева, Ю. Политиката на България спрямо новите държавни образувания на територията на бивша Югославия. – В: *Международни отношения*, 1994, кн. 5, с. 65 – 74.

Славов, Х. Регионално сътрудничество и прагматизъм във външната политика на Сърбия. – В: *За по-силна Югоизточна Европа: регионалното сътрудничество*. София, 2015, с. 94 – 104.

Смилкович, Р. Европейският съюз, Русия, Косово и Метохия. – В: *Международни отношения*, 2008, кн. 1, с. 11-20.

Тодорова, З. Ще станат ли „шопи“ българите в Сърбия? – В: *Македония*, 1994, кн. 2, с. 6 – 8.

Тръпков, З. Българската позиция по отношение на кризата в Косово. – В: *Международни отношения*, 1999, кн. 1, с. 95 – 100.

Филипова, А. Сърбия в стратегията на ЕС за стабилизация на Западните Балкани. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2010, кн. 1, с. 58 – 63.

Хаджиев, А. Белград на стратегически кръстопът. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2017, кн. 5, с. 9 – 15.

Хинкова, С. Варианти за развитието на Косово – автономна област, република, независима държава. – В: *Международни отношения*, 2000, кн. 5, с. 29 – 44.

Хинкова, С. Югославският случай. Етнически конфликти в Югоизточна Европа. София, 1998.

ТЕМА 8

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВОТА ПРЕД БЪЛГАРСКО- МАКЕДОНСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Разпадането на Югославската федерация имаше за резултат появата на *нов български съсед* – Република Македония, оказала се, противно на очакванията, проблемен съсед.

Дебатите за новопоявилата се балканска държава черпят *аргументи от историята*, поради което се налага накратко да бъде коментиран този особено важен до наши дни въпрос. Имената „Македония“ и „македонци“ се появяват още през Древността (VII в. пр.Хр.). Етимологията се извежда от гръцката дума „македонос“, което означава „висок, дълъг, снажен, едър, строен“. Въпросът за произхода на древните македонци е спорен в науката, като националните историографии явно са повлияни от националните каузи на собствените си държави. Гръцките учени ги смятат за гърци, но тезата им не е много убедителна, доколкото Сократ (V – IV в. пр.Хр.), Демостен (IV в. пр.Хр.) и други антични елински интелектуалци са ги смятали за „варвари“, т.е. не са ги признавали за гърци. Българските учени са склонни да свързват произхода им с древните траки. Някои ги приемат за илиро-траки, чиято аристократична върхушка постепенно се елинизира. Споровете за произхода на древните македонци се пренесоха и върху древната Македонска държава, създадена през 640 г. пр.Хр. Опитът на Република Македония да се представи за исторически наследник на Древна Македония, се оспорва, не без основания, от Гърция, която претендира за това наследство. През 148 г. пр.Хр. Антична Македония е превърната в римска провинция, а в края на VIII в. Византия създава тема Македония с център град Адрианопол (дн. Одрин). Впоследствие цяла Македония или части от нея са били включвани в състава на Първата българска държава и на Второто българско царство. През епохата на Възраждането (XVIII – XIX в.) Македония е географс-

ка област, в която, наред с Мизия, Тракия и Добруджа, се формира българската възрожденска нация. Местното население говори на няколко диалекта на българския език – охридски, прилепски, скопски, битолски и дебърски. По време на Кримската война (1853 – 1856), поведена от Русия за освобождението на българите, Сърбия е силно обезпокоена от евентуалните размери на възстановената Българска държава, доколкото българската нация е най-голямата на Балканите. Така през втората половина на XIX в. започва да изкрystalизира сръбската доктрина на македонизма, обслужваща сръбските аспирации спрямо Македония и целяща променяне на демографския характер на нейното население с внушението, че то е част от сръбския народ, въпреки очевидните етнически и религиозни различия. Когато църковнонационалните и революционните борби на българите обхващат и Македония, в Белград е създаден комитет (1868 г.), започнал системни усилия за откриване на сръбски църкви и училища в Македония. След като се натъква на непреодолима съпротива на местното българско население, комитетът е разформиран (1876 г.). При преначертаването на политическата карта на Балканите Берлинският конгрес (1878 г.) оставя Македония по волята на Великите сили в Османската империя. След Освобождението на България в Сърбия е създаден нов комитет със задачата за създаване на „сърбо-македонски език“, който постепенно да се доближава до сръбския. В основна теза на македонизма се превръща твърдението, че населяващите Македония не са нито българи, нито сърби, а македонци. Доколкото това не се възприема от местното население, до края на XIX в. никой не оспорва неговия преобладаващ български характер. Но след успешно осъществяването на Княжество България с Източна Румелия и неговата респектираща военна и дипломатическа защита (1885 – 1886) Сърбия и Гърция изтръпват пред перспективата Съединена България да присъедини и Македония, и започват целенасочена политика на укрепване на позициите си в Македония. В това отношение те получават подкрепа от Румъния, смятаща, че едно присъединяване

на Македония към България би нарушило сериозно баланса в балканските взаимоотношения, а също от Русия, прехвърлила доверието си от България на Сърбия след скъсването на отношенията с нея от Стефан Стамболов (1886 г.). Гърция и Сърбия отправят предложение до България за съвместно освобождаване на Македония и нейната подялба, но то е отхвърлено от правителството на Стамболов, държащо на целостта на Македония и стремящо се да утвърждава българщината там до присъединяването ѝ към Майка България. Отчитайки съпротивата на Великите сили и на балканските съседи на България, Вътрешната македоно-одринска революционна организация си поставя за цел в края на XIX в. извоюване на автономия на Македония в рамките на Османската империя, като на това се гледа като на необходим етап към едно последващо присъединяване към България (по подобие на присъединяването на Източна Румелия). Тази разумна тактическа маневра е възприета от оглавяваното от д-р Константин Стоилов българско правителство. След започването на войната на Италия за африканските вилаети на Османската империя (1911 г.), възприета повсеместно като начало на подялбата на османското наследство, правителството на акад. Иван Гешов скланя на подялбата на Македония. На тази основа е създаден Балканският съюз с участието на България, Гърция, Сърбия и Черна гора (1912 г.). В последвалата Балканска война (1912 – 1913) Македония наистина е освободена, но противоречията между съюзниците довеждат до Междусъюзническа война (1913 г.), резултатът от която е подялбата на Македония: Егейска Македония (51 процента от общата територия на Македония) е включена в състава на Гърция, Вардарска Македония (39 процента от общата територия) – в Сърбия, а Пиринска Македония (останалите 10 процента) – в България. Стремещът към присъединяване на Егейска и Вардарска Македония отвежда България до участие в Първата и във Втората световна война – и в двата случая воюва с Гърция и Сърбия, като и в двата случая е победена. Когато по време на Втората световна война се залагат основите на федеративна Югославия

(от 1942 г.), Вардарска Македония се разглежда като една от републиките в нея. Основавайки се на решението на Комунистическия интернационал от 1934 г. за наличието на „македонска нация“, югославският лидер Йосип Броз Тито декретира „македонския език“ като общ за трите дяла на Македония (2 август 1944 г.). А правителството на новосъздадената през същата година в състава на Югославската федерация Народна република Македония въвежда изобретения „македонски език“ със сръбска азбука като литературен въз основа на диалекта в района около Велес и Прилеп, който по компетентната оценка на австрийския лингвист Ото Кронщайнер е „български език, написан на сръбска пишеща машина“. Пристъпва се към съчиняване на „македонска история“ за нуждите на образователната система и на пропагандата, като в началото ѝ е поставено царството на Самуил (997 – 1014). През 1945 г. са избити или изпратени в затвори и лагери всички по-изявени граждани, демонстриращи българската си родова принадлежност, масово се унищожават български книги, списания и вестници, започва масирана антибългарска кампания. Въз основа на приетия „Закон за защита на македонската национална чест“ се преследва всичко българско. В учебниците по история са заложили тезите, че между македонците и българите няма кръвно-генетична връзка и че през цялата си национална история македонците са се борили срещу два свои врага – турците и българите. От формулярите за преброяване на населението изчезва графата „българин“. След Втората световна война премиерът Георги Димитров и югославският лидер Йосип Броз Тито решават двете страни да си разменят Пиринска Македония за Западните покрайнини (1946 г.). Тази сделка „кон за кокошка“, слава богу, пропада поради настъпилния скоро след това конфликт между Тито и Сталин (1948 г.). Десетилетия наред след това Югославия нагнетява антибългаризъм в Народна република Македония, преименувана впоследствие на Социалистическа република Македония, както и в другите югославски републики. Наложена е поредна смяна на имената – от българското „-ов“ и сръбското

„-ич“ се преминава към поставяне на македонското „-ски“ накрая на фамилното име. Създадени са музеи и институти на „народната“ култура, възстановена е Македонската архиепископия (1958 г.) и е издигната в ранг на автокефална Македонска православна църква (1967 г.), макар че остава непризната от нито една източноправославна патриаршия (призната е единствено от Ватикана). Създадена е дори Македонска академия на науките (1976 г.). Така Югославската федерация за първи път в модерната история надарява Македония с някакво държавническо съществуване с необходимите атрибути, макар и оспорвани от съседни държави – свои имена, свой език, своя народност, своя Църква, свои културни институти, свой парламент, свой президент, своя управляваща партия (Комунистическа), която е съставна част на Съюза на югославските комунисти. Затова македонците и до днес, десетилетия след погребването на Югославската федерация, са благодарни на Белград – главният булевард в Скопие все още носи името на маршал Тито и портретът му продължава да виси по будките из страната. В името на добросъседството България дълго се примирява с упорито провежданата от Белград политика на македонизъм. Едва през 1957 г. партийното ръководство се залавя със сериозно анализиране на документалните свидетелства за миналото на Македония, в резултат на което през 1962 г. е осъществена цялостна ревизия на схващането на БКП по „македонския въпрос“. По-детайлизиран вид то получава през 1963 г., когато е решено населението на Благоевградски окръг свободно да определи националната си принадлежност и са разрешени изследвания на българските учени по „македонския въпрос“. Отстояването на новата българска позиция в международния живот предизвиква мощна антибългарска кампания на Югославия. В отговор партийното ръководство организира вътрешнопартийна дискусия въз основа на брошурата „Македонският въпрос“, издадена за служебно ползване от Българската академия на науките (1968 г.). Проблемът е обсъден на междудържавно равнище между България и Македония (1970 г.), както и между България и

Югославия (1981 г.), но без резултат. До самия край на комунистическия режим темата за „македонския въпрос“ си остана табу за масовата публика, като изследванията в тази област се разпространяваха с гриф „За служебно ползване“ по внимателно огледан списъчен състав. Едва след началото на демократичните промени (1989 г.) България получи възможността да отстоява своята собствена позиция по „македонския въпрос“. Но точно тогава започна разпадането на Югославската федерация.

Заслужава да се помни, че *възникването на Македония* стана по волята на Вашингтон. След демонстрираната твърда решимост на Словения и Хърватия да обявят независимостта си, парламентът в Скопие започна да обсъжда подобна опция и за Македония, а президентът Киро Глигоров обяви, че Македония няма да остане във федерация, от която са отпаднали Словения и Хърватия. Но тъй като международната общност прояви склонност да признае независимостта само на Словения и Хърватия, и изпитваше силни опасения за последиците от едно по-нататъшно разпадане на Югославската федерация, Македония и Босна и Херцеговина излязоха със съвместно предложение за създаване със Сърбия и Черна гора на нова единна държава с обща икономика, армия и външна политика (8 юни 1991 г.). След провъзгласяването на независимостта на Словения и Хърватия (25 юни 1991 г.) лидерът на гръцката партия ПАСОК Андреас Папандреу обвини САЩ, че насърчават отцепнически тенденции в Македония с цел да бъде разрушена антитурската ос на Балканите (юли 1991 г.). Като потвърждение на упрека дойде заявлението на завеждащия отдел в Държавния департамент Джеймс Суайхарт, че САЩ ще признаят евентуалната самостоятелност на Македония (август 1991 г.). Това даде кураж на чувстващата се безпомощна срещу сърбите Македония да проведе референдум за независимост (8 септември 1991 г.). По призив на двете албански партии – Демократическата и Националдемократическата, албанците бойкотираха референдума, тъй като преследваната от тях цел бе албанците да получат статут на „народ“. Против отделянето се обявиха и значителна

част от живеещите в Македония сърби, които заплашиха, че при излизане от федерацията ще поискат ново определяне на границите. Резултатът от референдума даде основание на Събранието в Скопие да обяви независимост (17 септември 1991 г.), което бе посрещнато с радост от населението, макар Македония да бе глезеното дете на Югославия. Американският президент Бил Клинтън заяви, че САЩ гарантират териториалната цялост на Македония, а американският мулти-милионер Джордж Сорос предостави на Македония два заема по 25 млн. долара. В резултат на всичко това Македония се оказа в американска орбита.

В борбата си за оцеляване *Македония поведе политика* на възстановяване на добрите отношения със Сърбия, сближаване с Гърция, лавиране по отношение на Албания и ревервираност към България.

Възникването в непосредствено съседство на Македонска държава се превърна в голямо предизвикателство за балканската политика на Република България. Коалиционното *правителство на безпартийния юрист Димитър Попов* официално отстояваше необходимостта от запазване на целостта на Югославската федерация, но през февруари 1991 г. Министерството на външните работи с официална Декларация обяви, че приетата от Събранието на Македония Декларация за суверенитет е законен акт и че България няма да пречи на утвърждаването на държавността в Македония. На 13 септември 1991 г. кабинетът „Попов“ даде още по-ясна индикация за готовност да признае независимостта на Македония, но не се реши на такава стъпка, защото всъщност никой от международната общност не бързаше, поради което през декември 1991 г. президентът Киро Глигоров разпрати писма до държавните глави на всички държави по света и до техните правителства, както и до Европейската общност, в което поиска признаване на новата република. Макар Сърбия да се отнесе доста резервирано към провъзгласената в Скопие независимост, Македония постигна с преговори нещо, което не се удаде на Словения, Хърватия и Босна и Херцеговина – изтегляне от територията ѝ на войските на

югославската федерална армия. Въпреки това Македония заживя със страха от разпространяването на въоръжените конфликти в постюгославското пространство на нейна територия. Защото военните ѝ способности бяха символични: разполагаше с 12 – 16-хилядна армия в мирно време и 120 хил. запасници в случай на война; нямаше авиация, танкове и тежка артилерия; в страната нямаше нито един военен завод. По-непримирима от Сърбия се оказа Гърция, която наложи вето в Европейската общност при обсъждането на въпроса за признаване на Македония.

Но след правителствената промяна в София – поемането на властта от правителство на СДС с мандат на ДПС, сред българските управляващи, вкарали външната политика на страната в американска орбита, започна да преобладава радостта от отделянето на Република Македония от Югославската федерация, съпроводена с надеждата, че с новата „едноплеменница“ или поне „полуроднина“ България ще може да повтори Съединението от 1885 г. Опасявайки се да не бъде изпреварено от Турция, *правителството на Филип Димитров* тръгна погрешно към новия съсед – с неизживян романтизъм, ненужен патернализъм, традиционен анти-сърбизъм и недостигащ професионализъм. То призна Македония, и то по един аматьорски начин – без съгласуване с председателя на Народното събрание Стефан Савов и с външния министър Стоян Ганев (намиращи се в чужбина) и в деня, когато Европейската общност призна само Словения и Хърватия (15 януари 1992 г.). Така Република България стана първата държава в света, признала Македонската държава, при това с конституционното ѝ име (Република Македония) и без каквито и да било претенции.¹⁸

Гърция веднага окачества българската стъпка като прибръзана и погрешна. В оправдание българското правителство заяви, че признаването на Македония *не означава*

¹⁸ Докато Република България се гордее с това, Македония предпочита да прикрива този факт – в официалния документален сборник за международното признание на Република Македония България бе поставена на 20-о място.

признаване на „македонския език“ и на „македонската нация“, което пък породи силни раздразнения в Скопие. Разнобоят в българските институции стана пълен с даденото от президента д-р Желю Желев съгласие книгата му „Фашизмът“ да бъде преведена на „македонски език“ и да бъде представена помпозно в Скопие.

Въпреки жестовите на София Скопие бързо попари надеждите, генерирайки постоянно проблеми с тоталната си *антибългарска кампания*, обхванала образователната система, медиите и казармите. А Република България като отговорна „майка“ стоически понасяше лудориите, пакостите и обидите на непълнолетната Република Македония с надеждата един ден тя да порасне и поумнее.

Все пак, въпреки поредицата от външнополитически гафове на София, бяха направени *първите стъпки в двустранните отношения*: на 12 септември 1992 г. бяха открити генерални консулства в Скопие и София, които след приемането на Македония в ООН под името „Бивша югославска република Македония“ (април 1993 г.) бяха издигнати в ранг на посолства (21 декември 1993 г.); подготвени бяха Търговска спогодба, Споразумение за сътрудничество между Министерствата на отбраната и Договор за сътрудничество между Държавните архиви; учредена бе съвместна Българско-македонска стопанска камара; улеснено бе преминаването на хора и стоки през границата; двустранните отношения бяха издигнати на най-високо равнище.

Докато в София самодоволно потриваха ръце, че „братята в Македония“ се „освободиха“ от „лошите сърби“, Атина поведе *безкомпромисна борба срещу посегателствата на Скопие* върху нейното културно и историческо наследство и претенциите спрямо него. Мобилизирайки целия си външнополитически потенциал, Гърция наложи приемане на Македония в ООН под временното име „Бивша югославска република Македония“. Така, отстоявайки своите национални интереси, Гърция вършеше и част от българската работа.

Докато Република България продължаваше безмълвието от комунистическо време, Атина реагира остро на карти-

те на „географските и етническите граници“ на Македония, поместени в *първите македонски учебници* (за учебната 1992 – 1993 г.), които включваха Егейска и Пиринска Македония. Гърция наложи икономическо ембарго на Македония (февруари 1994 г.), което нанесе големи материални щети на и без това притиснатата от югоембаргото на ООН македонска икономика. Вместо да подкрепи Гърция в опитите ѝ да предотврати посегателствата на Скопие върху чуждо наследство, Република България демонстрираше възторжено отношение към новата си съседка. В условията на гръцкото ембарго българското правителство отвори пристанище Бургас за македонската икономика и отказа да участва в среща на Гърция, България и Сърбия без македонско участие. Приемането на Македония в ООН бе отбелязано със специално приветствие на Народното събрание до Събранието на Република Македония (9 април 1993 г.), разглеждащо македонската независимост като „победа на принципите на самоопределяне и на демократичния дух на нова Европа“. Българският парламент даде разрешение (15 април 1994 г.) за еднократно транзитно преминаване на американско имущество и техника за превантивна операция под знамето на ООН в Република Македония (ЮНПРОФОР).

В отговор на всички тези жестове *правителството на безпартийния проф. Любен Беров* възлагаше големи надежди на официалната визита на президента Киро Глигоров в България (1994 г.), по време на която трябваше да бъдат подписани основополагащ договор и серия от споразумения за сътрудничество в различни области. Но визитата приключи с провал поради искането на македонската страна двустранните документи да бъдат подписани на „български и македонски език“, и отказа на българската да направи това.¹⁹ Така поради вношения от Скопие „езиков спор“ двустранните отношения се оказаха в положението на блокаж, като бе замразено и изгражда-

¹⁹ Направи впечатление двойният аршин на Скопие по отношение на нейните съседи. Докато двустранните документи с Гърция се подписваха на гръцки и на английски език, по отношение на България ултимативно се искаше подписване на македонски и на български език.

нето на железопътно трасе между двете страни въпреки направената през 1994 г. първа копка.

Атина не намери необходимата подкрепа от София, но затова пък я намери в лицето на други православни страни. Сръбската академия на науките и изкуствата публикува монографията „Българското царство на Самуил“, което развенча тогавашната версия на Скопие, че именно от него започва „македонската история“. А Институтът по балканистика към Руската академия на науките издаде труд върху историята на балканските народи, в който началото на историята на македонския народ бе отнесено коректно към 1945 г. Блокадата си Гърция вдигна едва след подписването на постигнатата с посредничеството на САЩ Временна спогодба за регулиране на отношенията между двете страни (Ню Йорк, 12 септември 1995 г.). Спогодбата предвиждаше изменения и допълнения в приетата на 18 септември 1991 г. македонска Конституция: промяна на държавното знаме (замяна на 16-лъчната звезда на Александър Македонски с 8-лъчна), снемане на чл. 49 („Републиката се грижи за положението и правата на македонския народ в съседните страни“) и включване на нови текстове („Република Македония няма никакви териториални претенции към съседните държави“ и „Република Македония няма да накърнява суверенните права на други държави и няма да се намесва в техните вътрешни работи“). При това Гърция си запази правото да продължи под егидата на ООН преговорите с Македония за името на новата балканска държава. Едва след подписването на Временната спогодба Македония бе приета в Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (9 ноември 1995 г.) и в Инициативата „Партньорство за мир“ на НАТО (15 ноември 1995 г.).

Издадена в състояние на безпомощност, *македонската пропаганда направи изненадващ завой*, като отнесе началото на „македонската история“ към древната Македонска държава. Въпреки че няма сериозен специалист, който да приема, че говорещите славянски език съвременни граждани на Република Македония имат генетична връзка с древните македонци,

Скопие се залови с грандомански проекти да утвърждава тази новодекларирана „македонска идентичност“. Тя започна да се пропагандира и на международно равнище, като особена активност в това отношение проявяваше Центърът за пропаганда на македонизма при Македонската академия на науките и изкуствата, оглавяван от акад. Блаже Ристовски.

Завършването на процеса на международно признаване на Македония (1996 г., с установяването на дипломатически отношения със СР Югославия) и разкритите възможности за нейното стабилизиране (1997 г., с изграждането на зона за свободна търговия със СР Югославия и снемането на юго-ембаргото на ООН) откриха нови перспективи пред българско-македонските отношения. В тази обстановка на *правителството на Жан Виденов* се удаде подписването (на английски език) на първия след създаването на Македония съвместен документ – Договор за обмен на електроенергия (14 декември 1996 г.).

Служебното *правителство на Стефан Софиянски* реши един изключително важен проблем с далеч отиващи последици – регламентира приемането на граждани на Република Македония за студенти в държавните висши училища на България (20 май 1997 г.).

Но българската добронамереност към новия съсед не бе оценена по достойнство в Македония, която след завършване на процеса на международното ѝ признание втвърди още повече позицията си към България с *безпрецедентното в дипломатическата практика искане за признаване на „македонската нация“ и на „македонския език“*. Различни български правителства предложиха девет варианта за езика, на който да бъдат подписвани междудържавните документи, но нито един от тях не бе приет от Скопие, включително установената между Македония и Гърция практика междудържавните им документи да бъдат подписвани на гръцки и на английски език. Поради затегналия се езиков спор редица подготвени споразумения между двете страни останаха неподписани и отношенията стигнаха към 1997 г. до почти пълен блокаж. Скопие заживя с надеждата, че ще изпревари

България в евроатлантическата интеграция. През 1997 г. правителството прие „Стратегически основи на Република Македония за постигане на членство в Европейския съюз“. Македония поддържаше ултимативно своето настояване документите да бъдат подписвани на „македонски език“, заплашвайки, че в противен случай България нямало да бъде приета в НАТО, както се изрази през 1997 г. македонският министър Ханджийски. Чрез вестниците, телевизията, радиото, учебниците и податливите учени Скопие продължаваше усилено да нагнетява антибългаризъм.

На въздържането на Република България да постави въпроса за българското малцинство в Република Македония бе отговорено с открито искане за признаване на „македонското малцинство в България“, издигнато от македонския президент Киро Глигоров по време на официалната му визита в САЩ (юни 1997 г.).

Нова ситуация в двустранните отношения възникна към края на ХХ в. В навечерието на парламентарните избори в Македония там бе публикувана брошура, показваща българския произход на македонските възрожденци и посетнените революционери. А *дошлата на власт опозиционна партия ВМРО-ДПМНЕ* чрез правителството на Люпчо Георгиевски (1998 г.) и президента Борис Трайковски (1999 г.) изявиха желание за скъсване с югославското минало. Медията обаче продължиха да тиражират всичко антибългарско, а като тежка артилерия се изявяваха македонски учени – историци, езиковеди, литературоведи, фолклористи, етнографи и демографи.

Поставен под силен американски натиск²⁰ и след дълги колебания, *премиерът Иван Костов* подписа с колегата си Люпчо Георгиевски Съвместна българо-македонска декларация за преодоляване на езиковия спор (София, 22 февруари 1999 г.), с която призна македонския език като език на Бив-

²⁰ Пред БНТ заместник-държавният секретар на САЩ Струоб Талбот призна, че той, посланик Ейвис Боулън и Кристофър Хил са участвали в българско-македонските преговори за езика.

ша югославска република Македония, но не и на територията на България. По настояване на българската страна в декларацията бе заявен взаимен отказ от малцинствени претенции. По време на подписването на декларацията премиерът Георгиевски заяви: „Македонските граждани ще трябва да започнат да гледат с доверие към България“. Това даде възможност за деблокиране на двустранните отношения. Още на същия ден бяха подписани Спогодба за международните автомобилни превози, Спогодба за въздушните съобщения, Договор за взаимна защита и насърчаване на инвестициите, Спогодба за избягване на двойното данъчно облагане на доходите и имуществото, Спогодба за търговско сътрудничество и Консулска конвенция. Впоследствие бяха сключени Спогодба за свързване на железопътните мрежи на двете страни (12 март 1999 г.), Спогодба за сътрудничество и взаимопомощ в митническата област (14 юни 1999 г.), Споразумение за свободна търговия (13 октомври 1999 г.), Спогодба за мерките за предотвратяване и решаване на гранични инциденти по общата граница (15 май 2000 г.), Спогодба за сътрудничество в областта на стандартизацията, метрологията, акредитацията и оценка на съответствието (15 май 2000 г.), Ветеринарно-санитарна конвенция (15 май 2000 г.), Споразумение за сътрудничество в областта на карантината и защитата на растенията (15 май 2000 г.), Договор за правна помощ по граждански лица (15 май 2000 г.), Спогодба за сътрудничество в областта на образованието и науката (15 май 2000 г.) и Споразумение за сътрудничество в здравеопазването и медицинската наука (20 октомври 2000 г.). Постигнато бе също споразумение за изграждане на граничните контролно-пропускателни пунктове Струмяни – Берово и Симитли – Пехчево (1999 г.). След решаването на езиковия спор бяха организирани първите български културни изяви в Република Македония и много български компании започнаха да развиват дейност в югозападната ни съседка. Република България разкри възможността за получаване на българско гражданство от граждани на Република Македония с българско самосъзнание (2000 г.), от която се

възползваха няколко хиляди души (повече, отколкото скопската статистика отчита като „българи“).

Но и след решаването на езиковия спор медии и учени от Република Македония *продължиха своята антибългарска кампания*, изкарвайки на преден план съществуващи и мними проблеми в двустранните отношения. Учебниците по история зомбираха децата с нова доза „македонизъм“. В издадената енциклопедия „Македония“ изобилстваха антибългарски изстъпления. А на 27 септември 1999 г. лидерът на антибългарската кампания акад. Блаже Ристовски постави десет ултимативни условия пред българското правителство, за да се съгласи Македония на сближение с България: признаване на „македонската нация“ и на „македонския литературен език“, даване на права на „македонското малцинство в България“, разкриване на „македонски институции“ в България (театър и книжарници), отпечатване на вестник „Пиринско дело“ на „македонски език“, изучаване на „македонски език“ и на „македонска история“ в училищата в Благоевградски регион, признаване на Македонската православна църква, закриване на българската политическа партия ВМРО и на Македонския научен институт в София.

Но точно в този противоречив момент на разблокиране на българско-македонските отношения и на упорита вътрешна съпротива на този процес Македония бе изправена очи в очи с *растящата албанска заплаха*. Етническата инвазия на албанците в Македония започна още по време на голямото земетресение в Скопие (1963 г.), когато се появиха около 60 хил. албански работници от всички краища на Югославската федерация, но след възстановяването на Скопие не се завърнаха по родните си места, а закупили имоти на трикратно завишени цени на територията на Македония между Албания и Косово. По време на югоконфликта (началото на 90-те години на ХХ в.) Македония бе залята от втора, още по-голяма албанска вълна и президентът Киро Глигоров даде македонско гражданство на около 167 хил. албанци срещу обещанието да го подкрепят на предстоящите през 1994 г. президентски избори. Третата, най-мощна албанска

вълна дойде с разразилата се през 1999 г. Косовска криза. Македония прие около 360 хил. косовски албанци, но към 100 хил. от тях останаха в страната и след регулирането на конфликта в Косово. Така албанците в Македония нараснаха по експертни данни от 22 процента от населението на страната към началото на 90-те години на 31 процента към средата на 90-те години докъм 40 процента в края на 90-те години. А заедно с турците (4 процента от населението на страната), торбешите (мюсюлмани, говорещи македонски език) и ислямизираните цигани (мнозинството от македонските роми) мюсюлманите съставляват около половината от населението на Македония. Сериозно бе променен дори етническият облик на самата столица Скопие. Появиха се и първите албански политически претенции. През май 1992 г. президентът на Албания Сали Бериша поиска от най-високата европейска трибуна (на Парламентарната асамблея на Съвета на Европа) създаване на „албански кантон в Македония“. Това стана сигнал за албанците в самата Македония, които обявиха намерение за създаване на „автономна албанска Република Илириада“ в западната част на страната (1993 г.) и формираха „Щаб за национална отбрана на въоръжените сили на албанците“ (1994 г.). През 1994 г. в Тетово – град със 75 процента албанско население, беше открит нелегитимен Албански университет. Въпреки забраната на властите в Скопие, след намеса на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа той заработи и дори беше въведено обучение на албански език по няколко дисциплини в Скопския университет. Направен бе и първият опит за дестабилизиране на Македония с атентата срещу президента Глигоров (3 октомври 1995 г.) – точно в момента на урегулирането на конфликта в Босна, ратифицирането на Временната спогодба между Македония и Гърция и договарянето на взаимното признаване между Македония и СР Югославия. Макар атентатът да бе публично приписан на България, дълбоко в себе си Македония разбираше, че не България е тази, която има интерес конфликтите на Балканите да не секват.

Усещайки американската подкрепа за растящите амбиции на албанците в Македония, Скопие извърши в средата на 90-те години на XX в. видима *корекция във външната си политика*. Тя бе преориентирана към балансиране между САЩ и ЕС с открити предпочитания към европейската перспектива на страната. По предложение именно на Македония Общото събрание на ООН прие Резолюция за европеизация на Балканите (декември 1995 г.). Този завой на Скопие намери пълна подкрепа от страна на ЕС, който от края на 1995 г. активизира балканската си политика и декларира, че няма да се примири с подчинена роля на полуострова.

Назряването на *Косовската криза* (1997 г.) и войната на НАТО срещу СР Югославия (1999 г.) изправиха Македония пред дълбокаващи се етнически, религиозни и политически проблеми, което създаде нови усложнения в българско-македонските отношения. През лятото на 1997 г. провокативно издигнати албански знамена пред сградите на общинските събрания в Тетово и Гостивар доведоха до тежки сблъсъци между албанци и македонци, за което кметовете на двата града бяха осъдени на дълги години затвор. Когато през следващата година премиерът Люпчо Георгиевски предложи пет министерски кресла на Демократическата партия на албанците, тя незабавно поиска официално легализиране на Албанския университет в Тетово, пропорционално представителство във всички учреждения и освобождаване на кметовете на Тетово и Гостивар. Дързостта на албанската партия бе демонстрирана в обстановката на заливането на Македония от около 360 хил. косовски албанци (по американски данни), което съставляваше около 15 процента от населението на страната и внесе съществени изменения в македонския етнически микс. Нагледно убедил се в дестабилизиращата роля на албанския фактор на Балканите, кабинетът „Костов“ устоя на американския натиск и не прие нито един косовски албанец в България, като се ограничи с оказване на помощ. По силата на споразумение от 1999 г. България предостави безвъзмездно на Македония 94 танка и 108 гаубици. Подписани бяха Спогодба относно участието в логистичното осигу-

ряване на хуманитарната операция за бежанци от Косово (май 1999 г.) и Протокол за сътрудничество в областта на военната медицина (ноември 1999 г.). В началото на 2001 г. с решение на Народното събрание България оказва помощ на македонската армия под формата на оборудване и снаряжение. По споразумение от 2001 г. България продаде на Македония значително количество тежко въоръжение и боеприпаси. Оказана бе голяма финансова помощ на Македония за настаняване и осигуряване на албанските бежанци от Косово. България се нареди сред десетте най-големи инвеститори в Македония. Но правителството на Костов се обяви против решителни действия на македонското правителство срещу нахлуващите в Македония въоръжени косовски „бунтовници“.²¹ Ответният коментар на министъра на вътрешните работи Доста Димовска бе, че Костов би следвало да се съсредоточи върху предстоящите парламентарни избори в България, тъй като и без това не разбира реалната сложност на положението в Македония.

Упрекът беше напълно основателен. *Въоръженият конфликт в Република Македония* бе разпален във внимателно избран момент – навечерието на парламентарните избори в Косово. Той започна в края на 2000 г., когато въоръжени албанци откриха огън по македонската полиция и силите за сигурност на границата със СР Югославия. На 22 януари 2001 г. албанци нападнаха полицейското управление в с. Търче край Тетово, при което един полицай беше убит, а други трима – ранени. След като през същия месец отговорността за атаките бе поета от албанска „Армия за национално освобождение“ (АНО), от февруари започна поредица от сблъсъци. Липсата на готовност за компромиси по време на първоначалните преговори (април 2001 г.) бе незабавно използвана от албанските екстремисти за ориентиране на АНО

²¹ В противовес на позицията на правителството президентът Петър Стоянов открито призова македонския си колега Борис Трайковски и правителството на Люпчо Георгиевски да дадат „адекватен отговор на действията на екстремистите“ и дори изрази готовност за изпращане на български въоръжени сили в помощ на Македония.

към терористични акции и създаване на етнически чисти албански територии чрез прогонване на македонското население. За кратко време АНО успя да установи контрол над значителна част от територията на Македония. Масовите акции на албанците в Македония бяха подкрепени от турците, ислямизираните цигани и торбешите (мюсюлманска общност в североизточната част на страната). Под въпрос бе поставена целостта и дори съществуването на Македония. В този изключително драматичен момент САЩ дадоха подкрепата си на албанците. Когато премиерът Люпчо Георгиевски обяви намерението на правителството да обяви военно положение за справяне с конфликта, което би дало поголеми правомощия на президента, правителството и армията, САЩ предотвратиха това. Окуражени от американската позиция, албанците се впуснаха в тежки битки в градовете Тетово, Куманово и в околностите на столицата Скопие. С посредничеството на американския дипломат Робърт Фроуик, действащ от името на Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ), двете албански партии и нелегитимната АНО подписаха Декларация за обща политическа платформа. Скандалът бе толкова голям, че ОССЕ бе принудена да се разграничи от действията на Фроуик, а под натиска на ЕС албанските партии се отказаха от своите подписи. Това отвори очите на македонците и разчисти пътя за възприемане на плана на президента Борис Трайковски за решаване на кризата, предвиждащ разоръжаването на АНО и недопускането ѝ в преговорите. След няколко заседания на Координационния орган за разрешаване на кризата бе взето решение (18 юни 2001 г.) за провеждане на военна операция за унищожаване на АНО в Арачиново, като представителите на НАТО в Македония не бяха информирани за решението поради опасения за възпрепятстване. Опасенията се потвърдиха – както свидетелства ген. Петровски, съставителят на плана за операцията, по време на нейното провеждане той бил извикан от президента Борис Трайковски, който му казал, че Генералният секретар на НАТО лорд Робъртсън му е наредил да спре операцията, защото в Ара-

чиново има американци, които са в капан (!!!). Под натиска на ЕС НАТО се видя принудено да наложи Споразумение за прекратяване на огъня (5 юли 2001 г.), предвиждащо: изтегляне на македонската армия и полиция от всички селища, които са под контрола на АНО; изтегляне на АНО от покрайнините на столицата Скопие; разполагане на 3-хиляден натовски контингент, който да разоръжи АНО в срок от 45 дни. С това примирие НАТО фактически легитимира АНО. Това неубедително решение разкри възможност за двуличие на албанските партии към АНО – от една страна, те се разграничиха от нея, но от друга, я използваша като средство за натиск за конституционни промени.

Кризата в Република Македония (пролетта – лятото на 2001 г.) показва нагледно истинската роля на основните фактори в европейската сигурност. Разрязването на нова криза в тази бивша територия на Югославия след падането на режима на Милошевич (5 октомври 2000 г.) и без сръбско участие доказва цялата несъстоятелност на обясняването на сложните балкански конфликти с „престъпника Милошевич“, с „лошите сърби“ и с комунистическото наследство. Още с избухването си Македонската криза опроверга тезата, че превантивно въведените още през 1993 г. в тази страна въоръжени сили на САЩ под флага на ООН са достатъчна гаранция за неразпространяването на въоръжения конфликт и в Македония, като показва, че американското военно „присъствие“ всъщност окуражи албанското малцинство да радикализира своята програма. Съединените щати притиснаха Македония да приеме около 360 хил. косовски албанци, със собствени пари да им построи лагери и да ги храни. А когато косовските албански бандити взривиха Македония отвътре, САЩ ги наричаха „бунтовници“, терористичните им актове срещу войници и полицаи – „инциденти“, а предизвиканата от тях тежка държавна криза – „конфликт“. Същевременно Вашингтон възпрепятстваше македонското правителство да предприеме решителни мерки за тяхното изтласкване от страната и не позволи на България да продава на Македония оръжие по време на кризата. В статията

„Двойната игра на американците“ германското списание „Шпигел“ разкри, че създадената в Македония нелегална албанска Армия за национално освобождение, включена в официалния списък на Вашингтон на терористичните организации, е обучавана от американци. В статията се сочеше още, че македонската полиция е установила американския произход на конфискувано оръжие от албанците и е открила у тях видеокасети, показващи македонски бойни позиции, които според македонските власти са заснети от американски хеликоптер на КФОР и предадени на нелегитимната албанска Армия за национално освобождение. Въз основа на изложените факти списанието заключи: „САЩ са отговорни за изострянето на конфликтите между албанците и славяните в Македония“. Такава впрочем бе и позицията на македонското правителство на Люпчо Георгиевски, което изиска американският посланик в Скопие Джеймс Пардю, имащ зад гърба си 30-годишна служба във военното разузнаване на САЩ, да бъде отзован за поощряване на албанския тероризъм²² и заяви готовност за приемане на територията на страната на въоръжени сили на която и да било европейска държава, но не и на Съединените щати. Силно впечатление направи фактът, че т.нар. от Клинтън „най-велик в историята политико-военен съюз“ – НАТО, също не изпълни ангажимента си към Македония да я защити от дестабилизиращото влияние на Косово, фиксиран в Рамковото споразумение за участието на Македония в Инициативата „Партньорство за мир“ от 2000 г. В положение на блокаж се оказаха и Многонационалните мироопазващи сили в Югоизточна Европа, създадени през септември 1999 г. под егидата на САЩ и по силата на споразумение, подписано в Скопие на 26 септември 1998 г., в които участваха Албания, България, Гърция, Италия, Македония, Румъния и Турция. Оказа се, че няма договорен механизъм за вкарване в употреба на този широко рекламиран „балкански миротворчески корпус“, а и

²² Следващият посланически мандат на Пардю се оказа в България (от 2002 до 2005 г.).

излязоха наяве противоречивите позиции на участващите в него държави. Подклаждането от САЩ на албанския екстремизъм в Македония остана неразбрано от световното обществено мнение, при положение че към момента на избухването на кризата македонските албанци и другите етнически малцинства в страната далеч не бяха потиснати: излъчваха се радио- и телевизионни програми на малцинствата; държавата субсидираше техните вестници; малцинствата имаха свои училища (а албанците – и свой университет) и политически партии; двете албански партии (Демократическата партия на албанците и Партията на демократичния просперитет) имаха 25 депутати в 120-местния парламент; Демократическата партия на албанците участваше в правителството с вицепремиер и четирима министри, като разполагаше с възлови позиции в структурите на вътрешната сигурност и на въоръжените сили; министър на вътрешните работи бе представител на турското малцинство, съставляващо 4 процента от населението на страната.

Регулирането на кризата в Македония демонстрира новото съотношение на силите на Балканите и в Европа. Участието на САЩ бе значимо, но постигането на широко рекламирания смисъл на американската активност на Балканите (свляянето на режима на Милошевич) лиши желанието им за по-нататъшно „присъствие“ от благовидни основания. Докато ЕС съумя да изиграе ключова роля в регулирането на Македонската криза. Подкрепата си за Македония ЕС оказва чрез първото си споразумение от ново поколение – Европейско споразумение за стабилизиране и асоцииране към Европейския съюз (9 април 2001 г., влязло в сила на 1 април 2004 г.), и предоставяне на 120 млн. евро за военно и икономическо подпомагане. Не по-маловажно в случая бе решението на ЕС да приложи свой собствен подход, принципно различен от американския в Босна и Херцеговина. По споразумение с ЕС всички политически партии в Македония с изключение на албанската Партия на демократичния просперитет се обединиха в т.нар. „Комитет Европа“ за осъществяване на реформи чрез политически диалог. С посредничеството

вото на ЕС двете страни на преговорите – македонската, представена от ВМРО-ДПМНЕ и Социалдемократическия съюз на Македония, и албанската, представена от Демократическата партия на албанците и Партията на демократичния просперитет, подписаха на 13 август 2001 г. в Охрид Споразумение между основните политически сили за промени в Конституцията, като за единствен автентичен текст на споразумението бе призната версията на английски език. Договорените 15 промени в Конституцията, гласувани в парламента на 16 ноември 2001 г., се отнасяха до най-чувствителните сфери на обществения и държавния живот: изоставяне на тезата за единна македонска нация; равнопоставеност на всички вероизповедания, с която бе премахнато привилегированото третиране на Македонската православна църква; чувствително разширяване на правата на малцинствата; въвеждане на пропорционално участие на малцинствата в Конституционния съд, Съдебния съвет, публичната администрация, публичните предприятия и местното самоуправление; въвеждане на квалифицирано мнозинство за конституционни промени и промени в Закона за местното самоуправление; въвеждане на албанския език в парламента, образованието и всички селища с над 20 процента албанско население; блокиране на решенията, които не са подкрепени от най-малко половината от депутатите на малцинствата; прилагане на същия принцип при приемането на закони за културата, използването на езика, образованието, личните документи, използването на символи, местното финансиране, местните избори, общинските граници и за град Скопие; и др. С влизането в сила на конституционните промени (2004 г.) бе приет и Закон за автономията на местната власт – нова сериозна отстъпка на кординирания албански натиск, позволяваща на местните обществени сгради да се поставят символи на общността, която е мнозинство.

Осмислянето на Македонската криза продължи и след нейното регулиране. Тя даде повод за открити искания за преначертаване на политическата карта на Балканите. Бив-

шият държавен секретар на САЩ проф. Хенри Кисинджър и бившият министър на външните работи на Великобритания лорд Дейвид Оуен лансираха идеята за разделяне на Македония между някои нейни съседи, а Македонската академия на науките и изкуствата обоснова идеята Западна Македония да бъде дадена на Албания срещу албанските части на Охридското и Преспанското езеро. Впрочем през 2002 г., когато станаха известни връзките на АНО с международната терористична организация „Ал Кайда“, се оказа, че подобна цел е поставена и от Осама бин Ладен: създаване на „екстремистки настроена ислямска държава в центъра на Европа, която да включва Албания, Косово, Санджак, част от Босна, част от Македония и част от Черна гора“.

При задълбочаването на Македонската криза (2001 г.) *Република България така и не успя да намери адекватна политическа реакция.* Със своя декларация българският парламент „приветства силната ангажираност и навременните действия на ООН и НАТО в подкрепа на стабилността и сигурността на Република Македония и целия регион“ (9 март 2001 г.). А склонното да плува в американски води правителство на Костов се обяви против решителни действия на македонското правителство срещу въоръжените албански „бунтовници“. Опитът на София да играе посредническа роля в македонския конфликт, предизвика препоръката на македонския министър на вътрешните работи Доста Димовска-българският премиер да се съсредоточи върху предстоящите парламентарни избори в България. Не бе приет добре в Европа упрекът на външния министър Надежда Михайлова към Пакта за стабилност в Югоизточна Европа, че не гарантирал сигурността на Балканите. Все пак ескалацията на югоконфликта от Словения през Хърватия, Босна и Херцеговина, Косово и Сърбия до Македония и опирането му до българската граница заставиха Република България да преосмисли и преразгледа целия трагичен опит на десетилетното декомпозирание на Югославия. България узря за важния извод, че наложеното от САЩ и подкрепяно от Република България кантонално устройство на Босна и Херцеговина е „недоказал своя-

та ефективност модел на умиротворяване и стабилизиране на мултиетнически държави в региона“, и съдейства на решимостта на ЕС той да не бъде прилаган в Македония.

Преодоляването на Македонската криза притъпи остротата на българско-македонските отношения. Промените в македонската Конституция (16 ноември 2001 г.) омокотиха спора за „македонската нация“ (поради премахване на конституционния текст за „единна македонска нация“) и висящия въпрос за признаването на Македонската православна църква (предвид равнопоставянето на православието в променената Конституция с другите вероизповедания в страната). Ключовата роля на ЕС в регулирането на Македонската криза, подписването на Споразумение за стабилизиране и асоцииране на Македония към Европейския съюз (9 април 2001 г.), Споразумението между ЕС и НАТО за поемане на ръководството на мисиите на Алианса в Македония от Евросъюза (16 декември 2002 г.) и неговото осъществяване (2003 г.), депозирането на молба на Република Македония за членство в ЕС (22 март 2004 г.), приемането на Национална стратегия за европейска интеграция (6 септември 2004 г.) и предоставянето на Македония на статут на кандидат за член (17 декември 2005 г.) откриха по-добри перспективи пред българско-македонските отношения. Европейската визия на Македония започна да разсейва съмненията в жизнеспособността на нововъзникналата балканска държава. Очертаващото се общо бъдеще на двете страни в европейското семейство направи Скопие по-сговорчиво спрямо София. Формираха се предпоставки за открити добросъседски връзки, основани на европейските стандарти.

Напредъкът в двустранните отношения по време на *правителството на Симеон Сакскобургготски* бе осезаем. Подписани бяха Спогодба за обратно приемане на незаконно пребиваващи лица (4 юни 2001 г.), Спогодба за взаимно признаване на документите за образование и научни степени (4 юни 2001 г.), Програма за сътрудничество в областта на образованието и науката (14 ноември 2001 г.), Споразумение за сътрудничество в борбата с тероризма, организи-

раната престъпност, незаконния трафик на наркотични вещества и прекурсори, незаконната миграция и други тежки престъпления (26 февруари 2002 г.), Договор за социално осигуряване (6 февруари 2003 г.). Подписаният в края на август 2004 г. Меморандум за сътрудничество в областта на европейската и евроатлантическата интеграция ангажира България с присъединяването на Македония към НАТО и към ЕС, както и със сътрудничество в областта на визовата политика, граничния контрол и миграцията. Под патронажа на ЕС започна осъществяването на Програма за трансгранично сътрудничество България – Бивша югославска република Македония (от 2004 г.). Договорено бе откриването на нов граничен контролно-пропускателен пункт, свързващ Невестино и Делчево (18 октомври 2004 г.). Премиерите на България, Македония и Албания подписаха Тристранна конвенция за изграждане на нефтопровод Бургас – Скопие – Вльора като част от еврокоридор № 8 (28 декември 2004 г.). Постигнато бе Споразумение между България, Македония и Албания за сътрудничество в областта на военното обучение, техника и наука (17 май 2005 г.). Открити бяха културно-информационни центрове на България в Скопие и на Македония в София (2005 г.). През 2005 г. започна обучението на македонски военни кадри във Военната академия „Г. С. Раковски“ – София. Към 2003 г. българските инвестиции в Македония достигнаха 9,3 млн. долара, което нареди страната ни на трето място сред чуждестранните инвеститори.

Още по-голямо значение двустранните отношения получиха след приемането на България в ЕС – международна организация, към членство в която се стремеше Македония. Известни проблеми донесе молбата на Македония за членство в НАТО (2008 г.), на която Гърция наложи незабавно вето. За да избегне подобна неприятна ситуация при себе си, ЕС още през същата година включи решаването на проблема с името в официалните предпоставки за приемане на Македония. Когато през декември 2009 г. Европейската комисия предложи започване на присъединителни преговори с Македония, Гърция отново демонстрира своята непреклонност

с упражненото право на вето. В тази нова обстановка, макар евроатлантическото ѝ бъдеще да се оказва зависимо от Гърция, Македония се видя принудена да отдава по-голямо значение на отношенията си с България. По време на управлението на *правителството на Сергей Станишев* бе пусната пряка въздушна връзка между двете столици (2007 г.). Българският паспорт се оказа още по-привлекателен за част от българите в Македония. През 2007 г. българските инвестиции в Македония достигнаха 16,9 млн. евро. Проведено бе съвместно военно обучение „Балкански вълк 2006“ на полигоните Криволак и Демир Капия. През 2007 г. започна обучението на македонски кадри в Академията на МВР – София. Българското Министерство на отбраната предостави безвъзмездно право на ползване на софтуерен продукт „Национален кодификационен инструмент БУЛКОД“ (23 ноември 2007 г.). Подписани бяха Споразумение за обмен и взаимна защита на класифицираната информация (7 октомври 2005 г.), Споразумение за гранично-полицейско сътрудничество (3 юни 2006 г.), Договор за взаимна защита и насърчаване на инвестициите (3 ноември 2006 г.), Спогодба за взаимни пътувания на гражданите (3 ноември 2006 г.), Споразумение за сътрудничество в областта на образованието, обучението и квалификацията на полицейски служители и студенти (7 ноември 2007 г.), Меморандум за сътрудничество в областта на европейската и евроатлантическата интеграция (22 януари 2008 г.), Споразумение за икономическо сътрудничество (15 декември 2008 г.), Споразумение за изграждане и функциониране на Съвместен контактен център за полицейско и митническо сътрудничество (20 март 2009 г.).

С идването си на власт проамерикански настроеното *правителство на Бойко Борисов* под внушението на Вашингтон се амбицира да нормализира отношенията с Македония с неафишираната цел да се разчисти пътят за приемането ѝ в Северноатлантическия съюз. За да подкрепи нормализирането на отношенията на двете съседни страни, ЕС стартира през 2010 г. Програма за трансгранично сътрудничество България – Македония. Подписани бяха Споразуме-

ние за сътрудничество в областта на радиационната защита (17 ноември 2010 г.) и Протокол за обратно приемане на незаконно пребиваващи лица (21 февруари 2011 г.). В началото на 2012 г. Европейската комисия стартира с Македония Диалог на високо равнище за присъединяване, чиято цел бе да влее нова динамика в процеса на реформи в страната и да се подсили нейната европейска перспектива.

Но и този път политиката на безкрайно търпение на София към провокациите на Скопие не даде резултат и през октомври 2012 г. *България и Гърция комбинираха усилията си*, за да не бъде определена точна дата за начало на присъединителните преговори на Македония с Европейския съюз. През същата година бившият македонски премиер Люпчо Георгиевски (получил българско гражданство и адресна регистрация в Благоевград) нарече заболяването на скопските държавници „политическа шизофрения“. Воден от подобни разочарования, през февруари 2013 г. еврокомисарят по разширяването и политиката на съседство Щефан Фюле отмени планираното си пътуване в Македония поради продължаващата политическа дестабилизация на страната. Маркар изход да бе намерен с постигнат с посредничеството на ЕС компромис между политическите партии, през 2014 г. не се проведе среща по Диалога на високо равнище по присъединяване. През 2015 г. Диалогът бе обогатен с нова таблица относно „Приоритетите за спешна реформа“, но през 2016 г. отново не се проведе среща в рамките на Диалога.

Настоящите българско-македонски отношения си остават проблемни. Най-болезнен е *въпросът за малцинствата*. Македония успя да убеди САЩ в съществуването на „македонско малцинство в България“, което според статистическия бюлетин на Централното разузнавателно управление за 1999 г. наброява 206 хил. души. Вашингтон отдавна атакува българската Конституция, забраняваща създаването на политически партии на етническа и религиозна основа, която препятствала създаване на „македонска партия“ в България. Организацията с отказана съдебна регистрация ОМО „Илинден“ – Пирин, и нейни членове осъдиха вече четири пъти

Българската държава в Европейския съд за правата на човека в Страсбург за нарушени права и свободи. Това даде основания на Република Македония постоянно да се застъпва за ОМО „Илинден“ – Пирин, и за другата нерегистрирана партия – Македонската демократическа партия, поставяща си за цел извоюване на автономия на „македонското малцинство в България“. Че има потенциална възможност подобна теза да намери прием сред българите в Пиринска Македония, стана ясно при един спортен скандал. През 2018 г. фенове на отпадналия от Първа лига футболен отбор „Пирин“ – Благоевград, изпратиха писмена молба до Футболната федерация на Република Македония от следващия сезон отборът им да бъде включен в македонското първенство, независимо в коя група. „През последните 20 години – се казва в писмото – отборът на „Пирин“ е подложен умишлено на всякакъв вид репресии от БФС.“

Настоявайки за наличието на македонско малцинство в България, *Скопие елиминира термина „българи“* в своята Конституция и графата „българин“ във формулярите за преброяване на населението. Така при преброяването през 2003 г. македонските граждани с българско самосъзнание се оказаха в графата „представител на друга етническа общност“, в която според официалните данни са се записали общо 20 993 души, без да става ясно колко от тях са се самоопределили като „българи“. Че това не е статистика, а стъкмистика, показва фактът, че само за времето от 2000 до 2003 г. 5810 македонски граждани поискаха българско гражданство и 2086 го получиха (към днешна дата броят на македонските граждани, получили български паспорти, надхвърли 71 хил.).

От своя страна Република България не признава наличието на македонско малцинство. Тя не реагира адекватно и на започналия, макар и бавно, *процес на ребългаризация в Република Македония*. Стигна се до публикуване на открито писмо на 200 интелектуалци от югозападната ни съседка, в което открито се заявяваше, че Македония и България са „две държави, в които живее един и същ народ – българският“, напомняше се, че до 1945 г. почти всички граждани на

Македония са се считали за българи и че след това им е натрапен македонизмът, като се изразяваше и увереност, че македонизмът е един балон, който ще се спуска, за да последва съдбата на Югославската федерация. Но българските политици и държавници оставиха този повик без отговор, а „свободните“ ни медии дори скриха писмото от българската общественост.

Най-трудно решим е *проблемът с историческото наследство*. Пренаписаната история на Република Македония обсеби значителни части от българското (и гръцкото) минало, посегна на националната идентичност на българи (и гърци). В Македония систематично се унищожават български културно-исторически паметници, надгробни плочи и военни гробища. България се въздържа да вземе отношение към българското културно-историческо наследство и към населението с българско самосъзнание в Република Македония. Тази пасивност на София обективно способства за продължаващия административен, полицейски, граничен и друг натиск на Скопие върху македонските българи с двойно гражданство, македонските студенти в България²³ и техните семейства. Все пак европейската перспектива на двете страни оправда очакванията за бавно формиране на предпоставки, способстващи за естествено решаване на този деликатен проблем чрез разширяване на свободния досег на гражданите на трите съседни страни до сътворената от тях наука, литература, изкуство и култура. Важен фактор в това отношение бе отказът на Руската федерация, на Руската православна църква и на руската наука да толерира фалшификациите на историята на Македония. С превръщането на гражданите на Македония в пълноправни европейски граждани с гарантирани права и свобода на самоопределяне, а и с вдигането на държавните граници в едно бъдещо включване на двете държави в Шенгенското пространство много от спорните неща ще могат да се окажат на естествените си места.

²³ Вече около 10 процента от македонските студенти учат в България при преференциални условия.

Република България утвърди своите предимства след приемането си в НАТО (2004 г.) и в ЕС (2007 г.) – международни организации, към които Македония се стреми. Макар и трудно и болезнено, Македония най-накрая осъзна, че не може да разчита на членство в тези най-авторитетни европейски организации, ако не урегулира отношенията си с Гърция и с България. Това направи възможно след близо 18-годишна подготовка, главно от българска страна, да бъде подписан *Договор за приятелство, добросъседство и сътрудничество* (1 август 2017 г.). Той съдържа взаимен отказ от териториални претенции и ангажимент за развитие на икономическото, политическото и културното сътрудничество. Включва също някои специфични текстове: страните да се въздържат от действия с неприятелски характер една спрямо друга; те да препятстват активността на организации, осъществяващи подривна дейност срещу другата страна, както и неприятелската пропаганда от различни институции и частни лица; България се задължава да съдейства за приемането на Македония в НАТО и в ЕС; създаване на смесена експертна група по въпросите на историята и образованието за изясняване на спорните моменти от миналото на двете страни. Като цяло договарят удовлетворява много от българските искания, поставяни през годините пред Македония. След ратификацията на договора и влизането му в сила (14 февруари 2018 г.) бяха създадени междудържавна работна група и междуакадемична работна група, които да се занимават с неговото прилагане. Междувременно Македонската православна църква с писмо помоли Българската православна църква да ѝ установи канонически статут, с което да признае Българската за своя Църква майка (краят на 2017 г.). Но през следващата година Българската православна църква, съобразявайки се със становищата на Руската и Сръбската православна църква, отказа да участва в тържествата за 1000-годишнината на Охридската епископия.

Не бива обаче да храним *илюзията*, че договарят е победа за България и че с влизането му в сила сложните и тежки българско-македонски отношения ще бъдат лесно

разрешени. Сключването на договора бе продиктувано не толкова от стремежа да бъдат удовлетворени българските национални интереси, колкото от американския натиск за приемане на Македония в Северноатлантическия пакт. Българско-македонският договор бе само брънка от плана на Вашингтон за подготовка на новия ни балкански съсед за членство в НАТО. През декември 2016 г. албанският премиер Еди Рама събра в Тирана водачите на албанските партии в Македония, от чиято позиция зависеше коя от конкуриращите се основни македонски партии ще поеме властта. Приетата „Тиранска платформа“ изигра ключова роля в решаването на политическата криза в Македония. С американско посредничество пък бе постигнат съюз на опозиционния Социалдемократически съюз с албанските партии. Идването на власт на тази необичайна коалиция бе белязано с основно преразглеждане на визията за Македонската държава. В разрез с елементарния принцип на демокрацията председател на парламента да е представител на най-голямата група в него, за председател на македонския парламент бе избран представител на една от албанските партии – при това не просто албанец, а един от лидерите на терористичната Армия за национално освобождение, взривила през лятото на 2001 г. Македонската държава (Талат Джефери). В първия си работен ден Джефери постави на своето бюро албанското знаме и се наложи посланикът на САЩ да отиде да го помолите да го махне. С този унизителен избор обаче Социалдемократическият съюз показва ясно готовността си да играе по американската свирка, и неговият лидер Зоран Заев бе избран с подкрепата на албанските партии за министър-председател. Сред първите законодателни актове на новия македонски парламент се оказва обявяването на албанския език за втори официален за цялата територия на държавата, с което на практика започна разчистване на пътя към нейното федерализиране.²⁴ Освен инжектирането на необходи-

²⁴ Законът за използване на езиците все още не е влязъл в сила поради отказа на президента Георге Иванов да го подпише, макар неговото отлагателно вето да бе преодоляно от Събранието.

мите за САЩ вътрешни промени в Македония трябваше да бъдат документално уредени проблемите с нейните съседи. Скланянето на България да подпише Договор за приятелство, добросъседство и сътрудничество с Македония бе лесно постижима за американците задача. Българският премиер отиде в Македония да подпише договора и посети в частния му дом лидера на опозиционната партия ВМРО-ДПМНЕ Никола Груевски в опит да го склони да приеме договора, сякаш не Македония, а България имаше спешна нужда от такъв договор. Впрочем молбата на Борисов до Груевски удари на камък – депутатите на ВМРО-ДПМНЕ отказаха да гласуват за българско-македонския договор при неговото ратифициране в парламента. Прояви се и важно външно препятствие – още след подписването на договора Сърбия прибягна до безпрецедентна в дипломатическата практика стъпка – изтегли персонала на своето посолство в Скопие. Казано накратко, България бе въввлечена в отвъдокеански сценарий за омаломощаване и федерализиране на Македония с перспективата за нейното разпадане в името на включването ѝ в Северноатлантическия пакт. Поставената задача бе изпълнена от Борисов чинно, но с грандомански претенции на „архитект“ на нов етап в българско-македонските отношения. Остава да видим дали ангажирането на Скопие с този договор ще внесе реални промени в политиката му спрямо България, или той ще се окаже просто един къс хартия, необходим за приемането на Македония в НАТО.

Предположението за *използването на договора с България като аргумент за включването на Македония в НАТО* получи потвърждение още през същата година. През юли 2018 г. НАТО покани Македония да започне преговори за присъединяване, но членството ѝ бе блокирано от Гърция поради използването на името „Република Македония“.

Това налагаше и Атина да бъде накарана да уреди спора си със Скопие за *наименованието на Македонската държава*. Преговорите по този въпрос, започнали още през 1994 г., навлязоха под американски натиск в решителната си фаза, но

Атина, за разлика от София, е костелив орех, което тя демонстрира успешно и след решението на Международния съд на ООН от 2011 г., че според съществуващите споразумения Гърция няма право да блокира преговорите на Македония за присъединяване към НАТО и към ЕС. Истинската цел на американския натиск за уреждане на въпроса за името на Македонската държава бе призната в прав текст от Генералния секретар на НАТО Йенс Столтенберг, заявил на 31 януари 2018 г., че веднага след уреждането му Северноатлантическият съюз ще изпрати на Македония покана за членство, тъй като „Балканите са от стратегическо значение за НАТО“. Гърция находчиво обвързва този важен за Македония въпрос с други нейни посегателства на културно-историческото наследство и получи очакваните отстъпки. На 7 февруари 2018 г. правителството на Заев смени името на международното летище в Скопие от „Александър Велики“ на „Скопие“, а на автомагистралата „Александър Велики“ – на „Булевард на приятелството“. Преговорите, водени с посредничеството на представителя на ООН Матю Нимиц, както се очакваше, приключиха с успех. На 17 юни 2018 г. министрите на външните работи Никос Кодзиас и Никола Димитров в присъствието на премиерите Алексис Ципрас и Зоран Заев, еврокомисаря по разширяването и политиката на съседство Йоханес Хан, Върховния представител по външната политика и сигурността на ЕС Федерика Могерини и Генералния секретар на ООН Антониу Гутериш подписаха „Окончателно споразумение за решаване на различията, описани в Резолюции 817 и 845 на Съвета за сигурност на ООН и прекратяване на Временното споразумение от 1995 г. и установяване на стратегическо партньорство между страните“. Споразумението предвижда ново име на Македония – „Република Северна Македония“, признава македонския език и гражданството „македонец“, но и правото на гръцките фирми да използват търговската марка „Македония“. То задължава гръцката страна да не пречи на членството на Македония в международни организации, а македонската страна – да спре използването на символите на древногръцкото културно наследство и да проведе след ратификация в парламента референдум (между юли

и октомври 2018 г.), и при успех – да внесе промените в Конституцията, а в случай на провал – да проведе предсрочни парламентарни избори. Предвижда се също създаване на двустранна комисия за учебниците, за да проучи какво да се премахне в тях. И двете страни се опитаха да представят постигнатото споразумение за свой успех. Първоначално се създаде усещането, че то е поредната победа на Гърция, която отново демонстрира пред целия свят, че може да мобилизира външнополитически ресурси за нова промяна на Конституцията на Македония, и то по чувствителния въпрос за самото име на държавата. А и Алексис Ципрас спести унижението на гордите гърци да отиде в Скопие да подпише споразумението за новото име на държавата (споразумението бе подписано на гръцкия бряг на Преспанското езеро) и да прави частно посещение в дома на Груевски, за да го уговаря да приеме договореното. Но на 4 септември 2018 г. сайтът „Уикилийкс“ на австралийския гражданин Джулиан Асандж публикува прелюбопитна класифицирана телеграма на посланика на САЩ в Македония Джилиан Миланович от юли 2008 г., озаглавена „Какво им е нужно на македонците за решаване на спора за името“. Този документ отразява питането на Скопие до официален Вашингтон дали промяна на името на „Северна Македония“ „може да разкрие пътя за признаване на македонския език и македонската нация“, както и за членството на страната в НАТО и Европейския съюз. Документът показва ясно, че целта на САЩ и Македония е останала неизменна през цялото следващо десетилетие и е била постигната със споразумението с Гърция. Това разкритие на „Уикилийкс“ предизвика истински скандал в Гърция.

Истинският проблем за София в този спор за името на Македонската държава се състоеше в това, че тя *избра да остане встрани* от него, макар той да засяга пряко българските национални интереси. Първоначално България се въздържа от официална позиция по спора в очакване, че Скопие ще коригира антибългарската си позиция. А впоследствие министърът на външните работи Екатерина Захариева обяви, че спорът бил двустранен (между Гърция и Македония),

което е равносилно на отказ от защита на интересите на България. Тази позиция България поддържаше и когато стана ясно, че гръцкото правителство иска времево и географско определение на името, а македонското настояваше за името „Република Илинденска Македония“ (сред обсъжените имена бе и „Горна Македония“). По време на организираната от Българското председателство на Съвета на ЕС Среща на върха ЕС – Западни Балкани, в София Заев настоя открито пред гръцкия си колега Ципрас за името „Илинденска Македония“. С голямо изумление трябваше да чуем как настояването на Скопие за „Илинденска Македония“ бе прието от външния ни министър Екатерина Захариева като „потвърждение на общата ни история“ (!). Слава богу, под натиска на всички опозиционни сили правителството на Ципрас отхвърли предложението на Скопие. С пълно право президентът Румен Радев заяви на македонския си колега Георге Иванов в Скопие: „За българската страна е важно в бъдещото наименование на Република Македония да няма географски определители, които да могат да бъдат интерпретирани като претенции към Република България“.²⁵ След подписването на Преспанското споразумение премиерът Борисов го приветства. Същото направи и българското Министерство на външните работи, но със забележката, че „новото име Република Северна Македония не следва да бъде интерпретирано като основание за евентуална промяна на съществуващите граници или претенции към съседите относно език, култура, история и идентичност“. Казано на народен език, „след дъжд – качулка“, а на научен – става дума за едно заявление без правна стойност по повод на договорено без българско участие ново име на Македония, което съдържа в себе си териториални аспирации към България, като се има предвид безспорният факт, че намиращата се в

²⁵ Премиерът Борисов и външният министър Захариева отказаха среща с президента Иванов при визитата му в България (14 юни 2018 г.) с аргумента, че не искат да се намесват във вътрешните работи на Македония (което не им пречи открито да подкрепят Заев и албанските партии).

България Пиринска Македония е част от северната част на географската област Македония.

Съдбата на Преспанското споразумение се оказва изключително проблематична. То се натъкна на упорита съпротива в Гърция дори след като правителството на Ципрас успя да оцелее в поискания от опозицията вот на недоверие. Възникна сериозен проблем в самото правителство. Министърът на отбраната Панос Каменос – лидер на коалиционната партия „Независими гърци“ и противник на Преспанското споразумение, обвини външния министър Никос Кодзиас, смятан за негов архитект, че е „човек на Сорос“, и дори лансира (във Вашингтон!) идеята за изграждане на „балкански отбранителен съюз“ с участието на Гърция, Албания, България и Македония, а впоследствие и Сърбия, като алтернатива на Преспанското споразумение. Обиден и от това, че в този спор не беше защитен от премиера, Кодзиас си подаде оставката, която незабавно бе приета, а функциите на министър на външните работи бяха поети лично от Ципрас. В Македония вътрешнополитическите борби около Преспанското споразумение бяха още по-драматични. Опозиционната ВМРО-ДПМНЕ категорично го отхвърли, а президентът Георге Иванов още преди подписването му заяви, че няма да го подпише, тъй като целият процес по договарянето е бил „безотговорен и непрозрачен“. Позицията си той отстоява твърдо и след подписването на Преспанското споразумение, макар да беше подложен и на външен натиск от САЩ²⁶, НАТО и ЕС. Според президента Иванов споразумението „ще има неизмерими последствия за Македонската държава и народ“, тъй като изтрива историята на страната, застрашава македонската национална идентичност, специфичността на македонската нация, македонския език и македонския модел на съжителство и разединява, а не обединява обществото, както и поставя страната в зависимост от друга

²⁶ Тръмп официално поздрави колегата си Иванов за „историческия Преспански договор“ с Гърция, отварящ пътя на Македония за членство в НАТО и ЕС, като го увери, че САЩ ще подкрепят присъединяването към Алианса.

държава и дори подготвя присъединяването на Македония към Гърция. Напомня и това, че е бил избран за президент с ангажимента да не променя Конституцията. Категорично против е и лидерът на ВМРО-ДПМНЕ Християн Микоски, по мнението на когото споразумението е „срамна капитулация на държавата“. Социалдемократическият съюз на Македония на Заев и всички албански партии са твърдо „за“ Преспанското споразумение. Те всячески са подкрепяни от НАТО, оповестило, че ще приеме страната след изпълнението на Преспанското споразумение, както и от Съвета на ЕС, обявил като условия за започване на присъединителни преговори изпълнение на споразумението за името и осъществяване на договорените спешни реформи. Тази открита намеса на Запада откри пътя на процедурата по неговата ратификация: внесеното от правителството в Събранието споразумение бе ратифицирано (при демонстративен отказ на депутатите от ВМРО-ДПМНЕ да участват в заседанието); упражненото от президента право на вето бе преодоляно с абсолютно парламентарно мнозинство; но президентът отказа да го подпише, макар да е конституционно задължен да го направи, поради което то не беше публикувано.²⁷ Въпреки съпротивата на президента правителството на Заев проведе на 30 септември 2018 г. референдум за Преспанското споразумение, като въпросът беше формулиран при консултациите в парламента (без участието на главната опозиционна партия ВМРО-ДПМНЕ) по следния начин: „Подкрепяте ли членство в ЕС и НАТО с приемането на Договора между Република Македония и Република Гърция?“. Референдумът бе бойкотиран от ВМРО-ДПМНЕ, според което въпросът е неясен, нееднозначен и манипулативен за обществеността, а референдумът е консултативен. Той беше дори оспорен от политическа партия „Левица“ и Световния македонски конгрес пред Конституционния съд, но съдът го обяви за конс-

²⁷ На 30 октомври 2018 г. Главната прокуратура започна разследване срещу президента Иванов заради отказа му да подпише Закона за използване на езиците и Закона за ратифициране на споразумението от Преспа след прегласуването им с абсолютно мнозинство от Събранието.

титуционносъобразен. Решението за провеждане на референдум беше масирано подкрепено от Запада – непосредствено преди провеждането му в Скопие се изредиха секретарят по отбраната на САЩ Джеймс Матис, Генералният секретар на НАТО Йенс Столтенберг, канцлерът на Австрия – държавата, председателстваща Съвета на ЕС, Себастиан Курц и германският канцлер Ангела Меркел, за да призовават към масово участие в този „ключов за бъдещето на вашата страна“ референдум, както се изрази Меркел. Референдумът обаче се оказа пълен провал за правителството на Заев и неговите външни поддръжници. Избирателната активност беше само 36,79 процента, като най-висока тя бе в общините с преобладаващо албанско население – поне половината от около 600 хил. положителни бюлетини бяха на албанци – местни и придошли (от онези около 167 хил., които получиха от президента Киро Глигоров македонски паспорти като „хуманитарни бежанци“). Президентът Георге Иванов характеризира референдума като „неуспешен“. С пълно основание списание „Политико“ определи референдума като „удар по правителството на Зоран Заев и западните лидери, които подкрепиха силно договора, надявайки се, че ще привлекат мнозинството от населението и ще осуетят усилията на Русия да разшири влиянието си на Балканите“. Коментирайки резултатите от референдума, Януш Бугайски – експерт от американския Център за анализи за европейската политика, нарече Скопие „новата руска крепост на Балканите“. От своя страна Русия наблегна, че САЩ и ЕС се опитват да вкарат Македония в НАТО при липса на подкрепа от две трети от гражданите, и настоя резултатите от преговорите между Македония и Гърция за името на Македонската държава да бъдат разгледани в Съвета за сигурност на ООН. Управляващите в Скопие обаче се опитаха да омаловажат този провал с факта, че над 91 процента от гласувалите са подкрепили Преспанското споразумение, и с твърдението, че тъй като референдумът бил консултативен, нямало граници за неговата валидност. Този триумфален тон бе подхванат и от САЩ и ЕС, които представиха референдума

като „успех“ и призоваха парламента да изпълни задължението за конституционни промени, произтичащи от Преспанското споразумение с Гърция. Това изглеждаше почти невъзможно, като се има предвид, че на Социалдемократическия съюз на Македония и албанските партии не достигат цели 8 гласа за необходимото квалифицирано мнозинство в парламента. Но процедурата за внасяне на поправки в Конституцията стартира успешно в Събранието с шокиращата подкрепа на точно 8 депутати на опозиционната ВМРО-ДПМНЕ, които незабавно бяха изключени от партията. И на 11 януари 2019 г. бе доведена до успешен край с приемането от Събранието с 81 от общо 120 гласа (при бойкот на депутатите от ВМРО-ДПМНЕ) на промени в Конституцията, произтичащи от Преспанското споразумение с Гърция: заменяне на името „Република Македония“ с „Република Северна Македония“; добавяне в преамбюла на Охридското рамково споразумение от 2001 г.; включване на взаимен ангажимент на Северна Македония и Гърция да не оспорват общата си граница и да не подкрепят претенции на трети страни относно държавните граници; включване на взаимен ангажимент за зачитане на териториалната цялост на двете държави и отказ от подкрепа на посегателства на трети страни към териториалната им цялост; включване на взаимен ангажимент за ненамеса във вътрешните работи под каквато и да било форма. Решението на Събранието бе незабавно приветствано от посланика на САЩ в Скопие Джес Бейли, Генералния секретар на НАТО Йенс Столтенберг, докладчица на Европейския парламент за Македония Иво Вайгъл, Върховния представител на ЕС по въпросите на външните работи и сигурността Федерика Могерини, еврокомисаря по разширяването Йоханес Хан, Генералния секретар на Съвета на Европа Турбьорн Ягланд и министър-председателя на Гърция Алексис Ципрас. След като македонската страна изпълни своя ангажимент по внасяне на промени в Конституцията, дойде ред на гръцкия парламент да ратифицира Преспанското споразумение, за да може то да влезе в сила. Но още преди да вземе решение за внасяне на споразумени-

ето в парламента за ратификация, коалицията в правителството на Алексис Ципрас се разпадна. На 13 януари 2019 г. лидерът на дясната партия „Независими гърци“ Панос Каменос обяви, че неговата политическа сила напуска коалиционното правителство, а той е подал оставка като министър на отбраната поради непреодолими противоречия по „темата за Македония, заради която са загинали хиляди“. Каменос обърна внимание, че промените в македонската Конституция не са подписани от президента Георге Иванов, поиска провеждане по време на евроизборите на референдум за Преспанското споразумение и заяви, че партията му няма да подкрепи нито приемане на Македония в НАТО, нито поискания вот на доверие от премиера Ципрас („Независими гърци“ имат само 7 депутати, но точно те осигуряваха правителствено мнозинство от 152 гласа в 300-членния гръцки парламент). Стана обаче ясно, че двама министри от „Независими гърци“ няма да последват примера на своя лидер, а някои от депутатите от тази партия ще подкрепят премиера при вота на доверие. Така и стана – правителството на Ципрас оцеля със 151 гласа „за“ в 300-членния гръцки парламент. Но проблемът с ратификацията на Преспанското споразумение от гръцка страна се усложни допълнително от позицията на Русия. Непосредствено след оставката на Каменос руското Министерство на външните работи излезе с официален документ, в който определи решението на македонския парламент за преименуване на държавата като пренебрегване на мнението на мнозинството от населението и на позицията на държавния глава и като наложено отвън с цел присъединяване на страната към НАТО, което внася дълбока поляризация в македонското общество. В документа се обръщаше внимание и на това, че политиките в Гърция също се опитват да заобиколят общественото мнение по въпроса за съседна Македония, засягащ основни гръцки национални интереси. Трябва да се намери трайно решение на проблема с името на Македонската държава „без външен натиск“, настоя руското Министерство на външните работи и предложи въпросът да бъде разгледан от Съвета за сигур-

ност на ООН в съответствие с параграф 3 на Резолюция 845. Въпреки позицията на Русия и продължаващите протести по време на дебата, гръцкият парламент прие с поименно гласуване и крехко мнозинство със 153 гласа „за“ при 146 „против“ и 1 „въздържал се“ „Закон за ратификация на окончателното споразумение за разрешаване на споровете, описани в Резолюции 817 (1993 г.) и 845 (1993 г.) на Съвета за сигурност на ООН и отмяна на междинното споразумение от 1995 г. и установяване на стратегическо партньорство между страните“. Така процедурата по окончателната смяна на името на Македонската държава се оказа пред последното препятствие – ратифициране от гръцкия парламент на неподписания още Протокол за влизане на Македония в НАТО, седем дни след което Преспанското споразумение може да влезе в сила и Република Северна Македония следва да започне да изпълнява своите задължения, произтичащи от него, в рамките на 5-годишен период от време.

Към настоящия момент *България няма основания да тържествува*. Премиерите Борисов и Заев заедно се поклониха пред гроба на Гоце Делчев в Скопие и пред паметника му в Благоевград, пред паметника на цар Самуил в София, пред паметника на героите от Илинденско-Преображенското въстание в Благоевград и пред църквата „Св. св. Кирил и Методий“ в Рим. Докато скланияше България да подпише договора, Заев казваше, че македонците и българите са един народ. Но след подписването му, и то по време на организираната от Българското председателство на Съвета на ЕС Среца на върха ЕС – Западни Балкани, в София, се държа провокативно. Той настоя открито пред гръцкия си колега Ципрас за името „Илинденска Македония“, за да приватизира българското Илинденско-Преображенско въстание от 1903 г. и да отнесе началото на Македония към зората на XX в. Това свое настояване Заев аргументира по следния начин: „Илинденска Македония е държава и общество, за чието благополучие и развитие еднакво ангажирани бяха и македонците, и албанците, и турците, и сърбите, и власите, и ромите, и бошняците, и всички други, които са се борили и преборили за свободна и неза-

висима Македония“. Тъй като правителството на Борисов не реагира адекватно, Заев продължи със своите провокации. По повод на 115-ата годишнина от Илинденско-Преображенското въстание той заяви: „Илинденското въстание е македонско и ако някой гражданин от България иска, нека да го чества“. След като и този път българското правителство не реагира, президентът Радев заяви: „Неприемливо е евроатлантическата перспектива на Македония да е за сметка на българската история, идентичност и суверенитет“. И предложи клаузите от българско-македонския договор да бъдат включени в глава 35 на преговорния процес на Македония за членство в Европейския съюз.²⁸ Президентът Радев обърна внимание и на сериозните различия при съпоставката на споразумението на Македония с Гърция с договора ѝ с България. Докато договорът с България подлежи на промяна и денонсиране, споразумението с Гърция не може да се променя. Гърция реши безкомпромисно в споразумението въпросите със своя език, история и идентичност, а България не ги реши в договора, като остави проблемите на миналото да бъдат решени от двустранна комисия, но без политически последици. Освен това по време на Българското председателство на Съвета на ЕС Брюксел определи четири условия за оценка на готовността на Македония за започване на преговори за присъединяване – едно от тях е предложеното от Атина изпълнение на споразумението с Гърция, но сред тях липсва изпълнение на договора с България. Което означава, че българското правителство не си е свършило добре работата. И след острата реакция на българския президент, Заев продължи със своите провокации, пускайки бюлетината си на референдума в училище, носещо името на Никола Вапцаров (!). Когато премиерът действа така предизвикателно, можем да си представим какво влияние оказват неговите действия върху нагласите на държавните институции, политиките, медиите, учените и обществото, а и бизнеса²⁹. Впечатление

²⁸ Някои анализатори дори предложиха договорът с Македония да бъде замразен.

²⁹ По данни на Националния статистически институт експортът на България за Македония през 2018 г. е намалял.

направи и фактът, че България не използва, за разлика от Гърция, стремежа на Македония към НАТО за решаване поне на някои от насъщните проблеми на двустранните ни отношения. Без каквито и да било условия и резерви на 30 януари 2019 г. правителството на Борисов одобри присъединяването на Македония към НАТО и упълномощи временно управляващия Постоянната делегация на Република България към НАТО да подпише присъединителния протокол.

Същинската работа по нормализиране на българско-македонските отношения тепърва предстои и успехът ѝ зависи както от по-нататъшния развой на битката за визията на Република Северна Македония, така и от способността на България да се предпази от склонността си да се впуска в *двете крайности* – действия, продиктувани отвън, а не от българските национални интереси, и рецидивни на високомерие и патернализъм спрямо Македония³⁰, които събуждат стари инстинкти и подозрения и не работят в полза на изграждането на модерни добросъседски отношения между страните в региона.

Препоръчителна литература

Александров, К. Спорът между Атина и Скопие е и спор с България. – В: *Македонски преглед*, 2009, кн. 1, с. 79 – 82.

Бараков, С. Македония – ново начало или начало на края? – В: *Международни отношения*, 2001, кн. 4, с. 69 – 80.

Бобев, Б. Албанското присъствие в Македония. – В: **Аспекти** на етнокултурната ситуация в България и на Балканите. Т. II. София, 1992, с. 126 – 134.

Бобев, Б. Албанците зад граница – бариера или мост в международните отношения. – В: *Международни отношения*, 1997, с. 23 – 27.

³⁰ Характерно в това отношение бе изявлението на президента Петър Стоянов, че „Македония е най-романтичната част от българското минало“.

Божинов, В., Й. Стоянова-Тонева. Република Македония в съвременната балканска геополитика и мястото на българския национален интерес там. София, 2018.

Брук, К. Македонската авантюра на филантропа Сорос. – В: *Македония*, 1995, кн. 10, с. 3 – 7.

Българската политика спрямо Република Македония. Препоръки за развитието на добросъседските отношения след приемането на България в ЕС и в контекста на разширяването на ЕС и НАТО в Западните Балкани. София, 2008.

Велев, Г. Българската национална кауза. 2. изд. София, 2013.

Веляновски, Н. Ключовите фактори за разпадането на СФРЮ и независимостта на Република Македония. – В: **Турция**, Балканите, Европа. София, 2003, с. 284 – 293.

Гарвалов, И. България е първата държава, признала Македония. – В: *България – Македония*, 2002, кн. 1, с. 28 – 29.

Генов, С. Пътища и безпътици: преглед на българо-македонските отношения от 1991 г. до днес. – В: *Conservative Quarterly*, 2015, кн. 2, с. 67 – 78.

Георгиев, Е. Политиката на София към българските общности в Западните Балкани и Румъния. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2012, кн. 6, с. 5 – 13.

Георгиевски, Л. Нова криза в македоно-българското приятелство. – В: *България – Македония*, 2018, кн. 4, с. 17 – 19.

Готев, Г. Македония – наш равностоен и равноправен партньор. – В: *Международни отношения*, 1999, кн. 1, с. 67 – 72.

Готев, Г. Не с романтизъм, а с реализъм към Македония. – В: *Понеделник*, 1998, кн. 3, с. 129 – 140.

Гоцев, Д. За последните събития в Македония. – В: *Македонски преглед*, 2001, кн. 3, с. 5 – 8.

Гребенаров, А. Пълнолетието на Република Македония и проблемите ѝ с България. – В: *Македонски преглед*, 2010, кн. 3, с. 7 – 14.

Григоров, П. Перспективите пред Балканите след подписването на договора за приятелство между България и

Македония. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2017, кн. 6, с. 44 – 49.

Даскалов, Г. За нова политика към Република Македония. – В: *Македонски преглед*, 2008, кн. 1, с. 19 – 26.

Двойната игра на американците. – В: *Труд*, 30 юни 2001.

Декларация – призив за нова българска политика по отношение на Република Македония. – В: *Македонски преглед*, 2009, кн. 3, с. 7 – 12.

Делев, П. Антична Македония. – В: *Македонски преглед*, 2018, кн. 1, с. 27 – 46.

Димитров, А. Състояние и перспективи на двустранните отношения между Република Македония и България. – В: *Македонски преглед*, 2006, кн. 1, с. 7 – 22.

Димитров, Б. Десетте лъжи на македонизма. София, 2000.

Димитров, М. Македонският геополитически възел и бъдещето на Западните Балкани. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2018, кн. 5, с. 23 – 33.

Димитров, П. Новите геополитически ориентири на Скопие и мястото на България. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2006, кн. 4, с. 10 – 14.

Енчев, В. Най-силното ни оръжие е истината – историческа и съвременна. Македонската карта в балканската стратегия на България. – В: *Македония*, 1994, кн. 8, с. 3 – 5.

Жаблянов, В. Македония – необходимост от политика без история. – В: *Ното balkanicus*, 1992, кн. 1, с. 36 – 41.

Иванов, И. За българската културна политика в Македония. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2015, кн. 6, с. 5 – 8.

Иванов, Н. Българската история в учебниците за гимназиалния курс на обучение в Република Македония. – В: *Македонски преглед*, 2008, кн. 2, с. 103 – 110.

Каракачанов, К. Македонският въпрос и отношенията между Република България и Република Македония. – В: *Международни отношения*, 1996, кн. 2, с. 45 – 50.

Кеворкян, К. Замразете договора с Македония! – В: *Уикенд*, 18 – 24 август 2018.

Костадинов, К. Защо договърът за приятелство и добросъседство с Македония е добър за България. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2017, кн. 5, с. 5 – 8.

Куманов, М. Македония. Кратък исторически справочник. София, 1993.

Лазаридис, Х. Скопие: истинският проблем, който все още не сме осъзнали. – В: *Македония*, 1994, кн. 2, с. 8 – 9.

Лилов, А. България и Република Македония пред избор: блокаж на отношенията или нова политика. – В: *Понеделник*, 1998, кн. 3, с. 106 – 117.

Маринов, М. Македонската политика на София след края на Българското европредседателство. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2018, кн. 4, с. 20 – 24.

Маринов, С. Трябва ли да имаме позиция по спора за името на Македония? – В: *Геополитика & геостратегия*, 2018, кн. 3, с. 41 – 44.

Меморандум на Македонския научен институт – София във връзка с взаимоотношенията между Р България и Р Македония (по повод на езиковия спор), София, 1997 г. – В: *Македонски преглед*, 1997, кн. 3, с. 5 – 22.

Минчев, Ч., Д. Пенков. Един народ в две държави – опит за рационално системно решение на „македонския“ въпрос. – В: *Международни отношения*, 2013, кн. 2, с. 45 – 50.

Митев, Т. „Вторият държавнотворен фактор“ в Република Македония и възможността за корекции в българската политика по македонския въпрос. – В: *Македонски преглед*, 2010, кн. 3, с. 15 – 30.

Мойсиу, А. Албанският фактор на Балканите. – В: *Международни отношения*, 2006, кн. 4, с. 21 – 26.

Накъде вървят българо-македонските отношения? – В: *Тема*, 17 октомври 2013.

Николов, И. Македония – митове и реалност. София, 2007.

Николов, И. Македония – подменената идентичност. София, 2002.

Николовски, И. Македония в сложното положение на Балканите. – Във: *Военен журнал*, 1995, кн. 4, с. 42 – 44.

Перев, В. Промяната в българската политика към Скопие: конюнктурна или стратегическа? – В: *Геополитика & геостратегия*, 2013, кн. 2, с. 5 – 7.

Петров, Л. Верният път: обединяване в обединена Европа. – В: *Понеделник*, 1998, кн. 3, с. 141 – 144.

Пудин, К. Българско-македонските отношения в сферата на сигурността и отбраната 1999 – 2009 г. – В: *Икономически алтернативи*, 2009, кн. 5, с. 90 – 99.

Първанов, А. Взаимното признаване между СРЮ и Република Македония. – В: *Международни отношения*, 1996, кн. 3, с. 76 – 78.

Първанов, А., М. **Стамова**. Албанският фактор в Македония (1944 – 1991). – В: **Турция**, Балканите, Европа. София, 2003, с. 294 – 303.

Радева, Ю. Политиката на България спрямо новите държавни образувания на територията на бивша Югославия. – В: *Международни отношения*, 1994, кн. 5, с. 65 – 74.

Сладкаров, М. Има ли условия за нова политика в отношенията между България и Република Македония. – В: *Понеделник*, 1998, кн. 3, с. 125 – 128.

Спорът между Атина и Скопие е спор и с България. – В: *България – Македония*, 2018, кн. 1, с. 17 – 18.

Станимиров, И. Спорът за името и отношенията между България и РМакедония. – В: *България – Македония*, 2018, кн. 1, с. 15 – 16.

Стоянов, Л. Македония – илюзии и реалности. – В: *Международни отношения*, 1996, кн. 2, с. 59 – 64.

Тюлеков, Д. Политическият мит за македонското малцинство в България. Благоевград, 2007.

Хинкова, С. Македонската дилема – национална държава или регионален фактор. – В: *Международни отношения*, 1996, кн. 3, с. 72 – 76.

Христидис, Й. Охридското споразумение (2001 г.) и неговото приложение. – В: *Международни отношения*, 2006, кн. 1, с. 97 – 110.

Цачевски, В. Македонската криза – труден тест за западната политика. – В: *Международни отношения*, 2001, кн. 4, с. 49 – 68.

Цачевски, В. Преодоляна ли е кризата в Македония? – В: *Международни отношения*, 2002, кн. 2, с. 71 – 80.

Църнушанов, К. Македония в хърватско-българските отношения през вековете. София, 2000.

Чавдарова, М. Отношенията между България и Македония – възможности за деблокиране. – В: *Международни отношения*, 1997, кн. 6, с. 31 – 38.

Чавдарова, М. Република Македония – проблеми на външно-политическата ориентация. – В: *Международни отношения*, 1996, кн. 2, с. 51 – 58.

Ще се поучим ли най-сетне от съседите си? – В: *Македония*, 1995, кн. 1, с. 3.

ТЕМА 9

ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА БЪЛГАРИЯ – БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

С разпадането на Югославската федерация, наред със Словения, Хърватия и Македония, на политическата карта на полуострова се появи още една балканска държава – *Босна и Херцеговина*. През епохата на Средновековието са съществували Босненско княжество (от XII в., прераснало през XIV столетие в кралство) и Херцогство Херцеговина (от средата на XV в.). След преживяното османско господство (XV – XIX в.) Босна и Херцеговина става административна област в Австро-Унгария (от 1878 г.), анексирана от Хабсбургите през 1908 г. След края на Първата световна война Босна и Херцеговина се оказва в състава на унитарното Кралство на сърби, хървати и словенци (от 1929 г. – Югославия). След Втората световна война (ноември 1945 г.) се превръща в република в състава на Социалистическа федеративна република Югославия.

След разрива си с Източния блок (1948 г.) Титова Югославия стана една от лидерките на Движението на необвързаните държави (от 50-те години на XX в.), преобладаващата част от участниците в което бяха мюсюлмански държави. За да ги впечатли, маршал Тито призна наличието на „*мюсюлманска нация*“ в *Босна и Херцеговина* (началото на 60-те години на XX в.).

Съвременна Босна и Херцеговина с пълно основание се характеризира като „*Мини Балкани*“. Въпреки че населението е южнославянско и говори на един и същи език, с времето се формира голямо етническо и религиозно разнообразие. Към времето на приключването на Студената война в етническо отношение 43 процента бяха бошняци, 32 процента сърби и 18 процента хървати. В религиозно отношение 49 процента изповядваха исляма, 32 процента – православието, 13 процента – католицизма, и 5 процента – протестантството.

Още в началото на югоконфликта босненският президент Алия Изетбегович предупреди за опасността от прехвърляне на войната от Словения и Хърватия в Босна и Херцеговина и призова ООН да разположи в страната му превантивно „сини каски“, а Европейската общност – наблюдателна мисия.

След провъзгласяването на независимостта на Словения, Хърватия и Македония парламентът на Босна и Херцеговина обяви с гласовете на бошняците и хърватите *независимостта на страната* (декември 1991 г.), но по искане на Европейската общност бе насрочен референдум по въпроса. След като проведенят на 26 февруари 1992 г. референдум потвърди с 63 процента от гласовете (при бойкот на сърбите) решението на парламента, официално бе провъзгласена независимостта на страната (3 март 1992 г.).

Непосредствено след обявяването на акта на независимостта, с посредничеството на представителя на Европейската общност – португалския посланик Жозе Кутилейру, Сръбската демократическа партия и Хърватската демократическа партия в Босна и Херцеговина постигнаха споразумение за конституционното устройство на държавата (18 март 1992 г.). Готовност за присъединяване към споразумението заяви и лидерът на бошняците Алия Изетбегович. Но утвърждаването на ЕО като посредник в уреждането на конституционното устройство на Босна и Херцеговина не беше по вкуса на Съединените щати. По повод на европейската политика в Босна и Херцеговина заместник-държавният секретар на САЩ Лорънс Игълбъргър заяви: „Те ще оплескат нещата и това ще им бъде за урок“. Вашингтон не просто наблюдаваше как европейците ще се провалят, а активно работеше това да се случи. В последния момент Алия Изетбегович бе разубеден от посланика на САЩ в Сараево Робърт Цимерман да сложи подписа си под „Плана Кутилейру“, преценяван в наши дни като „мирен“ и „разумен“. Така президентът Изетбегович бе насочен от САЩ към създаване на унитарна държава с мюсюлманска доминация. При това положение сърбите в Босна и Херцеговина проведоха свой референдум и провъзгласиха Република Сръбска (март 1992 г.).

Когато Европейската общност и САЩ признаха независимостта на Босна и Херцеговина (април 1992 г.) и тя бе приета за членка на ООН (май 1992 г.), започна *гражданска война*, продължила три и половина години, отнела около 100 хил. човешки живота и принудила половината от населението да напусне своите поселения. За разлика от Словения и Хърватия, Босна и Херцеговина нямаше собствени въоръжени сили и не беше в състояние да окаже отпор на сърбите, които овладяха около 70 процента от територията на страната. Положението се усложни след проведения от хърватите референдум и провъзгласяването на Република Херцег-Босна в Босна и Херцеговина (юли 1992 г.), както и от последвалия конфликт между бошняци и хървати (от есента на 1992 г.). През есента на 1993 г. бошняците образуваха своя автономна провинция „Баболандия“ и към края на същата година превес в бошняшко-хърватския конфликт взеха мюсюлманите. Усилията на Европейската общност да урегулира конфликтите, не дадоха резултат, а опитът да бъде задействан Западноевропейският съюз, бе блокиран от Великобритания. И Европейската общност се видя принудена да отстъпи инициативата на ООН, но световната миропазваща организация дефинира кризата в Босна и Херцеговина като „хуманитарна“, докато тя беше всъщност политическа. Това предопредели неуспеха и на нейните усилия.

От 1994 г. инициативата поеха САЩ, с чието посредничество бе създадена Хърватско-мюсюлманска федерация върху 58 процента от територията на страната (13 март 1994 г.). За да спечелят напълно хърватите, САЩ предложиха Декларация за създаване на евентуална конфедерация между новата федерация и Република Хърватия, подписана на 18 март 1994 г. във Вашингтон от президентите на двете страни Франьо Туджман и Алия Изетбегович. С цел да се засили външният натиск, по американска инициатива бе формирана *Контактна група за бивша Югославия* с участието на САЩ, Великобритания, Франция, Русия и Германия (април 1994 г.). Но опитът на помощник-държавния секретар на САЩ Ричард Холбрук да наложи американския план за

прекратяване на войната в Босна, предвиждащ сърбите да се ограничат в 49 процента от територията на страната, бе отхвърлен от сърбите и посрещнат с недоверие от европейците („Планът Кутилейру“ предвиждаше почти две трети от Босна и Херцеговина да бъдат оставени под контрола на сърбите). Както признава в спомените си президентът на САЩ Бил Клинтън, „някои европейски лидери категорично не желаеха мюсюлманска държава в сърцето на Балканите, опасявайки се, че тя може да се превърне в база за износ на екстремизъм“. В мемоарите си американският ген. Уесли Кларк също отбелязва, че всички европейски участници в Контактната група „бяха донякъде недоверчиви към американските методи“, като особено „тежки дебати“ са се водили за ролята на военните и политиците в следвоенна Босна и Херцеговина. Причините за това европейско недоверие разкри добре осведоменият бивш държавен секретар на САЩ проф. Хенри Кисинджър: провежданите от САЩ тайни операции в Босна, сред които операция за екипиране и обучение на мюсюлманската армия и операция за тайни доставки на оръжие за бошняците. Смразяващи подробности за това разкри разследване на американския вестник „Вашингтон Пост“ в броя си от 22 септември 1996 г. Още от 1991 г. базираната във Виена „Хуманитарна агенция за подпомагане на Третия свят“ започва да организира нелегални доставки на оръжия и боеприпаси за босненските мюсюлмани, както и канал за доставка на джихадисти за Босна. Това се осъществява чрез Агенцията за разследване и документация на Босна (фактически тайната полиция на Изетбегович). А трансферът става със съдействието на турския премиер ислямист Неджметин Ербакан, кмета на Истанбул Реджеп Ердоган и водача на афганистанските талибани Гулбудин Хекматияр.

В обстановката на приближаващите президентски избори в САЩ стремящият се към втори мандат президент Бил Клинтън реши да разреши босненския проблем с намесата на Северноатлантическия пакт. *Военната операция на НАТО* бе оправдана с кървавия инцидент на пазара в столицата Сараево (5 февруари 1994 г.), оказал се впоследствие мюсюлманска

провокация. Операцията „Решителна сила“ (август – септември 1995 г.) подпомогна бошняците и хърватите да заемат около половината от територията на страната. Трите етнически сили бяха заставени да подпишат Споразумение за спиране на огъня (5 октомври 1995 г.), чието влизане в сила бе съзнателно забавено с цяла седмица, за да се даде възможност на бошняците да овладеят нови територии.

Така САЩ се оказаха в общ фронт с босненските мюсюлмани, предвождани от Алия Изетбегович. Но кой всъщност е Изетбегович? Нека се доверим не на сръбските оценки, а на неговата характеристика, направена през 1996 г. от добре осведомения бивш служител на Държавния департамент на САЩ проф. Самюъл Хънтингтън. Алия Изетбегович лежа в югославски затвор за активна ислямистка дейност. В книгата си „Ислямистка декларация“ (1970 г.) той обоснова тезата за „несъвместимостта на исляма с неислямските системи“. Като първи ръководител на независимата Босна и Херцеговина, той пушна нови учебници, в които се изтъкваха „изгодите“ от османското владичество в Босна и в Херцеговина, разреши религиозното образование в училищата, насърчи навлизането на турски и арабски думи в босненския език, назначи на престижна държавна работа мюсюлмани с предимство, ислямизира армията (относителният брой на мюсюлманите в нея достигна 90 процента), взе мерки срещу слушането на сръбска музика, предприе атака срещу смесените бракове, предизвика оставката на мултикултурно ориентирания премиер Харис Силайджич, упорито налагаше собствената си Мюсюлманска партия за демократично действие и настояваше мюсюлманите да са доминираща група, въпреки че не са мнозинство в страната.

В Босна и Херцеговина САЩ се оказаха съюзници и на босненските хървати, които извършиха редица престъпления срещу босненските сърби.

Нещо повече, в Босна и Херцеговина САЩ се оказаха съюзници на държавите от Организацията Ислямска конференция, включително на европейските ѝ членки – Турция и Албания, както и на Осама бин Ладен. Вашингтон оправда

предоставянето на финансови средства от Саудитска Арабия на Босна за закупуване на оръжие, както и иранските доставки на оръжие за бошняците. Както разкри през 2011 г. журналистката на германското списание „Шпигел“ Ренате Флотау, през 1994 г. Осама бин Ладен е посетил Сараево с босненски паспорт, издаден през 1993 г. от посолството на Босна и Херцеговина във Виена, и се е срещнал с президента Изетбегович, като му е обещал да доведе мюсюлмански доброволци в Босна. И след приключването на войната в Босна САЩ продължиха сътрудничеството си с мюсюлманските държави във военната подготовка на босненската армия.

Разкривайки *смисъла на американската намеса в Босна*, бившият държавен секретар на САЩ проф. Хенри Кисинджър призна, че Дейтънският изход за установяване на „многонационална държава, открито отхвърляна от две от общо трите замесени националности, не беше продиктуван от хуманитарни принципи“, е целял да „ангажира НАТО с постоянна окупационна роля за запазване на мира“. На друг резултат от намесата на САЩ в Босна акцентира щатският проф. Дейвид Калео – „американската хегемония в НАТО насила се преутвърждава“. Фактите показват колко основателни са направените още през 1994 г. от Сюзан Удуърд оценки за югославската трагедия. Западните лидери, посочиха, „още от самото начало на конфликта не успяват да вникнат в неговата същност и в причините за неговото възникване“. „Дефинирането на югославската криза като чисто етнически конфликт – продължи тя – се оказва опасно тресавище, в което затъват всички опити за ефикасна външна намеса.“ Робувайки на представата, че югоконфликтът е резултат от някакъв „пъклен план, замислен от Слободан Милошевич“, Западът неправилно подкрепя само едната страна от конфликта. Много точна е Удуърд и за истинската причина за намесата на САЩ в югоконфликта: „Задълбочаването на конфликта в Югославия е предизвикателство за ръководната роля на САЩ в Европа и американците решават да се намесят по-активно“.

Лъжлива се оказва и упорито *насажданата от САЩ теза за сръбското етническо прочистване спрямо бошняци и хървати*. През лятото на 2005 г. в Хърватия бяха публикувани 36 стенограми от срещите между президентите на Хърватия и на СР Югославия Франьо Туджман и Слободан Милошевич от 1991 г., от които се вижда, че те са се споразумели тайно за подялба на Босна и Херцеговина между Сърбия и Хърватия. Наред с вината на сърбите бе доказана и отговорността на хърватите и на бошняците за кръвопролитията в постюгославското пространство. Под напора на фактите през април 2011 г. Международният трибунал за военните престъпления в бивша Югославия осъди трима хърватски генерали (Анте Готовина, Иван Чермак и Младен Маркац) за провеждането на операция „Буря“ по ликвидирането на самообявилата се република Сръбска Крайна на територията на Хърватия в края на Сръбско-хърватската война от 1991 – 1995 г., в резултат на която бяха убити между 1 и 5 хил. души, 90 хил. бяха насилствено депортирани, а десетки хиляди бяха принудени да поемат тежката съдба на бежанци (присъдата бе обжалвана и под западен натиск трибуналетът в Хага оправда хърватските генерали за доказаните от самия него преди това военни престъпления). Международният трибунал в Хага осъди на три години затвор и босненския мюсюлмански генерал Расим Делич за избиване на десетки босненски сърби и босненски хървати през 1993 – 1995 г. На 20 години затвор трибуналетът осъди и един от хърватските лидери – ген. Слободан Праляк от Силите на босненските хървати³¹.

Политическото бъдеще на Босна и Херцеговина бе решено с *Дейтънските мирни споразумения* (21 ноември 1995 г.), подписани официално в Париж (14 декември 1995 г.). Босна и Херцеговина остана формално унитарна държава с обединена столица и относително силно централно правителство. Но фактически бе въведено кантонално устройство с общ парламент, президентство и Конституционен съд. Уп-

³¹ При потвърждаването на присъдата през 2017 г. ген. Праляк се самоотрови с цианкалий.

равителят на Централната банка се назначава от Международния валутен фонд и не може да бъде гражданин нито на Босна и Херцеговина, нито на съседна на нея държава. Международната общност се представлява от Върховен представител на ООН, изпълняващ ролята на генерал-губернатор. Държавата се състои от Хърватско-мюсюлманска федерация върху 51 процента от територията на страната, Република Сръбска върху 49 процента от територията, един дистрикт (областта Бръчко, в която се намира столицата Сараево), десет кантона със свои правителства и четири „служебни града“ (Баня Лука, Мостар, Сараево и Източно Сараево). Двете части имат право на специални отношения съответно с Република Хърватия и Република Сърбия.

След проведените законодателни избори (14 септември 1996 г.) бе избрано колективно Президентство от по един представител на трите общности. При формирането на правителството (януари 1997 г.) бяха избрани двама подпредседатели от по един представител на двете административни единици. В Босна и Херцеговина има три конституции, три парламента, три правителства, три президентства и десет кантонални правителства. Естествено, в една толкова малка държава с под 4-милионно население това не може да бъде продуктивно. Нито един от трите етноса не е удовлетворен от приложения от САЩ „мултиетнически модел“: хърватите се борят за равноправие в държавата, сърбите се стремят към водеща роля в страната, а бошняците са обладани от амбицията за интегрирана мюсюлманска република. Не се забелязва желание за сътрудничество. Двете административни единици са отчуждени. Трите етнически общности имат свои отделни електроразпределителни дружества. Партиите са етнически – бошняшка, хърватска и две сръбски (след разцеплението сред сърбите през 1997 г.). Етническите партии разполагат с етнически армии. Цялото това изкуствено творение се крепи на външно военно „присъствие“: на ООН (1992 – 1995), на НАТО (1995 – 2004) и на ЕС (от 2004 г.).

По мнението на щатския проф. Френсис Бойл – личен съветник на босненския президент Изетбегович, САЩ приложиха в Босна и Херцеговина палестинския вариант от 1947 г., последиците от който са широко известни. Европейският аналог впрочем се оказа още по-проблемен, тъй като САЩ създадоха в Босна държава без нация. Макар да бе обявена за „единна“ държава и да бе оставена на европейците (Върховният представител на ООН се определя от ЕС³²), Босна и Херцеговина се оказа след Дейтън в състояние на „вътрешна студена война“ между нейните общности, която все още не може да бъде преодоляна, а немюсюлманското население в страната отново започна да се чувства като по времето на многовековното османско господство. Редки по своята откровеност признания за приложения от САЩ „мултиетнически модел“ в Босна и Херцеговина направи през 2006 г. Уилям Монтгомъри – американски посланик в България, Хърватия, Сърбия и Черна гора (последователно от 1993 до 2004 г.) и специален съветник на президента и на държавния секретар на САЩ по изпълнението на Дейтънските споразумения. По време на разпадането на Югославия „протекоха уникални процеси и често бе трудно да се ориентираме в тях“, призна Монтгомъри. Събитията в Босна бяха „голям урок за нас, който ние така и не научихме – ако бяхме го научили, нямаше да се налага да правим въздушна кампания в Босна от 1995 г. и да пращаме там значителни мироопазващи сили“. „Нещата в Босна опасно забуксуваха, защото предвидената в Дейтънските споразумения структура на властта в Босненската държава се оказа напълно негодна“, завърши откровенията си Монтгомъри.

По време на *обсъждането на положението в Босна и Херцеговина в Общото събрание на ООН* (24 май 2010 г.) председателят на Председателството Харис Силайджич призна, че нестабилната и нефункционална държава е изп-

³² За Върховен представител на ООН в Босна и Херцеговина бе назначен бившият шведски премиер Карл Билд, заменен през май 1997 г. от испанския дипломат Карлос Вестендорп.

равена пред сериозен конституционен проблем, произтичащ от етническото гласуване, блокирането на държавата от бошняците мюсюлмани и циментирането на етническото разделение.

Актуалното положение на Босна и Херцеговина не се е променило съществено. И в наши дни тя си остава протекторат на международната общност, който се администрира от Върховен представител на ООН, избран от Европейския парламент. Програмата на Международния валутен фонд не проработи. Страната е в тежка икономическа криза. Брутният вътрешен продукт е около 15 процента от средния за Европейския съюз. А политическата криза изглежда безизходна. Над 20 години след Дейтънското споразумение двете административни единици в Босна и Херцеговина не могат да формират армия и полиция под общо командване. Търпението между сърби, хървати и бошняци в Босна и Херцеговина, продължаващи до наши дни ожесточено да спорят за Дейтънските споразумения, е вече на изчерпване. Тимъти Лъс – директор на консултантската фирма за политически рискове „Нова Европа“ в Кеймбридж, констатира: „Не само че общите държавни институции са почти напълно разбити, но и никой не изглежда особено заинтересован от възстановяването им“. А американският експерт Робърт Спенсър – ръководител на неправителствената организация „Джихад уоч“, специализирана в мониторинга на религиозния екстремизъм по света, предупреждава, че Босна и Херцеговина със своето 60-процентно мюсюлманско население е сред европейските държави, заплашени в най-висока степен от ислямския фундаментализъм. Страната се превръща в нещо като център на мюсюлманите в Европа, което бе демонстрирано по впечатляващ начин по време на посещението на турския президент в Сараево (20 май 2018 г.). Близо 12 хил. турци от Австрия, Германия, Франция, Холандия, Македония, Сърбия, Черна гора и Косово изпълниха олимпийската зала „Зетра“ и пространството на стадиона, за да видят Ердоган и да чуят неговите наставления.

Интегрирането на Босна и Херцеговина в Запада се натъкна на огромни трудности. След дълга подготовка страната бе включена в Инициативата „Партньорство за мир“ на НАТО и изяви желание да стане и негова членка, но това е една хипотетична перспектива, която едва ли ще може да стабилизира страната. Показателна за огромните проблеми пред Босна и Херцеговина е сагата по сключване на Европейско споразумение за стабилизиране и асоцииране към ЕС: преговорите започнаха едва през 2005 г., споразумението бе подписано през 2008 г., а влезе в сила чак през 2015 г. По отношение на депозираната молба за членство в ЕС Босна и Херцеговина се надяваше до края на 2018 г. да получи статут на страна кандидат и да започне преговори за присъединяване – нещо, което очаквано не се случи.

Центробежните тенденции в Босна и Херцеговина са особено осезателни и те нарастват с времето. Навремето държавният секретар на САЩ Мадлин Олбрайт нарече лидера на босненските сърби Милорад Додик „свеж въздух за страната“. Но убедил се в безперспективността на западната стратегия за Босна и Херцеговина, през 2006 г. той се ориентира към отцепване на Република Сръбска и превръщането ѝ в независима република. Този нов негов курс предизвика налагане на икономически санкции от САЩ, но той намери безусловна подкрепа не само от Сърбия, но и от Русия, която е най-големият след Сърбия инвеститор в Република Сръбска (от март 2011 г. Додик се среща седем пъти с Путин и пет пъти с министъра на външните работи Сергей Лавров). В интервю от 2017 г. Додик заяви: „Босна и Херцеговина е невъзможна държава, но продължава да съществува благодарение на натиска на международната общност“. „Най-добре е с бошняците да се разделим. Ние просто си губим времето заедно“, добави Додик. Неутешителното положение на страната се признава и от лидера на бошняците и техен представител в колективното Председателство – Бакир Изетбегович, син на Алия Изетбегович. „Това не е страната, която биха искали и за която се застъпваше баща ми, и каквато заслужават гражданите на Босна и Херцеговина“,

заяви той през 2017 г. пред „Дойче Веле“. Страната „се развива в правилната посока, но това се случва твърде бавно“, добави той. Настояването на Изетбегович Босна и Херцеговина да признае независимостта на Косово, още повече задълбочи бездната, разделяща сърби от бошняци. При едно откъсване на Република Сръбска, което не може да бъде изключвано, примерът ѝ със сигурност ще бъде последван от хърватската част на Босна и Херцеговина.

Болезненото раждане на новата балканска държава Босна и Херцеговина бе следено с голям интерес от България. *Правителството на Филип Димитров* призна новата държава на 15 януари 1992 г. – още преди насрочения за 26 февруари 1992 г. по искане на Европейската общност референдум. На практика кабинетът „Димитров“ призна (първи в света) една държава още преди тя да е провъзгласила официално своята независимост, воден от убеждението, че така ще отслабне съседна Сърбия.

По време на започналата *гражданска война* между сърби, мюсюлмани и хървати (1992 – 1995) Република България поддържаше схващането за необходимостта от съхраняване на болезнено раждащата се нова балканска държава. Тя подкрепи усилията на Европейската общност, ООН и САЩ за регулиране на конфликта, надявайки се това да стане по приемлив за трите участващи етнически страни начин.

След включването си в Инициативата „Партньорство за мир“ на НАТО Република България подкрепи военната операция на Алианса в Босна и Херцеговина, като българският парламент даде *въздушен коридор* на американските военни самолети (6 октомври 1994 г.), бомбардирани сръбските военностратегически позиции в Босна. Със специална Декларация (23 ноември 1995 г.) Народното събрание „приветства“ Дейтънското споразумение, установило фактически кантонално устройство на Босна и Херцеговина, като изрази увереност, че то „ще допринесе за установяване на сигурност в региона, ще открие големи възможности за развитие на междудържавното сътрудничество на Балканите и в Европа“.

Правителството на Жан Виденов взе решение за изпращане на български военен контингент в Босна и Херцеговина за участие в многонационалните Сили за стабилизиране с мандат на ООН (26 март 1996 г.). България се включи във военната мисия на НАТО в Босна (1996 – 2002) с инженерен взвод в рамките на холандска инженерна рота.

Макар да не е съседна държава, Босна и Херцеговина се следеше с интерес от София, което се оказа от голяма полза за България. По-нататъшната ескалация на конфликта от Босна и Херцеговина в съседните СР Югославия и Република Македония отвори очите на България. Помъдряла от горчивия балкански опит, България изказа открито резервите си спрямо *босненския модел на мултиетническа държава* (2001 г.) и допринесе той да не бъде приложен в съседна Македония. Но доколкото продължава да държи на отделеността се от сърбите държава, крепяща се на чуждо военно присъствие, България се включи отново със свои контингенти в Полицейската мисия на ЕС (31 март 2003 г.) и в мисията на Въоръжените сили на ЕС (25 ноември 2004 г.) в Босна.

Въпреки силните съмнения в жизнеспособността на Босна и Херцеговина подготовката на страната за включване в Инициативата „Партньорство за мир“ на НАТО и за асоцииране към ЕС разкриха *нови възможности пред отношенията* ѝ с България. Реален израз те получиха в сключените Спогодба за сътрудничество в областта на науката, образованието и културата (10 юни 2003 г.), Споразумение за безвизово пътуване на притежателите на дипломатически и служебни или официални паспорти (14 октомври 2003 г.), Споразумение за свободна търговия (16 октомври 2003 г.), Спогодба за обратно приемане на незаконно пребиваващи собствени граждани и чужденци (18 март 2006 г.), Споразумение за полицейско сътрудничество (20 септември 2007 г.), Споразумение за взаимна защита и обмен на класифицирана информация (18 март 2011 г.) и Споразумение за икономическо сътрудничество (23 юни 2014 г.). България, както увери премиерът Бойко Борисов на Международния ико-

номически панаир в гр. Мостар (9 април 2018 г.), стои зад единството на Босна и Херцеговина.

София би следвало да *продължава да обръща специално внимание на Босна и Херцеговина*, откъдето може да бъдат извлечени ценни уроци за самата България, която, както е известно, също има специфична етнорелигиозна характеристика.

Препоръчителна литература

Бараков, С. Балканската политика на Европейския съюз. – В: *Международни отношения*, 2009, кн. 5 – 6, с. 29 – 42.

Бараков, С. Новата балканска конфигурация и Хърватско-мюсюлманската федерация. – В: *Международни отношения*, 1996, кн. 3, с. 78 – 81.

Герова, Т. Милорад Додик и Бакир Изетбегович имат различни визии за бъдещето на Босна и Херцеговина. – Във: *Focus*, 15 ноември 2017.

Живкович, М. Босна и Херцеговина е поела по правилния европейски път. – В: *Международни отношения*, 2008, кн. 4, с. 49 – 52.

Иванова, М. Задава ли се нова сепаратистка заплаха? Разпада ли се Босна и Херцеговина? – В: *Dnes. bg*, 18 ноември 2017.

Калео, Д. Да преосмислим бъдещето на Европа. София, 2003.

Калфова, М. Босна и Херцеговина след Дейтън – съществува ли реално тази държава? – В: *Международни отношения*, 2004, кн. 1, с. 73 – 88.

Калфова, М. Конфликтът в Босна и Херцеговина: От „Плана Кутилейру“ до Дейтънската дипломатия, (не)подкрепена с военна сила. – В: *Международни отношения*, 2003, кн. 1, с. 5 – 20.

Кисинджър, Х. Години на промяна. София, 1999.

Кисинджър, Х. Политиката. Към дипломатията на XXI век. София, 2002.

Кларк, У. Съвременната война. Босна, Косово и бъдещето на войната. София, 2002.

Клинтън, Б. Моят живот. София, 2004.

Михайлова, С. Босна и Херцеговина – разнообразна отвътре и обединена в ЕС? – В: **За по-силна** Югоизточна Европа: регионалното сътрудничество. София, 2015, с. 128 – 134.

Общорамково споразумение за мир в Босна и Херцеговина. – В: *Международни отношения*, 1996, кн. 2, с. 89 – 120.

Радева, Ю. Политиката на България спрямо новите държавни образувания на територията на бивша Югославия. – В: *Международни отношения*, 1994, кн. 5, с. 65 – 74.

Руменов, С. Босна и Херцеговина като фактор на (не)стабилност в Западните Балкани. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2007, кн. 6, с. 63 – 66.

Удуърд, С. Балканската трагедия. Хаосът и разрухата след края на Студената война. София, 2002.

Узунов, С. Участието на България в ЕСФОР. – Във: *Военен журнал*, 2001, кн. 6, с. 23 – 25.

Хънтингтън, С. Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред. София, 2000.

ТЕМА 10

ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ И АЛБАНИЯ

Важно и *специфично значение* за балканската политика на Република България имат отношенията ѝ с Албания. Те не би следвало да бъдат пренебрегвани по две причини. Първо, от самоизолирала се от света държава Албания не-надейно израсна след Студената война като един от главните фактори в живота на Балканите, влияещ в огромна степен на тяхната стабилност и сигурност. Второ, появата и развитието на следосвобожденската Албанска държава наподобява тежките проблеми, пред които е изправена и следосвобожденска България.

По подобие на българския случай, при създаването на Албанската държава в нейните териториални предели не попадат около 40 процента от албанската нация, населяващи компактно територии, оставени по силата на Лондонския мирен договор (1913 г.) в границите на съседни балкански държави. Както България, така и Албания подчинява международната си активност на постигането на *своето национално обединение*. Но докато България хвърля своите усилия от Освобождението до Втората световна война, Албания се заема с постигането на стратегическите си цели едва в годините на Студената война. Главната цел бе формулирана в началото на 60-те години на ХХ в. от държавния и партиен ръководител Енвер Ходжа: обединяване на албанските земи на полуострова. Като най-хомогенна в етническо отношение на Балканите и в Европа държава (97 процента от населението е албанско), Албания не чакаше благоприятен момент, а активно работеше за неговото настъпване. В свои главни козове със стратегическо значение тя превърна ислямската религия (приета от над 70 процента от албанците още по време на османското господство) и демографската инвазия. През втората половина на ХХ в. „вън-

шните албанци“ увеличиха броя си в пъти. Те бяха насочвани умело от Тирана в рамките на Югославската федерация и „дислоцирани“ в стратегически важни райони. След краха на Източния блок в Студената война и началото на разпадането на Югославската федерация Албания реши, че е настъпил благоприятният момент, и конкретизира целта: да се използва започналото преназначаване на политическата карта на Балканите, за да се създаде „Велика Албания“. Уточнена бе и тактиката за нейното постигане – Албанската държава да установи отношения с „външните албанци“, основани на патернализма, координацията и субординацията. Ролята на „Пиемонт“ (обединител) по отношение на „външните албанци“ бе възложена на косовските албанци, които са най-многобройни, имат най-висок стандарт на живот и създадени международни връзки в резултат от дадената от Тито възможност за свободно пътуване на югославските граждани по света (от 1954 г.). На Косово бе възложена задачата не само да обедини териториите, населени компактно с албанци, но и да албанизира и овладее македонската столица Скопие, която, като важен и перспективен европейски трансграничен център, да бъде превърната в столица на бъдеща Обединена Албания вместо изолираната с планински масиви Тирана. Обединението трябваше да обхване още част от територията на Черна гора, където според Тирана живеят около 70 хил. албанци, както и областта Чамурия в Северна Гърция, населена според Албания от 700 хил. албанци. Големият залог в така начертания план беше етнопопулацията на албанците, която преследва целта към средата на XXI в. да увеличи албанската нация до 14 – 16 млн. Този план разчиташе на широка международна подкрепа, най-вече от глобалната Суперсила САЩ, новата балканска Суперсила Турция и Организацията Ислямска конференция, обединяваща 56 мюсюлмански държави. Планът бе задействан. Албания успя да убеди САЩ, а също Великобритания и други световни сили в справедливостта на албанската кауза. Макар и малко странно, Тирана получи солидна подкрепа от страна на САЩ, които извън Европа воюват с мюсюлмански

държави, но в самата Европа се изявяват като първи защитници на мюсюлманските държави и мюсюлманските общности. Идеята, че едно обединение на албанците на Балканите би установило обща граница с мюсюлманското население в Родопския масив и би затворило ислямската балканска дъга, бе бързо оценена от Организацията Ислямска конференция и през 1992 г. Албания бе приета за 57-а членка при доста неясни обстоятелства (при разследване на новото албанско правителство през 1997 г. бе установено, че относно това членство не е спазена конституционната процедура, а част от документацията по кандидатстването и членството е изчезнала). На всички международни форуми, в които участва, Албания включва в делегациите си представители на албанците не само от Албания, но и от Сръбско Косово, Македония и Черна гора. Изграден бе „Център за национално обединение“ – секретна организация с неизвестно седалище, която координира действията на „външните албанци“. Старата гандистка тактика бе заменена с екстремистка чрез верига от „армии за национално освобождение“: „Армия за освобождение на Косово“ в Сърбия, „Армия за национално освобождение“ в Македония, „Армия за освобождение на албанците“ в Гърция, „Армия за освобождение на районите Медведжа, Прешево и Буяновац“ в Сърбия. Постигнатите към настоящия момент резултати са впечатляващи. Косово бе откъснато от Сърбия и обявено за независима държава, която настоява за „специални отношения“ с Албания, обосновавайки това свое искане със „специалните отношения“ на двете части на Босна и Херцеговина – Хърватско-мюсюлманската федерация и Република Сръбска, съответно с Хърватия и със Сърбия. Албанците в Македония промениха конституционното устройство на държавата, извоюваха автономия на своите общини, наложиха албанския език като официален за цялата страна, промениха демографския облик на Скопие в своя полза и са на път да федерализират страната. Албанците в Сърбия и в Черна гора значително укрепиха своите позиции. Албанското движение бе изнесено дори и в Гърция. Така, някак неусетно, Албания се

превърна в един от главните политически актьори на Балканите и в главна заплаха за ескалиране на конфликтите извън пределите на бивша Югославия.

В този контекст се развиваха българско-албанските отношения. Всъщност Република България не получи кой знае какво наследство в отношенията с Албания. Към началото на демократичното обновление на България едва бе започнал процесът на нормализирането им, на което албанската страна не желаше да се дава гласност. Залинелите през последните десетилетия на Студената война двустранни връзки получиха шанс за нормално развитие след поставеното с въвеждането на многопартийната система в Албания (декември 1990 г.) *начало на демократичното обновление на страната*. Още през 1990 г. започна изпълнението на Програма за сътрудничество в областта на образованието, науката и културата. От края на 1991 г. правителството на Филип Димитров започна военно сътрудничество с Албания. Сближаването продължи с идването на демократичната албанска опозиция на власт и признанието на президента Сали Бериша от 1992 г., че населението в Албания, определено дотогава като „македонско“ (по данните от преброяването от 1990 г. то съставлява 1 процент от населението на страната), е всъщност българско. Решаващ за бързото сближаване на двете страни се оказа външнополитическият им избор в началото на 90-те години – и двете правителства се ориентираха към стратегически съюз със САЩ и с Турция.

Въз основа на *Договор за приятелство и сътрудничество* (14 февруари 1993 г.) бе подписан Договор за взаимно насърчаване и защита на инвестициите (27 април 1994 г.), а също редица споразумения и протоколи за сътрудничество във външната политика, отбраната, образованието, науката, културата и други области.

По време на тежката *криза в Албания* (1997 г.) България подкрепи усилията на международната общност за възстановяване на албанската държавност, като участва с полицейски контингент в рамките на мисията на Западноевропейския съюз.

След възстановяването на Албания бяха сключени Спогодба за избягване на двойното данъчно облагане на доходите и имуществото (9 декември 1998 г.), Спогодба за международните автомобилни превози на пътници и товари (12 март 1999 г.), Спогодба за сътрудничество във ветеринарномедицинската област (29 май 2000 г.), Споразумение за сътрудничество в областта на растителната защита (29 май 2000 г.), Спогодба за въздушни съобщения между и отвъд съответните територии на двете страни (21 март 2002 г.), Спогодба за установяване на облекчен визов режим за гражданите на двете страни (31 май 2002 г.), Спогодба за обратно приемане на незаконно пребиваващи лица (11 юни 2002 г.), Споразумение за свободна търговия (26 март 2003 г.), Спогодба за международни автомобилни превози на пътници и товари (26 март 2003 г.), Спогодба за взаимно признаване на документи за образование и научни степени (26 март 2003 г.), Споразумение за сътрудничество в областта на здравеопазването (5 юни 2003 г.), Спогодба за морското търговско корабоплаване (13 юни 2003 г.), Спогодба за взаимна административна помощ в митническата област (17 септември 2003 г.) и Договор за правна помощ по граждански дела (17 ноември 2003 г.).

За укрепване на сътрудничеството между двете страни способстваха участието им в редица международни организации и *общите им външнополитически приоритети* – членство в НАТО и в Европейския съюз. След приемането на България в НАТО двете страни и Македония подписаха Тристранна конвенция за изграждане на нефтопровод Бургас – Скопие – Вльора (28 декември 2004 г.). Подписани бяха Меморандум за сътрудничество в областта на европейската и евроатлантическата интеграция (21 октомври 2004 г.) и Меморандум за разбирателство за сътрудничество и техническа помощ (17 февруари 2006 г.).

Нов импулс на двустранните отношения дадоха постигането на Споразумението за стабилизиране и асоцииране на Албания към Европейския съюз (12 юни 2006 г.) и последвалото приемане на България в ЕС (1 януари 2007 г.).

Подписани бяха Споразумение за сътрудничество в областта на борбата с тероризма, организираната престъпност, незаконния трафик, както и други престъпления (29 януари 2008 г.), Споразумение за взаимна защита и обмен на класифицирана информация (27 февруари 2008 г.) и Спогодба за създаване на културно-информационни центрове в София и в Тирана (23 април 2008 г.).

Приемането на Албания в НАТО (2009 г.) даде допълнителен стимул на двустранните отношения. На 22 октомври 2012 г. бяха подписани Протокол относно реадмисията на лица, пребиваващи без разрешение, и Споразумение за икономическо сътрудничество. Във връзка със стремежа на Албания към ЕС на 17 май 2016 г. бе подписан Меморандум за сътрудничество в областта на европейската интеграция. Именно в контекста на европейската перспектива на Албания бе уреден чувствителният за Република България проблем с признаването на българското национално малцинство в Албания (2017 г.). Но членството в ЕС си остава далечна перспектива за Албания. Тя заслужено си спечели името „Европейската Колумбия“ – „наркодържава“, превърнала се в седалище на контрабандата на наркотици на континента. В годишния си доклад за напредъка към членство в ЕС (2018 г.) Европейската комисия препоръчва започване на преговори за присъединяване, но те едва ли ще започнат, тъй като холандският парламент вече гласува против, а германският Бундестаг изрази скептицизъм.

В досегашните двустранни отношения преобладават политическите измерения на сътрудничеството. Размерът на *българско-албанския търговски обмен* остава и днес незначителен в общия обем на обмена на двете страни.

До самия край на ХХ в. българско-албанските отношения се развиваха под въздействието на американската доминация на Балканите. Но след кризата в Косово ЕС приложи диференциран подход към страните от Югоизточна Европа, лансирайки *Инициативата за развитие на Западните Балкани* (2000 г.), в която включи само бившите югославски републики (без Словения) и Албания. Същевременно с извадените

от тази зона на нестабилност България и Румъния Брюксел започна преговори за членство в Европейския съюз. Това по-благоприятно третиране на България в сравнение с Албания засили проевропейските настроения в София, докато Тирана остана твърдо в талвега на проамериканизма, продължавайки да преследва неотклонно приоритетната за нея национална кауза за изграждане на „Велика Албания“.

Въпреки *движението по „различни писти“* интересът на Република България към Албания остава оправдано повишен. Макар да си остава една от най-изостаналите и бедни европейски държави, Албания проявява необичайна международна активност за постигане на националните си интереси. Залагайки главно на САЩ и на Турция, а също на Организацията Ислямска конференция³³, Албанската държава продължава да мобилизира, организира и радикализира всички свои малцинствени общности на Балканите (в Сърбия, Черна гора, Македония и Гърция), като се превръща в сериозна заплаха за сигурността и стабилността на съседни на България страни.

България като че ли започна да разбира, че *пълзящото удовлетворяване на външнополитическите амбиции на Албания* неминуемо засяга българските национални интереси. Насърчаването на екстремистките тенденции у албанците и другите мюсюлмани на Балканите ще постави под въпрос съществуването на Република Македония и неизбежно ще рефлектира върху нагласите и поведението на ислямските общности в самата България. Сътрудничеството между България и Албания безспорно е необходимо, но то трябва да се развива така, че да не подсилва съмненията на Гърция, Сърбия и Румъния, че България се превръща в елемент от вътрешнобалканската дъга Анкара – София – Скопие – Тирана. Иначе казано, българско-албанското сътрудничество следва да се развива не само в полза на двете страни, но и в името на общобалканските интереси.

³³ През 2011 г. се преименува на Организация за ислямско сътрудничество.

Препоръчителна литература

Бобев, Б. Албания: две десетилетия по пътя на европейската интеграция. – В: **Европейска** перспектива и регионално сътрудничество в Югоизточна Европа. София, 2011, с. 41 – 67.

Бобев, Б. Албания по пътя на европейската интеграция. – В: **Дипломация** в Югоизточна Европа. София, 2009, с. 138 – 158.

Бобев, Б. Албанският национален въпрос след Първата световна война. Проблемът Косово. – В: **Национални** проблеми на Балканите: история и съвременност. София, 1992, с. 142 – 158.

Бобев, Б. Албанският фактор на Балканите в края на ХХ и началото на ХХІ век. – В: **Дипломация** в Югоизточна Европа. София, 2009, с. 159 – 183.

Бобев, Б. Албанците зад граница – бариера или мост в международните отношения. – В: *Международни отношения*, София, 1997, с. 23 – 27.

Бобев, Б. Балкански измерения на външната политика на Албания в началото на прехода към демокрация. – В: *Дипломация*, 2010, кн. 4, с. 26 – 33.

Бобев, Б. ЕС и рисковете в Западните Балкани: случаите на Албания и Косово. – В: **Миграциите**: Европа между историческия опит и страховете на съвременността. София, 2016, с. 78 – 98.

Бобев, Б. Различното поведение на Албания при събитията в Косово (1999 г.) и Македония (2001 г.). – В: **Европейският** съюз, България и конфликтите на 21. век. София, 2018, с. 193 – 206.

Българите в Албания и Косово. София, 2001.

Георгиев, Е. Политиката на София към българските общности в Западните Балкани и Румъния. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2012, кн. 6, с. 5 – 13.

Димитров, М. Разширяващото се турско влияние в Западните Балкани. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2019, кн. 1, с. 27 – 34.

Митев, Т. Албанското политическо настъпление и българските национални интереси. – В: *Македонски преглед*, 2001, кн. 2, с. 5 – 20.

Мойсиу, А. Албанският фактор на Балканите. – В: *Международни отношения*, 2006, кн. 4, с. 21 – 26.

Първанов, А., М. Стамова. Албанският фактор в Македония (1944 – 1991). – В: **Турция**, Балканите, Европа. София, 2003, с. 294 – 303.

Симеонов, С. Актуални проблеми на българо-албанското културно общуване. – В: **Съвременни** измерения на европейското образователно и научно пространство. София, 2015, с. 279 – 282.

Смилкович, Р. Европейският съюз, Русия, Косово и Метохия. – В: *Международни отношения*, 2008, кн. 1, с. 11 – 20.

ТЕМА 11

РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ И ПРЕЦЕДЕНТЪТ С НЕЗАВИСИМОСТТА НА КОСОВО

Безпрецедентното след Втората световна война едностранно обявяване на независимостта на една област от суверенна държава единствено на основанието, че е населена с преобладаващо малцинство, е *сериозно предизвикателство пред международната общност*. Особено за пъстрите в етническо и религиозно отношение държави, сред които е и Република България. Това налага специален анализ на причините, довели до драматичния удар по единството и териториалната цялост на Сърбия, както и на отраженията на това трагично събитие върху международния живот.

Изключителната чувствителност на Сърбия по отношение на сполетялата я беда е напълно разбираема, като се има предвид, че е откъсната същинската *люлка на сърбизма*. През VIII – XII в. Косово е централната част от първата Сръбска държава – Рашка. Впоследствие то е ядрото на държавата Сърбия (от 1190 г.). В косовския град Печ се намира Сръбската архиепископия (от 1219 г.), призната за Патриаршия (1346 г.). Косовският град Призрен е столица на първия сръбски цар – Стефан Душан (от 1345 г.). На Косово поле обединените християнски войски начело със сръбския княз Лазар влизат в най-ожесточената балканска битка с османските войски (15 юни 1389 г.). През XVI – XVIII в. Косово е център на редица сръбски въстания срещу османския поробител.

Струва си да се запитаме: *как тази люлка на сърбизма се оказва в ръцете на албанци?* Една от причините са сръбските въстания, довели да изстребване на най-непримиримите сърби и до емигриране на значителни части от останалите сърби, подкрепили активно въстанията (поради опасения от османска разправа с тях). Тези демографски промени са съпроводени с колонизиране на Косово от албанци, приели

религията на потисника и превърнали се в надеждно средство на султана и неговата Висока порта за поддържане на господството над балканските християнски народи. По време на Втората световна война Косово е превърнато в част от албанските провинции на Италия, в която се осъществява етническо прочистване на сърбите. По-важна роля изиграва албанската стратегия за демографско овладяване на Косово. Ако през 1944 г. населението на Косово наброява 500 хил. души, а през 1961 г. – 964 хил., към края на ХХ в. то достига 1,5 млн., а в наши дни надминава 2 млн. Този демографски взрив е реализиран благодарение на албанците, чийто относителен дял в общото население на Косово непрекъснато се увеличава, надминавайки 90 процента.

През 1945 г. в Югославската федерация бе обособена автономна област Косово и Метохия в рамките на Сърбия. Албанците в Сръбско Косово се радваха на значително по-големи свободи и много по-висок стандарт на живот от събратята си в Албания. Впоследствие маршал Тито разшири автономията на Косово и Метохия, обявявайки областта за *автономен край* (1963 г.). Но бе неприятно изненадан – само след няколко години възникна албанско „националноосвободително движение“ под лозунга „Косово – република“ в състава на Югославската федерация (1968 г.).

След смъртта на Тито (1980 г.) албанското движение за получаване на републикански статут се активизира и радикализира. За времето от 1981 до 1988 г. албанците организираха 457 терористични акции срещу служители на въоръжените сили и полицията на Югославия. А в самото начало на демократичните преобразования в Централна и Източна Европа (1989 г.) четирите „революционни“ организации в Косово се обединиха в *Армия за освобождение на Косово* (АОК). Затова още през същата година президентът на Югославия Слободан Милошевич отне автономията на Косово и Метохия. В отговор незаконно сформираният парламент на Косово обяви независимост на областта (1990 г.), която, естествено, не бе приета от Сърбия. След отделянето на Словения, Хърватия и Македония косовският „парла-

мент“ организира „таен референдум“ (1991 г.) и провъзгласи областта за република в рамките на Югославия. А след отделянето на Босна и Херцеговина в Косово бяха организирани нелегитимни президентски и парламентарни избори (1992 г.), формирали институции в Косово, паралелни на сръбските. Предизвикани, сърбите започнаха етническа чистка в Косово, осъдена от мисия на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа. Наложениите от САЩ Дейтънски споразумения за Босна и Херцеговина (1995 г.), благоприятни за бошняците мюсюлмани, активизираха албанските сепаратисти в Косово.

Косовската криза навлезе в нов етап с приемането на *Стратегията за националната сигурност на САЩ през новия век* (1997 г.), в която изрично се настояваше за „възстановяване на автономията на Косово от Сърбия“. Незабавно бяха изкарани албанските студенти на демонстрация (септември 1997 г.), разпръсната със сила. В отговор нелегитимният президент Ибрахим Ругова поиска установяване на международен протекторат над Косово, а АОК се ориентира към партизанска война (от 1998 г.), поради което ООН и ЕС, а също САЩ и ЦРУ я вписаха в списъците си на „терористичните организации“. Лондонският „Сънди Таймс“ обаче публикува документи, от които се вижда, че ЦРУ подготвя на албанска територия и прехвърля в Косово десетки хиляди бежанци – не само албанци, но и предварително набрани и обучени екстремисти и ислямски фундаменталисти, спонсорирани с по няколко хиляди долара, за да предизвикват сблъсъци със сърбите. Когато към средата на 1998 г. АОК овладя около половината от територията на Косово, СР Югославия предприе контраофанзива на сръбската армия в Косово. Това предизвика опит на ООН да изпрати свои „сини каски“, но Югославия отказа да ги допусне с аргумента, че не е осъществила акт на агресия спрямо друга държава (решението на Белград бе подкрепено и от проведения национален референдум по въпроса). При това положение бе предизвикана намеса на Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ), която изпрати своя мисия в Косо-

во, ръководена от американския дипломат на щатна служба в ЦРУ Уилям Уокър. Още преди разследването той обвини югославските власти в „геноцид“ и само след дни „откри“ масов гроб на избити косовари. Специалистите днес приемат, че той е албанска инсценировка, за да се оправдае намесата на Северноатлантическия пакт.

Решението на САЩ да предизвикат намесата на НАТО, бе продиктувано до голяма степен от неочакваното решение на югославския парламент за присъединяване на СР Югославия към Съюза Русия – Беларус (началото на 1999 г.).

За да разчистят пътя за намеса на НАТО, САЩ провалиха преговорите в Рамбује (1998 г.), в които участваха Великобритания, Русия, САЩ, Франция, Италия, Германия, СР Югославия и непризнатите косовски власти, поставяйки в последния момент неприемливото за Белград условие в Косово да бъдат разположени сили на НАТО, които да имат неограничен контрол върху цялата територия на СР Югославия и да се ползват със съдебен имунитет.

По инициатива на САЩ, Великобритания и Германия НАТО реши да се намеси във вътрешните работи на суверенна държава – в противоречие с международното право и със собствения си Северноатлантически договор. Военната операция „Съюзна сила“ на 11 натовски държави по бомбардирането на СР Югославия (23 март – 9 юни 1999 г.), представена като „хуманитарна интервенция“, взе живота на 1002 военни от армията и полицията и около 2500 цивилни, сред които 89 деца и 13 журналисти, рани около 10 хил. души, разруши 82 моста над Дунав и Сава, 23 храма и манастира, 422 сгради на образователната система, 48 медицински обекта и 65 промишлени предприятия, в резултат на което около 100 хил. души останаха без работа. Но операцията на НАТО в Югославия предложи своите изненади. Американският проф. Постол от Масачузетския университет уличи САЩ в изпробване по време на акцията им в Косово на новата програма „Защита във височина над театъра на бойните действия“, забранена от Договора за противоракетна отбрана. Базираната в САЩ международна неправителствена ор-

ганизация „Хюман райтс уоч“ обвини НАТО за цивилните жертви при 90 нейни въоръжени мисии. А друга авторитетна международна правозащитна организация – установената във Великобритания „Амнести интернешънъл“, поиска да бъде потърсена отговорност от НАТО за бомбардирането на радио-телевизионния център в Белград, убило 16 журналисти и ранило други 16, да бъде организирано разследване и да бъдат компенсирани семействата на жертвите. Почти всички европейски съюзници на САЩ изразиха своите нарастващи резерви относно целите на бомбардировките, като в края на операцията дадоха израз на твърдата си решимост повече никога да не допуснат бомбардиране на Европа. Главната цел на бомбардировките – изтеглянето от Косово на сръбската армия, бе постигната с помощта на Русия, показала нагледно влиянието си над Белград. А в самия край на операцията натовците бяха шокирани от съвършено изненадващата поява на руски военен контингент, изпреварил ги в овладяването на летището на косовската столица Прищина.³⁴

Западната теза за *геноцид на сърбите над албанците в Косово* не издържа на фактите, показващи, че Косово са били принудени да напуснат 250 хил. сърби, 120 хил. албанци, 90 хил. цигани и известен брой турци. Международният трибунал за престъпленията в бивша Югославия подведе под съдебна отговорност Милошевич, но въпреки силния натиск над съда от страна на Запада той бе оправдан през 2016 г. посмъртно по всички обвинения. Военният трибунал в Хага бе сезиран и за изстъпления на албанците над сърбите в Косово. Въпреки сръбските свидетелски показания за убийства и изтезания съдът оправда лидера на АОК Фатмир Лимай. Оправдан бе и бившият косовски премиер Рамуш Харрадинай, макар да бе доказана съпричастността му към масови избивания, изнасилвания, отвлечения, кражби и про-

³⁴ Въпросните руски сили бяха в състава на Миротворческите сили на ООН в Босна и Херцеговина (ЮНПРОФОР), които тръгнаха оттам с БТР-и и преминаха през територията на Сърбия.

чистване на Косово от сърби. Пристрастността на Хагския трибунал бе призната впоследствие в спомените на главния му обвинител – Карла дел Понте.

Въз основа на *Резолюция 1244 на Съвета за сигурност на ООН* от 10 юни 1999 г. Косово бе фактически окупирано: сили на НАТО (КФОР) заеха югоизточната част, населена предимно с албанци, а руски военен контингент се установи в северозападната част, населена предимно със сърби³⁵. В съответствие с резолюцията бе разпусната АОК и бяха ликвидирани всички форми на югославската изпълнителна власт в Косово, като на нейното място бяха изградени Временна административна мисия на ООН в Косово (ЮНМИК) начело с Върховен представител на ООН, избран от ЕС (юли 1999 г.) и Преходен изпълнителен съвет (декември 1999 г.) от 4 представители на ООН, 3 албанци и 1 сърбин. Формирани бяха Корпус за защита на Косово и Косовска полицейска служба. Приета бе Конституционна рамка за временно самоуправление на Косово. След проведените избори за местно самоуправление (2000 г.) и парламентарни избори (2001 г.) парламентарно представените политически сили подписаха подготвена от ЮНМИК Конституционна рамка за Косово (2002 г.), включваща временни институции за самоуправление – Събрание, президент и Министерски съвет, с което на практика бяха легитимирани парламентът, мултиетническото правителство и президентът Ругова.

Положението в Косово бе закрепено чрез международните сили, но *международният протекторат над Косово* започва да буксува, тъй като не благоприятства мирното съвместно съществуване, както констатира френският експерт доц. Катрин Самари от Сорбоната. Когато икономическото положение в Косово започна да се влошава, албанците хвърлиха вината върху управлението на ООН, правителството се опитва да иземе функциите на международната ад-

³⁵ 309-членният руски военен контингент бе превозен от Москва през България в Прищина.

министрация и да сочи независимостта като възможност за получаване на заеми от международните институции.

В действителност Международната администрация *толерираше албанците* – само за една година след войната от Косово бяха прокудени 250 хил. сърби, неислямизирани роми и турци, като бяха разрушени техните около 10 хил. къщи, а също православните им църкви и манастири, като гаранция, че няма да се завърнат. Така относителният дял на албанците в общото население на Косово достига 90 процента.

Преследваната от албанците стратегия пролича от политическата Декларация на Координационния съвет на албанските партии в Косово от октомври 1999 г.: първоначално постигане на републикански статут в СР Югославия, впоследствие присъединяване на Метохия, Южна Сърбия и Северна Македония към Косово и накрая присъединяване на обединено Косово към Албания. В името на преследваната цел бе създадена нова паравоенна структура – Албанска национална армия, обявена от мисията на ООН в Косово за терористична организация. Бивши водачи на АОК се оказаха премиери – първоначално Агим Чеку, впоследствие Хашим Тачи. Организираните бяха масови изстъпления на албанците над сърбите в Косово – пред погледа на силите на НАТО на 17 и 18 март 2004 г. бяха убити 19 сърби, включително монаси, ранени 954 сърби, прогонени близо 4 хил. сърби, етнически прочистени 6 града и 9 села, разрушени или опожарени 935 къщи, а също 85 църкви и манастира.

Скандалната разправа стана повод Съветът за сигурност на ООН да даде ход на *преговори между сръбските и косовските власти* под егидата на специалния представител на ООН Марти Ахтисаари – бивш президент на Финландия. Идеята бе те да подготвят до 2006 г. вариант за решение на ООН относно статута на Косово. Направи впечатление, че на преговорите, стартирали на 24 октомври 2005 г. във Виена, Сърбия изрази съгласие за предоставяне на широка автономия на Косово и демонстрира тази своя готовност по най-убедителен начин – новата Конституция на Сърбия, приета

на 30 септември 2006 г. и одобрена с референдум на 29 октомври същата година, обяви Косово и Метохия за съставна част на страната, ползваща се с широка автономия. Но от началото на преговорите до самия им край косовските представители непреклонно искаха единствено независимост. Когато в хода на преговорите бе подхвърлен вариантът за подялба на Косово, първа открито се противопостави Албания, дала по този начин да се разбере, че иска цяло Косово. Оказал се в глуха улица, Ахтисаари реши да предложи свой план за регулиране на проблема, предвиждащ международно контролирана независимост (април 2007 г.). Явно решението бе продиктувано от Вашингтон, тъй като още през януари 2007 г. бившият представител на САЩ на Балканите Джеймс Добин заяви пред албанския вестник „Кохайоне“, че САЩ ще признаят условна или ограничена независимост на Косово едностранно, ако Съветът за сигурност на ООН не приеме такава резолюция.

При обсъждането на „Плана Ахтисаари“ се проявиха големите противоречия между Великите сили по Косовския проблем. Постигнат бе компромис за създаване на „Тройка за Косово“ в състав ЕС, САЩ и Русия, получила мандат на ООН за 120-дневни преговори със Сърбия и Косово. Но американската непреклонност за независимост на Косово и руската – против независимост, направиха невъзможно постигане на компромисно предложение на „Тройката“.

Изнервени от невъзможността Съветът за сигурност на ООН да приеме нито „Плана Ахтисаари“, нито някакво решение на „Тройката“, САЩ решиха да заложат на *едностранни действия*. По време на официалната си визита в Албания президентът Джордж Буш-младши заяви в публична реч, произнесена на 10 юни 2007 г. в Тирана: „В един момент ще трябва да кажете: Стига, Косово е независимо“. В края на същата година американският генерал от резерва Стивън Шук бе отстранен от длъжността заместник-шеф на мисията на ООН в Косово (ЮНМИК) за открита подкрепа на искането за независимост и за нерегламентирани контакти с косовски албански лидери.

Твърдият ангажимент на САЩ с албанската кауза в Косово пролича от факта, че от 2005 г. в продължение на три години група с участието на американски експерти е подготвяла Конституция на Косово. Впоследствие подготвеният от нея проект бе адаптиран към „Плана Ахтисаари“, макар той да не бе приет от Съвета за сигурност на ООН. Западът обаче се видя принуден да изчака резултата от президентските избори в Сърбия (4 февруари 2008 г.), спечелени много трудно от еврофила Борис Тадич. Буквално на следващия ден ЕС реши (при въздържането на Кипър) да изпрати своя мисия в Косово, която да замени мисията на ООН. А на 17 февруари 2008 г. на извънредно заседание на парламента, на което не присъства нито един сърбин, премиерът Хашим Тачи обяви *независимостта на Косово*. Речта му бе „проевропейска“ – декларира политическа воля Косово да следва „Плана Ахтисаари“, и покани мисия на ЕС в Косово на мястото на мисията на ООН.

Паралелно с организирането на независимостта на Косово САЩ положиха *превантивни усилия* да заставят ЕС да я признае, когато тя бъде обявена. През януари 2008 г. сръбският вестник „Дневник“ и белградското радио Б 92 цитираха документ, от който се вижда, че САЩ притискат Словения, като ротационен председател на ЕС, да организира признаването на косовската независимост незабавно след нейното обявяване (словенското Министерство на външните работи не отрече съществуването на такъв документ).

На следващия ден след обявяването на независимостта на Косово тя бе призната от САЩ, Великобритания, Франция, Турция и поставеното от САЩ правителство на Афганистан. На същия този ден (18 февруари 2008 г.) *Съветът на външните министри на ЕС* обсъди въпроса. Четири държави – Великобритания, Франция, Германия и Италия, декларираха, че признават независимостта на Косово, 17 заявиха, че ще я признаят, а 6 – че ще отложат признаването. След близо седем часа дебати бе приета декларация с доста неубедителни послания. В нея се твърди, че косовският случай „произтича от разпада на бивша Югославия“, докато разпа-

дането приключи окончателно през 2006 г. с разделянето на Сърбия и Черна гора. По повод на прогнозите, че косовският прецедент ще бъде използван от всички сепаратистки организации и движения, изрично се отбеляза, че „той не може да бъде използван като прецедент в който и да било друг случай“. Истинско удивление буди твърдението, че „Съветът признава придържането на ЕС към принципите на Устава на ООН и Заключителния акт от Хелзинки, включително принципите на суверенитета и териториалната цялост“. Съветът взе решение да осигури 520 млн. евро на Косово до 2010 г., което разкри възможността Върховният представител на ЕС по общата политика в областта на външните отношения и сигурността Хавиер Солана да посети Косово – факт, оказал въздействие на колебаещите се държави на Съюза. Въпреки това остават пет държави на ЕС, които все още не са признали независимостта на Косово: Гърция, Испания, Кипър, Румъния и Словакия.

На 19 февруари 2008 г. се проведе *извънредно заседание на Съвета за сигурност на ООН* по казуса „Косово“. За признаване на независимостта му се обявиха само 4 държави (САЩ, Великобритания, Франция и Белгия), 2 гласуваха против (Русия и Китай), а останалите 9 държави заявиха, че не са изчерпани възможностите за преговори с цел намиране на компромис. Така остана в сила Резолюция 1244 от 1999 г., изрично признаваща сръбския суверенитет над Косово.

Въпреки отказа на Съвета за сигурност на ООН да признае независимостта на Косово, на 9 април 2008 г. парламентът на Косово прие *Конституция*. За официални езици в нея са обявени албанският и сръбският. Приетият химн е озаглавен „Европа“, но е оставен без текст. А държавното знаме е окичено с шест звезди, които според белградския вестник „Глас явности“ символизират шестте области, които трябва да бъдат обединени във „Велика Албания“: Албания, Косово, Югоизточна Сърбия, Западна Македония, част от Черна гора и Южен Епир. В деня на влизане на Конституцията в сила (15 юни 2008 г.) мисията на ООН в Косово бе заменена с мисия на ЕС (ЮЛЕКС) начело с Питър Фейт. Но на символния за

сърбите Видовден (28 юни) през 2008 г. сърбите в Косово създадоха свой парламент, който не се признава от ООН, ЕС и косовското правителство.

При това положение Сърбия се опита да намери защита в международното право. Още през февруари 2008 г. тя внесе официална жалба в *Международния съд на ООН в Хага* за нелегитимността на обявяването на независимостта на Косово и на 9 октомври 2008 г. Общото събрание на ООН реши съдът да се произнесе по жалбата. Започналото в края на 2009 г. дело приключи през 2010 г. с доста странното (и за юридическите среди) заключение, че в международното право липсвала разпоредба, забраняваща едностранно възгласяване на независимостта на част от територията на суверенна държава (поради което бе подписано с особено мнение от няколко съдии). Повечето специалисти по международно публично право са убедени, че признаването на Косово е в очевидно противоречие с Резолюция № 1244 на Съвета за сигурност на ООН, с основополагащите документи на ОССЕ и с принципите, декларирани от ЕС по отношение на новите независими държави в постсъветското и постюгославското пространство. Въпреки че решението на Международния съд няма правни последици, то оказва определено въздействие върху редица колебаещи се държави и броят на призналите независимостта на Косово държави от ООН надмина сто.

Независимо от това, че независимостта на Косово вече е призната от над 115 (от общо 193) държави членки на ООН и от повечето от нейните съседи, *процесът на международното признаване* на Косово остава незавършен, тъй като то не е признато от всички свои преки съседи: Босна и Херцеговина (поради категоричния отказ на Република Сръпска) и естествено, Сърбия, която няма никакво намерение да го прави. Опитът да се изтръгне от Сърбия признаване на Косово срещу подписване на Споразумение за стабилизиране и асоцииране към ЕС, не даде очаквания резултат. В името на започване на присъединителни преговори с ЕС Сърбия подписа през 2013 г. споразумение с Косово и изпълни своя ан-

гажимент по него – да предаде под контрола на косовските власти населеното предимно със сърби Северно Косово, което ѝ позволи през 2014 г. да започне преговори за присъединяването си към Евросъюза. Но Косово и до наши дни не е изпълнило своя ангажимент по споразумението – да уреди законово създаването на Асоциация на сръбските общини и да ѝ осигури известна автономия. Поради това диалогът със Сърбия бе преустановен по вина на Косово.

През 2015 г. ЕС склони на подписване на *Споразумение за стабилизиране и асоцииране на Косово* и след влизането му в сила през 2016 г. го включи в своя предприсъединителен пакет. Но вместо да се съсредоточи върху очакваните реформи в страната, Прищина се опитва да притиска ЕС с помощта на външни фактори. Още през януари 2014 г. Косово и Албания подписаха Споразумение за сътрудничество и стратегическо партньорство и оттогава двете правителства провеждат редовно съвместни заседания. Стигна се дотам през март 2017 г. косовският президент Хашим Тачи и албанският премиер Еди Рама да шантажират ЕС, заявявайки съвместно, че „ако перспективата за интеграция на Западните Балкани в ЕС продължава да избледнява“, ще прибегнат до обединяване на Албания и Косово, както и на всички албанци в една държава. За Косово активно пред ЕС лобират и САЩ, тъй като в него се намира най-голямата американска военна база в чужбина.

Уреждането на проблема „Косово“ все пак предполага постигане на съгласието на Сърбия. На 1 септември 2017 г. премиерите Александър Вучич и Хашим Тачи подписаха *Договор за съдебната система*, с който правното пространство в Северно Косово премина на практика под юрисдикцията на Прищина. Но и тази поредна отстъпка на Белград не бе оценена по достойнство в Прищина. През март 2018 г. бе убит един от лидерите на косовските сърби – Оливер Иванович³⁶, в Косовска Митровица бе задържан шефът на сръб-

³⁶ Осем месеца след това косовските власти арестуваха в Северна Митровица като заподозрени в убийството трима сърби.

ската правителствена канцелария за Косово и Метохия Марко Джурич (където бе отишъл, за да участва в кръгла маса относно пътищата за постигане на компромис по косовския въпрос), а косовски полицаи и косовски албанци нападнаха протестиращите косовски сърби. В отговор партията „Сръбска листа“, която бе коалиционен партньор във властта, напусна правителството, а на 27 март 2018 г. общините със сръбско мнозинство обявиха, че ще създадат едностранно договорената Асоциация на сръбските общини, ако до 20 април 2018 г. Прищина не предприеме договорените стъпки. Тези събития нагледно показаха арогантността на властите в Прищина и промениха съществено ситуацията в страната, като укрепиха още повече позициите на президента на Република Сръбска Милорад Додик и неговата партия Съюз на независимите социалдемократи. Драматичните събития предизвикаха неочаквани за Запада промени и в политиката на Белград. Поучен от неотстъпчивостта на косовските албански лидери и ясно съзнавайки кой стои зад тях, сръбският президент Александър Вучич по време на пребиваването си в Москва за тържествата по повод на Деня на победата над фашизма (9 май 2018 г.) за първи път ясно заяви, че страната му няма да стане членка на НАТО или на какъвто и да било друг военен блок, което е индикатор за приключването на търпението на Белград и на търгуването със собствения национален интерес. През ноември 2018 г. Сърбия блокира приемането на Косово в Интерпол. В отговор Косово увеличи със 100 процента митата на стоките от Сърбия и от Босна и Херцеговина, като въпреки протестите на засегнатите – сърбите, заплаши, че ще запази високите мита, докато Сърбия признае Косово.

Актуалното положение на Косово е доста неутешително и може да се квалифицира като „замразен конфликт“. Сърбия нарича областта „Косово и Метохия“, счита я за неразделна част от своята държава (дори има свой министър за Косово и Метохия) и не признава наличието на граница с нея. От 2011 г. Ивица Дачич, лидер на една от основните парламентарни сили – Социалистическата партия на Сър-

бия, е за размяна на територии между Сърбия и Косово – на 4-те сръбски общини в Косово (Зубин Поток, Лепосавич, Липлян и Сръбска Митровица) срещу 3-те общини в Южна Сърбия (Прешево, Буяновац и Медведжа), населени преобладаващо с албанци и граничещи с Косово. От своя страна албанците наричат новата държава „Косово“ и на намиращите се в техни ръце косовски институции се удава постепенно да поемат управлението на страната. На 21 октомври 2018 г. косовският парламент дори прие три закона за преобразуване на Косовските сили за сигурност³⁷ в редовна 5-хилядна армия и за създаване на Министерство на отбраната. Десетте сръбски депутати демонстративно напуснаха залата, а Сърбия определи решението като „скандално“, но председателят на парламента Кадри Весели обяви, че решението се подкрепя от „западните партньори“ и че косовската армия ще бъде създадена в сътрудничество с НАТО³⁸, Германия, Великобритания, САЩ, Франция и Италия. Срещу намерението на Прищина за създаване на косовска армия остро се обявиха сръбите в Косово. Лидерът на „Сръбска листа“ Горан Ракич определи решението на Прищина като погаване на Устава на ООН, на Резолюция 1244 на Съвета за сигурност на ООН и на международното публично право. Пряко засегнатата Сърбия обяви, че Прищина цели „да накара сръбския народ да избяга от Косово“³⁹, като го притисне чрез армия. Сръбската позиция бе активно подкрепена не само от Русия, но и от повечето европейски натовски държави. Макар САЩ, Черна гора и Хърватия да обявиха подкрепата си за създаване на косовска армия, след Северноатлантически съвет във формат министри на външните работи (7 декември 2018 г.) Генералният секретар на НАТО Йенс Столтенберг представи общата позиция по следния начин:

³⁷ По статут Косовските сили за сигурност, наброяващи 2 хил. души, от които 200 от малцинствата, са въоръжени само с леко въоръжение и имат мандат за участие само в гражданска защита при природни бедствия.

³⁸ Понастоящем мисията на НАТО в Косово включва 4 хил. военни.

³⁹ Сръбите в Косово към момента наброяват около 120 хил., огромната част от които са против създаването на косовска армия.

„Обявяването на намерението за създаване на собствена армия се случва в един крайно неподходящ момент и подкопва стабилността в региона“. Сериозна загриженост от решението на Косово за създаване на своя армия изрази и Генералният секретар на ООН Антониу Гутереш. Въпреки почти всеобщото неодобрение САЩ продължават открито да подкрепят действията на Прищина за създаване на косовска армия. Неуредени си остават и отношенията на албанците със сръбите в Косово. Въпреки опитите на ЕС за постигане на споразумение между тях, често възникват инциденти, които разпалват враждите. При това косовският президент Хашим Тачи публично поиска (7 август 2018 г.) присъединяване на Прешевската долина на Сърбия към Косово чрез провеждане на референдум в общините Прешево, Буяновац и Медведжа. Тази нова териториална претенция на Хачи предизвика разнобой в самите косовски институции – премиерът Рамуш Харадинай заяви, че „ние сме част от американската карта“, а министърът на външните работи Беджет Пацоли покани германския канцлер Меркел да се включи в решаването на косовския проблем. При това положение Тачи обяви, че ще постави въпроса за албанските общини в Сърбия на новия кръг от преговорите в Брюксел през септември 2018 г. Но сръбският президент Вучич не разглежда ЕС като единствен фактор и подчертава, че „не може да има решение на косовския въпрос без съгласието на Русия и ООН“, както и че ще търси съдействие от страна на САЩ и Китай. В тази обстановка официален Вашингтон обяви чрез новия съветник на президента по националната сигурност Джон Болтън: „Не изключваме териториални корекции“ – една опция, която, вместо да реши проблеми, може да взриви за пореден път Балканите. С изключителни трудности се стигна до уреждане на териториалните спорове на Косово с Черна гора. Едва през 2015 г. бе подписано Споразумение за определяне на общата граница и Черна гора го ратифицира, но опозицията в Косово упорито възпрепятстваше опитите за ратификация (включително с хвърляне на сълзотворен газ в парламента) с аргумента, че тази сделка „ще лиши Ал-

бания (!!!) от няколко хиляди декара земя“. Едва на 21 март 2018 г. под натиска на посланиците на САЩ и на ЕС – Грег Далауи и Наталия Апостолова, споразумението беше ратифицирано. Освен това за краткото си самостоятелно съществуване Косово бързо си спечели прозвището „общоевропейски мафиотски хъб“ за транзит на контрабандни стоки, наркотици и хора, както и „крепост“ на ислямския радикализъм. А започването на работа на създадените в началото на 2017 г. в Хага Специализирани съдебни състави и Специализирана прокуратура за преследване на престъпленията на АОК в Косово с председател българския юрист проф. Екатерина Трендафилова вещае още по-голямо влошаване на международния имидж на Косово, доколкото командирите на АОК държат държавното кормило (Хашим Тачи е президент, Рамуш Харадинай – премиер, а Фатмир Лимай – вицепремиер). Проблемите са толкова много, че експертите с пълно основание разглеждат днешно Косово като най-слабото звено на системата на балканска стабилност. Главният дестабилизиращ фактор е Албания, ползваща се със специална американска протекция. Двете страни (Албания и Косово) вече имат общи дипломатически мисии по света. В реч пред косовския парламент (17 февруари 2018 г.) албанският премиер Еди Рама обяви, че Албания и Косово могат да имат общ президент като „символ на националното единство“. И беше незабавно подкрепен от албанския престолонаследник принц Лека: „Обединението между Албания и Косово, за което говори албанският премиер Еди Рама, може да бъде постигнато само чрез възстановяване на монархията“. А албанският министър на диаспората Пандели Майко обяви, че от 1 януари 2019 г. между Албания и Косово няма да има граница. Направи впечатление, че Вашингтон не удостои тези провокативни изказвания с коментар, а Брюксел обяви, че вместо да се меси в работата на съседни държави, Албания трябва да се съсредоточи върху реформите, ако иска членство в ЕС – една неадекватна реакция, като се има предвид, че за Албания присъединяването на Косово е несъпоставимо по-важно от еврочленството на страната. Подоб-

на неадекватност показа и германският външен министър Зигмар Габрлиел, призовал Сърбия да признае Косово, както през 1972 г. ФРГ призна ГДР – пример, който не е резонен, тъй като поставя на една плоскост взаимното признаване между две германски държави в миналото с предлагано от него взаимно признаване между сръбска (християнска) и албанска (мюсюлманска) държава в настоящето.

Едностранното обявяване на независимостта на Косово е *грубо нарушение на международното право*, гарантиращо териториалната цялост на суверенните държави. Своевременно и най-ясно за рисковете от този прецедент алармира Русия, предупредила, че провинциите в състава на унитарни държави навсякъде по света ще се изкушават да последват примера на албанците в Косово. Предупреждението се оказа оправдано. Отделянето на Косово от Сърбия на основанието, че огромната част от населението било албанско, дава същите основания за отделяне на територии в много държави по всички кътчета на планетата. Както можеше да се очаква, първи се възползваха албанците извън Албания и Косово. Албанските лидери в Южна Сърбия поискаха специален статут за общините Прешево, Буяновац и Медведжа. Окрилени са албанските малцинства в Македония, Черна гора и Гърция. А в македонския град Тетово бе учреден Съюз на албанците по света с участието и на албанците в страните от ЕС, включително скандинавските, приел програма за създаване на „Велика Албания“. От прецедента „Косово“ се възползваха дори самите сърби – Република Сръбска в Босна и Херцеговина иска независимост със същия аргумент – близо 90 процента от населението ѝ е сръбско. Още дълъг ред части от унитарни държави и сепаратистки организации и движения се възползваха от косовския прецедент. На същото основание укрепна сепаратизмът в т.нар. Приднестровска република в Молдова, Абхазия и Южна Осетия бяха откъснати от Грузия (лятото на 2008 г.), а Крим се завърна в състава на Руската федерация (2014 г.). Особено тежки удари понесе Обединеното кралство – Шотландия проведе референдум за независимост (2014 г.) и подготвя втори такъв референдум,

Северна Ирландия получи мощен стимул за обединяване с Република Ирландия, Гибралтар се преориентира към Испания, усилват се сепаратистките тежнения в Уелс. До обявяването на независимостта на Косово сепаратистите в Каталуния се ползваха с подкрепата на едва 15 процента от населението, но след това тя нарасна дотолкова, че бе проведен референдум за независимост, а сега се подготвя втори такъв референдум за отделяне от Испания. Косовският прецедент окрили сепаратистите в Страната на баските, в Корсика, в Северна Италия, в Нагорни Карабах. Логиката на косовската независимост има потенциала отново да взриви невероятно пъстрите в етническо отношение Балкани, а стремежът към създаване на „етнически“ държави да доведе до преразглеждане на почти всички държавни граници на полуострова. Дестабилизиращият ефект на косовската независимост се чувства осезаемо и извън Балканите и Европа. Иракски Кюрдистан извоюва своята автономия, а сега подготвя референдум за независимост, като всичко това се превърна в пример за кюрдите в Турция, Сирия и Иран. Активизираха се сепаратистите в Пенджаб и дори в шест щата на САЩ, особено в Тексас.

Отделяме толкова широко и специално място на прецедента с едностранното обявяване на независимостта на Косово, тъй като той би могъл да послужи като пример, а и като аргумент на сепаратистките организации и в България. От тази гледна точка си струва да анализираме *отношението на Република България към казуса „Косово“*.

Както вече изтъкнахме в предходните теми, Република България подкрепи пълното разпадане на Югославската федерация на шестте ѝ съставни части от 1991 до 2006 г. Тази ѝ позиция намира обяснение в натиска отвън, особено от САЩ, а и в оказалия се доста жилав антисърбизъм на българската политическа и държавна върхушка. Но Сърбия, дори изоставена от петте бивши югославски републики и лишена от излаз на море, остана по-голяма от България и по територия, и по население. Вероятно това е една от причи-

ните Република България да *подкрепи активно дирижиращия отвън процес на разглобяване и на самата Сърбия.*

Светът помни, че още в началото на Косовската криза българският президент д-р Желю Желев пръв призова НАТО да нанесе удари върху сръбските позиции в остатъчна Югославия (1992 г.). Назряването на кризата в Косово съвпадна с времето, когато всички български държавни институции се намираха в ръцете на *Съюза на демократичните сили.* В изпълнение на Резолюция 1160 на Съвета за сигурност на ООН и на общи позиции на Съвета на ЕС правителството на Иван Костов установи с поредица от постановления отново ембарго спрямо СР Югославия, замрази нейните и на Република Сърбия средства, установи забрана на нови инвестиции в Република Сърбия и дори забрани полетите на югославските превозвачи между СР Югославия и България (6 май – 25 ноември 1998 г.). Българските управляващи предугадиха намеренията на новия „Голям брат“ и може би без негови внушения сами възприеха антисръбската риторика. Президентът Петър Стоянов два пъти (през 1998 и 1999 г.) заяви, че „ако ни поискат въздушен коридор за нанасяне на удари на НАТО върху Сърбия, ще им го дадем“. Народното събрание подкрепи усилията за решаване на зреещия конфликт в Косово чрез НАТО (23 октомври 1998 г.), призова Белград да отстъпи пред натиска на „международната общност“ (25 март 1999 г.) и предостави въздушно пространство и логистична подкрепа за натовските бомбардировки над Югославия (4 май 1999 г.) – макар да липсва резолюция на Съвета за сигурност на ООН за това, Сърбия да не е нападнала никоя натовска държава и въпреки резултата от социологическите сондажи, показващи, че решението на парламента се поддържа от едва 17 процента от българските граждани. Правителството на Иван Костов предостави „най-голямата финансова помощ“ за косовските албанци (по признанието на министъра на финансите Муравей Радев). За да се манипулира българското обществено мнение, то бе осведомявано за бомбардирането на Югославия само от ко-

респондента на американското радио „Свободна Европа“ Ели Юркова.

Всъщност Република България има пряка „заслуга“ за *решението на НАТО* да предприеме военна акция срещу СР Югославия. Тя бе осветена през октомври 2007 г. в публикуваните мемоари на Йошка Фишер – тогавашен министър на външните работи на Германия. В тях той разказва как българската му колежка Надежда Михайлова му предоставила конфиденциална информация за разкрит от българските специални служби таен сръбски „План Подкова“ за ликвидиране на косовските албанци. Фишер признава, че тази информация била много обща, както и че остава все още недоказана, но коректно посочва, че тогава тя била използвана като официална причина за ударите на НАТО върху Югославия. Тя впрочем е използвана и за обвиненията срещу Милошевич от Международния трибунал за престъпленията в бивша Югославия, но поради липса на доказателства бившият югославски президент бе посмъртно оправдан през 2016 г.

След края на бомбардировките и приемането на Резолюция 1244 на Съвета за сигурност на ООН, признаваща сръбския суверенитет над Косово и предвиждаща установяване на мисия на ООН в Косово, Република България не даде искания от Русия въздушен коридор, с което се похвалиха премиерът Костов и заместник-външният министър Марин Райков, но и без българския коридор руските сили пристигнаха в косовската столица Прищина преди натовските. На 28 януари 2000 г. България се включи със *свой военен контингент* в мисията на НАТО в сръбската област Косово (КФОР), чието командване премина през същата година в ръцете на Еврокорпуса.

Освен това по внушение отвън и без съгласието на Белград България се нагърби с неприсъщата за нея роля на *посредник в югоконфликта*. По нейна инициатива бе организирана среща на югославските съседи (Хисар, 21 – 23 януари 2000 г.) с участието на България, Албания, Босна и Херцеговина, Македония и Румъния, а също представители на НАТО

и ЕС (Русия и Гърция не бяха поканени). На външния министър Надежда Михайлова, високомерно представила Хисарската декларация в Белград, бе устроен хладен прием. Втората среща на т.нар. „Хисарски процес“ се проведе в Будапеща (март 2000 г.) с участието и на Унгария. Обсъдената идея за разделяне на Сърбия на шест федерални части (Косово, Санджак, Войводина, Шумадия, Югоизточна Сърбия и Белградска зона), представляваща груба намеса във вътрешните работи на СР Югославия, бе подкрепена от българския премиер. Насрочената за юни 2000 г. в Охрид трета среща бе отложена и остана непроведена поради надеждата парламентарните избори в СР Югославия (септември 2000 г.) да бъдат спечелени от демократичната опозиция.

След *победата на демократичната опозиция* на парламентарните избори в СР Югославия правителството на Костов отмени забраната на полетите на югославските превозвачи между двете страни (26 септември 2000 г.). От своя страна българският парламент приветства „началото на демократичния процес“ в западната ни съседка със специална Декларация (11 октомври 2000 г.). С наставнически тон в нея се настоява „Съюзна република Югославия да изпълни всички резолюции на Съвета за сигурност на ООН“, за „провеждането на честни и свободни избори в Косово“ и за „присъствието на КФОР“ като „неотменим фактор за стабилността в региона“.

Започналата *ескалация на напрежението от Косово в Македония* доведе до отрезвяване на София. Загриженото от години за „правата на косовските албанци“ българско Народно събрание излезе със специална Декларация „относно провокациите на албанските екстремисти в района на македоно-югославската граница“ (9 март 2001 г.). Парламентът подчерта „голямата си тревога“ от този „опит нерешените проблеми в Косово да се прехвърлят на чужда територия и с това конфликтът да се разшири“, като изрази надежда мисията на НАТО в Косово да пресече провокациите.

Международният дебат за независимостта на Косово съвпадна с управлението на излъченото от тройната коали-

ция (БСП, НДСВ и ДПС) *правителство на Сергей Станишев*. По време на преговорите (на неформална среща на външните министри от ЕС, състояла се на 30 март 2007 г. в Бремен) България предложи СР Югославия да бъде включена в международната мисия в Косово. След обявяването на независимостта на Косово министърът на външните работи Ивайло Калфин обяви пред Съвета на ЕС (19 февруари 2008 г.), че страната му ще отложи обсъждането на въпроса за нейното признаване. Но в началото на март 2008 г. посланикът на САЩ в София Джон Байърли заяви публично, че до две седмици българското правителство ще вземе решение по въпроса. Точно в посочения от Байърли срок (!) – на 20 март 2008 г., правителството на Станишев реши да признае независимостта на Косово със Съвместна декларация на България, Македония и Хърватия, както и да установи дипломатически отношения на равнище посолства. Така България стана първата православна държава, признала косовската независимост, възприето от сърбите като поредно българско „предателство“. Признаването на независимостта дори не бе обвързано с признаване на българското малцинство в Косово – около 15 хил. българи в Гора и Жупа, чието настояване за получаване на статут на малцинство бе отхвърлено от косовските власти (!).

Макар въпросът за международното признаване на Косово да остава неуреден, *София развива отношенията си с Прищина*. Кабинетът „Борисов 1“, служебното правителство на Марин Райков и правителството на Пламен Орешарски подписаха последователно Споразумение за обратно приемане на незаконно пребиваващи лица (19 юни 2012 г.), Споразумение за полицейско сътрудничество (13 септември 2013 г.), Споразумение за взаимна защита и обмен на класифицирана информация (13 септември 2012 г.) и Меморандум за сътрудничество в европейската и евроатлантическата интеграция (2 декември 2013 г.). Особено усърдие за укрепване на отношенията между двете страни проявиха трите правителства на Бойко Борисов, който на 16 април 2018 г. напълно заслужено бе удостоен от президента Хашим Тачи с

Ордена на независимостта „за заслугите му за свободата и независимостта на Косово“.

Българската подкрепа за радикализираните косовски албанци явно *недооцени възможните и много вероятни последици* на едностранното обявяване на независимост от страна на едно малцинство на суверенна унитарна държава, най-вече на Балканите, включително у нас.

Още през 1999 г. журналистът Волен Сидеров постави въпроса: „А когато утре албанците, окуражени от подкрепата на Запада, поискат същото в Македония?“. Опасенията му се оказаха оправдани – само след две години *албанците взривиха Македония*, промениха Конституцията, наложиха Закона за териториалното самоуправление, въведоха албанския език като официален в държавата и стартираха усилията си за федерализиране на Македония.

А по време на международните преговори за статута на Косово германският експерт по Балканите Ерих Ратфелдер публикува във вестник „Тагесцайтунг“ коментара „Игра с огъня“ (14 август 2007 г.), в който между другото постави въпроса: „А какво би станало, ако и помаците в България се въодушевят от подобна перспектива?“. Авторът явно е наясно със ситуацията сред *българските помаци*. Още през 1993 г. Камен Буров регистрира „Демократична партия на труда“ като изразител на интересите на „400 хил.“ „дискриминирани“ помаци в България. Впоследствие бе създадена партията „Демократичен прогрес и благоденствие“ с председател проф. Адриан Палов, пледираща за признаване на „помациите като етнос“, докато те са етнически българи, приели исляма, като впоследствие някои се покръстват, а други стават атеисти. И като потвърждение на опасенията на Ратфелдер, през октомври 2008 г. партията на проф. Палов проведе в град Гоце Делчев „научна конференция“ на тема „Българският преход и помаците“, на която бяха издигнати искания за собствена телевизия (като че ли някой ѝ пречи) и за засилено представителство в Народното събрание (като че ли няма свободни избори).

Точно по време на стълкновенията на АОК със сръбската армия в Косово се надигнаха и *ислямизираните цигани* в пловдивския квартал „Столипиново“. По повод на един битов проблем – поредния опит на българските власти да накарат циганите да си плащат тока както всички останали български граждани, вторият секретар на посолството на САЩ в България г-н Норман посети „Столипиново“, където му бе устроено посрещане от циганска тълпа, крещяща: „Пуснете ни тока, иначе ще стане Косово!“. (Посланик на САЩ в София тогава бе Джеймс Пардю, отзован от Скопие по искане на македонския премиер Люпчо Георгиевски за поощряване на албанските екстремисти.)

Излезе наяве и големият проблем с поведението на *най-рисковото българско малцинство – турското*. Едностранното провъзгласяване на независимостта на Косово вдъхна нов живот на противоконституционните турски партии в България. Особена активност прояви „Турската демократическа партия“ на Адем Кенан – бивш депутат от ДПС във Великото народно събрание и особено близък тогава до д-р Ахмед Доган. По време на международните преговори за статута на Косово Кенан свика форум на тази забранена партия в „Делиормана“ (Лудогорието), на който бяха обновени и създадени нови нейни структури в 13 области на България. По време на форума в интервю за Българската национална телевизия Кенан обяви, че партията му се стреми към федерализиране на България в две федерални единици – българска и турска, всяка със своя столица, флаг и официален език. И многозначително допълни, че ако това „законно“ искане бъде отхвърлено, той ще призове турците „на оръжие“, за да извоюват полагащото им се „от международното право“.

Прецедентът с независимостта на Косово и двойната игра на САЩ и ЕС с националния суверенитет и териториалната цялост са много поучителен, но все още неусвоен урок от т.нар. „българска политическа класа“. Така тя продължава да проспива последните възможности за предотвратяване на подобно възможно развитие на междуетническите и

междурелигиозните отношения в България. С което поставя под риск унитарния характер, териториалната цялост и суверенитета на Република България.

Препоръчителна литература

Антонов, Р. Великите сили и международното право: опитът от балканските конфликти. – В: *Международни отношения*, 2005, кн. 1, с. 85 – 92.

Бобев, Б. Албанският национален въпрос след Първата световна война. Проблемът Косово. – В: **Национални** проблеми на Балканите: история и съвременност. София, 1992, с. 142 – 158.

Бобев, Б. Албанците зад граница – бариера или мост в международните отношения. – В: *Международни отношения*, София, 1997, с. 23 – 27.

Бобев, Б. Косово между проблемите и напредъка. – В: **Балканите** през второто десетилетие на XXI век. София, 2015, с. 185 – 221.

Бобев, Б. ЕС и рисковете в Западните Балкани: случаите на Албания и Косово. – В: **Миграциите**: Европа между историческия опит и страховете на съвременността. София, 2016, с. 78 – 98.

Бобев, Б. Различното поведение на Албания при събитията в Косово (1999 г.) и Македония (2001 г.). – В: **Европейският** съюз, България и конфликтите на 21. век. София, 2018, с. 193 – 206.

Българите в Албания и Косово. София, 2001.

Венелинов, Е., З. Димитров. Косовският въпрос и геополитиката на България. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2006, кн. 3, с. 43 – 48.

Венелинов, Е., З. Димитров. Косовското предизвикателство пред политиката на България. – В: *Международни отношения*, 2006, кн. 3, с. 45 – 52.

Георгиев, Е. Политиката на София към българските общности в Западните Балкани и Румъния. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2012, кн. 6, с. 5 – 13.

Детрез, Р. Косово. Отложената независимост. София, 2008.

Димитров, М. Разширяващото се турско влияние в Западните Балкани. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2019, кн. 1, с. 27 – 34.

Димитров, П. Балканското и европейското ехо на косовската независимост. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2008, кн. 2, с. 38 – 43.

Кларк, У. Съвременната война. Босна, Косово и бъдещето на войната. София, 2002.

Либиг, М. Защо ѝ е на Европа „протекторат Косово“? – В: *Геополитика & геостратегия*, 2008, кн. 3, с. 51 – 58.

Лютакова, А. Операциите на НАТО в Югославия. – Във: *Военен журнал*, 2001, кн. 5, с. 77 – 85.

Мойсиу, А. Албанският фактор на Балканите. – В: *Международни отношения*, 2006, кн. 4, с. 21 – 26.

Найденев, Б., А. Лютакова. Разпадането на Югославия и политиката на Великите сили в Косово. – В: *Международни отношения*, 2001, кн. 5, с. 25 – 40.

Николов, С. Преговорите за статута на Косово и обстановката на Балканите. – В: *Международни отношения*, 2006, кн. 3, с. 39 – 44.

Първанов, А. Конфликтната ситуация в Косово през 1998/1999 г. и външнополитическото поведение на държавите от Югоизточна Европа. – В: **Изследвания** в чест на чл.-кор. професор Страшимир Димитров. Т. II. София, 2001, с. 857 – 876.

Рамоне, И. Косово. – В: *Монд дипломатик*, юли 2007.

Стефанов, Н. Косовският въпрос, десет години по-късно. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2018, кн. 3, с. 13 – 22.

Тодоров, А. Капанът Косово. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2006, кн. 1, с. 58 – 61.

Тръпков, З. Българската позиция по отношение на кризата в Косово. – В: *Международни отношения*, 1999, кн. 1, с. 95 – 100.

Хинкова, С. Варианти за развитието на Косово – автономна област, република, независима държава. – В: *Международни отношения*, 2000, кн. 5, с. 29 – 44.

Чавдарова, М. Косово, Южна Осетия и международната сигурност. – В: **Икономика** на знанието – възможности и предизвикателства пред висшето образование. Т. III. Бургас, 2008, с. 74 – 81.

Янчев, А. Международното присъствие в Косово – очаквано развитие. – В: *Международни отношения*, 2007, кн. 5 – 6, с. 174 – 183.

ГЛАВА ТРЕТА

УЧАСТИЕ НА БЪЛГАРИЯ

В РЕГИОНАЛНОТО СЪТРУДНИЧЕСТВО

ТЕМА 12

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗИРАНИ РЕГИОНАЛНИ

ОРГАНИЗАЦИИ

Науката, дипломатията и практиката още не са достигнали до общоприемливо понятие за „регионално сътрудничество“. Някои автори класифицират международното сътрудничество на глобално и регионално. По-обоснована (и по-ясна) е по-разгърнатата *класификационна схема*, обособяваща:

- *глобално сътрудничество* – в рамките на ООН и на световните специализирани организации, свързани със споразумения с ООН и образуващи т.нар. „семејство на ООН“;
- *трансконтинентално сътрудничество* – обхващащо държави от няколко континента, например Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа, НАТО, Шанхайската организация за сътрудничество, Организацията за ислямско сътрудничество, Организацията на американските държави и др.;
- *континентално сътрудничество* – включващо повечето държави от даден континент, например Съвета на Европа, Европейския съюз, Африканския съюз и др.;
- *регионално сътрудничество* – сътрудничество между група страни от един по-тесен географски район, например Бенелюкс, Северния съвет, Съвета на страните от Балтийско море и др.

Със своите доста скромни външнополитически ресурси Република България не може да бъде значим фактор в международните отношения в глобален и дори в европейски план. Но би могла да бъде в регионален план – на Балканите,

в Дунавския и Черноморския регион. Това обстоятелство придава особена важност на външнополитическите ни усилия, насочени към стимулиране и развитие на регионалното сътрудничество.

Република България наследи доста *скромен опит в регионалното сътрудничество*.

Първият опит е предприет във връзка с приоритетната външнополитическа цел за решаване на българския национален проблем. По инициатива на Царство България и с подкрепата на Великите сили от Антантата (Русия, Великобритания и Франция) през 1912 г. е формиран *Балканският съюз* – не въз основа на общо споразумение, а като съвкупност от писмени договорености на България със Сърбия и с Гърция, а също на нейно устно споразумение с Черна гора. Тази християнска коалиция за освобождаване на балканските християнски вилаети на Османската империя се ориентира към военно разрешаване на Източния въпрос. След смайващи победи по време на Балканската война (1912 – 1913) коалицията наистина постига целта си, получавайки с Лондонския договор (1913 г.) всички територии на запад от линията Мидия – Енос. Но непреодолими противоречия между балканските съюзници и неспособността на Антантата да ги урегулира, разпалват Междусъюзническа война, прераснала с намесата на Румъния и на Османската империя във Втора балканска война (1913 г.). Резултатът за България е поставянето ѝ на колене от всички нейни съседи – една истинска национална катастрофа, отговорността за която лежи върху цар Фердинанд, управлявалите по това време български правителства и част от генералитета, а също върху българската дипломация.

1. Дунавска комисия

Република България получи в наследство една регионална организация с наше участие – *Дунавската комисия*.

Въпросът за регулиране на плаването по река Дунав е сред най-старите на Европейския континент. След Кримска-

та война Парижката мирна конференция (1856 г.) установява *Европейска дунавска комисия* за долното течение на реката, тежката дума в която имат европейски Велики сили, намиращи се далеч от басейна на Дунав.

След Първата световна война, с конвенция от 1921 г., е учредена и *Международна дунавска комисия* за средното течение на реката, затвърждаваща практиката с Дунавския проблем да се разпореждат недунавски Велики сили, този път дори и неевропейските Съединени щати.

След приключването на Втората световна война цялото течение на Дунава се оказва в съветски ръце. След влизането в сила на Парижките мирни договори (1947 г.) е свикана *Международна конференция за режима на корабоплаването по река Дунав* (Белград, 1948 г.). Приетата от форума конвенция се основава на два основни принципа: свободно търговско корабоплаване при условия на равенство и без дискриминация; управлението на река Дунав принадлежи на крайдунавските държави. Установена е забрана за плаване на военни кораби на недунавски страни.

Въз основа на конвенцията през 1949 г. започва да действа *Дунавска комисия* за цялата съдоходна част на реката. Първоначално инициативата се установява в румънския град Галац, а през 1954 г. се премества в унгарската столица Будапеща.

На 21 септември 1992 г. беше въведен в експлоатация каналът Нюрнберг – Келхайм, с което бе осъществена старата идея за воден път Рейн – Майн – Дунав – речен път, свързващ Ротердам със Сулина (средния ръкав на устието на Дунав), с дължина 3500 километра. Във връзка с това и с настъпилите след края на Студената война промени в политическата карта на Европа бе извършена *реорганизация на Дунавската комисия*. С Допълнителен протокол от 26 март 1998 г. бяха уредени приемането на Германия, наследяването на бившия СССР от Украйна и Молдова, наследяването на бивша Чехословакия от Словакия и наследяването на бивша

Югославия от СР Югославия¹ и Хърватия. Променено беше правилото за участие само на дунавски страни, за да се запази членството на Русия. Режимът на плаване беше пренесен от Улм до Келхайм. Немският беше добавен към официалните езици на организацията.

Към членство в Дунавската комисия се стремят Франция и Турция. Интерес към тази регионална организация проявяват още Чехия, Гърция, Кипър и Холандия, които получиха статут на наблюдатели.

Практическата работа на Дунавската комисия към края на ХХ в. се натъкна на сериозни трудности във връзка с наводните бомбардировки над СР Югославия (1999 г.), по време на които бяха разрушени всички мостове над Дунава на сръбска територия с изключение на моста „Газела“ в Белград. Възникналите изключителни затруднения за корабоплаването по реката бяха преодоляни с инициран от Австрия и Унгария и съгласуван със СР Югославия проект на Дунавската комисия „Разчистване на талвега на река Дунав“ на стойност 26 млн. евро, осигурени на 85 процента от Европейския съюз и на 15 процента – от дунавските и недунавските заинтересовани държави (проектът бе осъществен от началото на 2000 до есента на 2005 г.).

Нов акцент в работата на Дунавската комисия след Студената война стана общият ангажимент на държавите членки за укрепване на екологичната сигурност на басейна на реката. През 1994 г. в София бе подписана Конвенция за сътрудничество при опазването и устойчивото развитие на река Дунав. С влизането ѝ в сила през 1999 г. беше създадена *Международна комисия за опазване на река Дунав*, в която участват 13 държави от водосбора на реката (Австрия, Босна и Херцеговина, България, Германия, Молдова, Румъния, Словакия, Словения, Сърбия, Украйна, Унгария, Хърватия и Чехия), както и Европейският съюз.

¹ След разпадането на СР Югославия (2006 г.) неин правопреемник в Дунавската комисия стана Сърбия, а Черна гора получи статут на наблюдател.

В пряка връзка с процеса на разширяване на европейската интеграция през последните години Дунавската комисия работи в тясно сътрудничество с Европейския съюз. Това пролича особено по време на Българското председателство на Дунавската комисия (2011 – 2014), поставило си за цел да постигне по-добра координация на действията на Дунавската комисия и на *Стратегията на Европейския съюз за региона на река Дунав* от 2009 г.

2. Организация за черноморско икономическо сътрудничество

Непосредствено след началото на демократичните промени в страната Република България беше въввлечена в инициативата на Турция от 1989 г. за *Черноморско икономическо сътрудничество*. Първоначално тя бе обсъдена (Анкара, 1990 г.) от четирите черноморски държави – България, Румъния, Съветския съюз и Турция, но турският проект за „Рамков договор за създаване на Черноморска зона“ като интеграционна организация по примера на Европейската общност бе посрещнат резервирано от трите държави. Второто обсъждане (Букурещ, март 1991 г.) не прие внесената от Турция „Харта“ за изграждане на Черноморска икономическа зона. И третото обсъждане (София, май 1991 г.) не постигна консенсус за проектираната регионална организация с Черноморска банка.

Консенсусно за четвъртото обсъждане (Москва, юли 1991 г.) се оказа българското предложение за „Черноморско икономическо сътрудничество“. Приетата „Декларация за Черноморско икономическо сътрудничество“ не предвижда институционализиране на сътрудничеството, а ежегодни срещи на министри и при необходимост – на работни групи. Дефинирано бе сътрудничество в областта на икономиката, науката, технологиите и екологията.

Но след това се разпадна СССР и в преговорите бяха включени новите черноморски държави – Грузия, Молдова, Русия и Украйна. Не само това – в преговорите бяха привле-

чени и нечерноморски държави – прикаспийски Азербайджан, нямщата морски излаз Армения, средиземноморска Гърция и адриатическа Албания. Така се стигна до учредителната *Босфорска декларация* на 11-те държави за създаване на Черноморска икономическа зона (Истанбул, 25 юни 1992 г.). Този документ, който няма правно обвързващ характер, определяше целите по-широко от наименованието: наред с икономическото сътрудничество бяха посочени политическата стабилност, мирът и свободата.

Предвиждаше се създаване на *общи институции* и такива наистина бяха формирани: срещи на парламентаристи (от 1993 г., първоначално без участието на български и гръцки), Постоянен международен секретариат в Истанбул (1994 г.), Черноморски регионален енергиен център в София (1995 г.), Център за развитие на малкия и средния бизнес в Букурещ (1996 г.), Черноморска банка за търговия и развитие в Солун (1997 г.), както и срещи на върха.

По време на Българското председателство на една от тях (Ялта, 1998 г.) бе приет Устав на *Организацията за черноморско икономическо сътрудничество* (ОЧИС). Организацията получи юридическа правоспособност и свой бюджет, формиран от постъпленията на държавите членки. Наред с действащите органи бяха създадени още Комитет на старшите служители и Съвет на деловите среди. По време на ратифицирането на Устава бе открит Международен център за изследване на Черноморския регион в Атина (1998 г.) и беше изградена Черноморска университетска мрежа (1998 г.). След влизането в сила на Устава ОЧИС получи статут на наблюдател в ООН (6 октомври 1999 г.). Организацията установи сътрудничество с ЕС, Съвета на Европа, Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа, Централноевропейската инициатива, Централноевропейското споразумение за свободна търговия, Северния съвет и Съвета на държавите от Балтийско море.

Още със създаването на организацията към нея проявиха интерес доста държави, което наложи въвеждането на *статут на наблюдател* (1993 г.), предоставен първоначално

на Египет, Израел и Словакия, а впоследствие – и на Германия, Австрия и Полша. След приемането на критерии за статут на наблюдател (2002 г.) той бе даден още на Тунис, Чехия, Франция, Италия, Беларус, Хърватия и Съединените щати.

Интерес към пълноправно членство проявиха СР Югославия, Македония, Кипър, Черна гора, Узбекистан и Иран. След като формулира критерии за членство (25 октомври 2002 г.), Съветът на министрите на външните работи прие кандидатурите на Македония и СР Югославия и даде ход на присъединителни преговори с тях. В резултат се стигна до първото (и единствено досега) разширение на организацията с *приемането на Република Сърбия* (2004 г.). Кандидатурата на Македония е блокирана от Гърция, а вето върху кандидатурите на Кипър и Черна гора налага Турция.

В рамките на ЧИС се развива сътрудничество в областта на взаимната търговия, изграждането на регионалната инфраструктура, инвестициите и политиката. Особен акцент получи екологичното сътрудничество във връзка с приемането на *Стратегически план за Черно море* (1996 г.) и усиления по неговото изпълнение.

Организацията се зае с осъществяване и на военноморско сътрудничество – първоначално на двустранна основа, а от средата на 90-те години на ХХ в. – в рамките на Програмата „Партньорство за мир“ на НАТО и на Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа, доколкото всички държави членки участват в тези организации. На Втората среща на командващите Военноморските сили (Варна, 1998 г.) Турция излезе с предложение за създаване на Многонационални черноморски военноморски сили с прозиращата надежда да играе ръководна роля в тях. Вместо това бе решено да бъде изградено временно военноморско формиране върху принципите на равната сигурност и равната отговорност. На тази основа през 2000 г. бе създадена Работна група за Черноморско военно сътрудничество за подготовка на платформа за сътрудничество в спасителни операции, прочистване на мини, оказване на хуманитарна помощ, защита на околната среда, миротворчески операции под еги-

дата на ООН и Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа, както и посещения на добра воля. Въз основа на нейните предложения през 2001 г. бяха създадени *Работни сили за военноморско сътрудничество в Черноморския регион*, чието командване се сменя на всеки шест месеца. Силите провеждат ежегодни учения „Черноморско партньорство“.

Върху развитието на ОЧИС влияят външни въздействия. Наблюдава се изключителен динамизъм в играта на политическите актьори. До края на XX в. организацията се намираше под преобладаващото влияние на САЩ и доминираното от тях НАТО, разглеждащи Каспийско-Черноморския район като „стратегически коридор“ за доставка на жизнено необходими суровини, „цивилизационна преграда“ пред т.нар. „Голям Близък изток“ и „ограничител“ на черноморската политика на Русия.

Но постепенно набираше влияние ЕС, превърнал се в притегателен център за почти всички членуващи в ОЧИС държави. Още през 1997 г. Европейската комисия заяви готовност за сътрудничество и в отговор ОЧИС прие Платформа за сътрудничество с Европейския съюз. През 2002 г. Европейската комисия създаде Работна група за региона на Дунав и Черно море и ОЧИС със своя декларация прие предлаганото сътрудничество с ЕС в областта на екологията. През 2003 г. стартира Европейската политика на добросъседство, която включва повечето държави на ОЧИС, и организацията излезе с Декларация за укрепване на сътрудничеството с Европейския съюз (2005 г.). След като стъпи на Черно море с приемането на България и Румъния, Европейската комисия стана наблюдател в ОЧИС (2007 г.), а ЕС прие своя *Черноморска стратегия* (2007 г.).

С възраждането на Руската федерация като световна Суперсила от началото на XXI в. се наблюдава повишаване на активността на Москва в Черноморския регион. Прави впечатление още постигнатото в рамките на ОЧИС добро сътрудничество между Русия и Турция. Турция среща определени проблеми с войните на НАТО срещу мюсюлмански държави и има остри противоречия с американския фаво-

рит в Близкия изток – Израел. Колкото по-проблематично ставаше присъединяването на Турция към ЕС, толкова нарастваше *готовността на Анкара за сътрудничество с Москва*, като Турция дава и индикации за желание за включване в доминираните от Русия и Китай БРИКС и Шанхайска организация за сътрудничество.

Реалните резултати от сътрудничеството в рамките на ОЧИС обаче остават доста оскъдни поради *възникналите проблеми*. Държавите членки са конгломерат от различни европейски и евразийски култури, от конкуриращи се световни религии. Не е настъпило историческо помирение, което да преодолее наслоилите се проблеми от миналото. Държавите членки са относително изостанали, имат различни основи на националните икономики и несъвместими търговски политики. Не достигат транспортните връзки. Налице са огнища на напрежение и пренаситеност с въоръжения. Възникват сериозни противоречия за трасетата на нефтопроводите и газопроводите, за югоембаргото, за операциите на НАТО, за принципите на корабоплаването, за границите на континенталния шелф, за понятието „агресивен сепаратизъм“, за кандидатстващите за членство Кипър и Македония. Чувства се и недостатъчна заинтересованост на държави членки – България и Гърция се включиха късно в Парламентарната асамблея (съответно 1995 и 1997 г.), Румъния и Украйна участват в организацията без особена охота, Азербайджан дори отказва да председателства ОЧИС. Буди безпокойство стремежът на Турция да използва организацията, за да укрепва влиянието си на Балканите и сред бившите съветски ислямски републики. Досегашният опит опровергава оптимистите, като турския президент Торгут Йозал, който през 1993 г. уверяваше София, че чрез инициативата регионът ще постигне високи темпове на растеж за 5 – 6 години. Две десетилетия след посочения от Йозал срок регионът си остава изключително хетерогенен, политически и военно нестабилен, а стопанското сътрудничество не дава очакваните резултати.

Но *опитът опроверга и крайните песимисти*. Все пак ОЧИС спомага за поддържане на постоянен диалог, за по-добро взаимно опознаване, за преодоляване на предразсъдъци и идеологеми, за осъзнаване на общите интереси.

Република България се отнесе резервирано към създаването на организацията. Президентът д-р Желю Желев изрази официално опасения, че чрез нея Турция се стреми да доминира в региона и да изгражда конкурентен на Европейската общност Общ пазар. Но американската програма „Ран – Ът“ внуши включването на България, а и Европейската общност не пожела да остави проектираната организация в ръцете на турците и американците и включи Гърция в нея. В името на бъдещото си членство в НАТО и в Европейската общност, както и на стремежа си да постави своите отношения с Русия на равнопоставена основа Република България се включи, но даваше да се разбере, че не храни големи надежди на черноморското направление на външната си политика.

Република България не крие предпочитанията си към точно обратната посока на регионалното сътрудничество – северозападната, защото тя води към реализиране на главните външнополитически приоритети на страната: членство в европейските и евроатлантическите структури. Затова тя се устреми към централноевропейските регионални организации.

3. Централноевропейска инициатива

Първоначално усилията бяха насочени към включване в *Централноевропейската инициатива* (ЦЕИ), учредена в самото начало на демократичните промени в Централна и Източна Европа (1989 г.) от Италия, Австрия, Югославия и Унгария. Скоро след това тя приобщи Чехословакия (1990 г.) и Полша (1991 г.).

България успя да попадне в ЦЕИ с голямото ѝ разширение от 1996 г., заедно с Албания, Беларус, Молдова, Румъния и Украйна. Организацията нарасна до 18 държави членки.

Тя е тясно свързана с ЕС, който гледа на нея като на школа за подготовка на потенциални участнички в европейската интеграция. Затова Съюзът финансира национални и трансгранични проекти по линия на *Европейската банка за възстановяване и развитие*.

Основните области на сътрудничеството в рамките на ЦЕИ обхващат икономиката, политиката и културата. В седището на организацията – италианския град Триест, действа *Център за информация и документация*.

4. Централноевропейско споразумение за свободна търговия

Още по-съблазнително за Република България бе *Централноевропейското споразумение за свободна търговия* (ЦЕФТА). Организацията беше създадена през 1992 г. от държавите от „Вишеградската група“ – Полша, Унгария и Чехословакия. Целта бе изграждане на централноевропейска зона за свободна търговия до края на 2002 г., за да се подготвят страните за членство в Европейската общност. Предвиждаха се намаляване и последващо премахване на митата за промишлените стоки, а също намаляване на митата на селскостопанските стоки. За да се ускори приемът в ЕС, 8-годишният срок за изграждане на зоната бе съкратен първоначално на 5, а впоследствие – на 4 години, т.е. до 1 януари 1997 г.

Но ЕС даде да се разбере, че няма да бъдат приети толкова бързо, и настоя ЦЕФТА да се превърне в опитно поле за сътрудничество и на *другите нови европейски демокрации*. Едва тогава организацията изяви готовност за разширение (1994 г.), като прие първоначално Словения (1996 г.) – страната от Централна и Източна Европа с най-добри икономически показатели, а по-късно – и Румъния (1997 г.). Същевременно тя заяви интерес за включване на прибалтийските републики (Естония, Латвия и Литва).

На България дълго бе отказван достъп с мотива, че не е централноевропейска държава и че ѝ е необходима по-дълга адаптация към изискванията за членство в Европейския

съюз. Едва през 1998 г. *България* успя да стане членка на ЦЕФТА и това изигра много важна роля в подготовката на страната за приемането ѝ в Европейския съюз.

От 1 януари 2007 г. членството на Република България в ЦЕФТА отпадна с приемането ѝ в Европейския съюз. След излизането на включилите се в европейския интеграционен проект държави организацията продължи съществуването си в реорганизиран вид – под формата на *ЦЕФТА-2006*.

Препоръчителна литература

Аврейски, Н. Субрегионалната Организация за черноморско икономическо сътрудничество. – В: **Европа** между Средновековието и съвременността. В. Търново, 2009, с. 102 – 136.

Георгиев, В. Централноевропейското споразумение за свободна търговия (СЕФТА) – икономическото лице на Вишеградската група. – Във: *Военен журнал*, 1995, кн. 5, с. 166 – 169.

Георгиев, П. Черно море като зона на глобален геополитически сблъсък. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2015, кн. 1, с. 61 – 63.

Деведжиев, М. Дунавската геополитика на България. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2007, кн. 6, с. 35 – 50.

Коралов, С. Черноморската зона в глобалните транспортно-енергийни схеми. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2007, кн. 4, с. 101 – 110.

Недялков, Д. България недооценява възможностите на Дунав. – В: *Капитал*, 13 ноември 2004.

Проблеми и перспективи в развитие на сътрудничеството между страните от Югоизточна Европа в рамките на Черноморското икономическо сътрудничество и ГУУАМ. Т. 1 – 2. Свищов – Донецк – Мариупол, 2004.

Тодоров, Т. Черноморското икономическо сътрудничество – обект на научни дискусии. – В: *Икономическа мисъл*, 2006, кн. 6, с. 110 – 113.

Шишков, А. Република България и Черноморското икономическо сътрудничество. – В: *Морска мисъл*, 2003, кн. 1, с. 52 – 54.

ТЕМА 13

ТРУДНИЯТ ПЪТ КЪМ БАЛКАНСКА РЕГИОНАЛНА ОРГАНИЗАЦИЯ

1. Европейският „План Баладюр“

Най-дълъг и най-труден се оказва пътят на Република България към регионалното сътрудничество на Балканите. През 1991 г. България внесе *проект за създаване на постоянен секретариат за балканските страни*. Но започналото разпадане на Югославската федерация, съпроводено с конфликти в нововъзникналите балкански държави, блокира балканското сътрудничество.

След регулирането на военния конфликт в Босна ЕС прие „План Баладюр“ (по името на нейния инициатор – френския премиер Едуар Баладюр) с конкретизацията „Пакт за стабилност в Югоизточна Европа“.

По време на подписването на Парижкия мирен договор за Босна и Херцеговина (13 декември 1995 г.) 27 държави подписаха в парижкото предградие „Ройомон“ Декларация за процеса на стабилност и добросъседство в Югоизточна Европа, полагаща началото на *Процес на стабилност и добросъседство в Югоизточна Европа*, получил известност като „Процесът от ‚Ройомон‘“. Страни по него станаха бившите югославски републики, Албания, България, Румъния, Турция, държавите от ЕС, САЩ и Русия плюс Европейската комисия, Европейския парламент, Съвета на Европа и Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа. Главната идея, заложена в платформата, бе, че кризите на Балканите са резултат от конфликти на съзнанието, поради което се налагат диалог и сътрудничество на всички равнища на гражданското общество.

Европейският съюз одобри *Платформа* за развитие на Процеса на стабилност и добросъседство в Югоизточна Европа (1996 г.), назначи за координатор на процеса д-р Румелиотис (1997 г.) и прие План за действие на координатора

(1998 г.). Планът предвиждаше подписване на договори за добросъседство, установяване на свобода на придвижването и свобода на словото, развитие на регионалното сътрудничество и на гражданското общество, подпомагане на трансгранични и регионални проекти. Това даде възможност за инкорпориране на „Процеса от „Ройомон““ в Общата политика в областта на външните отношения и сигурността (ноември 1998 г.) и за откриване на специална бюджетна линия от 5 млн. евро за финансиране на дейности в рамките на Процеса (декември 1998 г.). Най-важното бе, че ЕС заяви визия за европейско бъдеще на Балканите – Процесът се разглеждаше от него като предпоставка за въвличане на региона в европейската интеграция.

2. Американската Инициатива за развитието на Южните Балкани

ЕС обаче прие разделяне на отговорностите за Балканите със САЩ, изиграли ключова роля в прекратяването на войната в Босна. Това разкри възможността САЩ да лансират своя визия за развитието на Балканите. По предложение на президента Бил Клинтън от 1995 г. през пролетта на 1996 г. бе задвижена *Инициатива за развитието на Южните Балкани* с участието на Албания, България, Македония и Турция (покана до Гърция не бе отправена!). Инициативата стартира като 3-годишна програма за безвъзмездно финансиране с 30 млн. долара на проучвания за свързване на транспортните инфраструктури на Албания, България и Македония. Седалището на Координационната група на равнище заместник-министри на транспорта на трите страни беше установено в София. Последното ѝ заседание се проведе през май 2001 г., но и след него продължи изпълнението на започнатите проекти за доставка на оборудване, обучение и прединвестиционни проучвания. Тъй като САЩ не предоставиха финансиране за продължаване на инициативата, нейното изпълнение приключи в края на септември 2002 г. със завършването на последните проекти.

3. „План Шифтър“

След стартирането на Инициативата за развитие на Южните Балкани, съзнавайки основателността на ропота на някои балкански държави по повод на изолирането им от нея, САЩ издигнаха през пролетта на 1996 г. предложение за всеобхватно и мащабно балканско сътрудничество в рамките на друг свой проект – *Инициатива за сътрудничество в Югоизточна Европа*, наречена „План Шифтър“ (по името на нейния лансъор – съветника в Държавния департамент Ричард Шифтър). Американската логика бе, че конфликтите на Балканите са резултат от изостаналостта на региона, което налага предимно икономическо сътрудничество. Европейският съюз заяви желание за участие в американската инициатива. Приемайки, САЩ обърнаха внимание, че и Русия би могла да играе ролята на катализатор за развитие на балканските страни.

В първата среща по американския план (Женева, декември 1996 г.) участваха Албания, Босна и Херцеговина, България, Гърция, Македония, Молдова, Румъния, Словения, Турция, Унгария, Хърватия и СР Югославия, а като подкрепящи страни – Австрия, Италия, Лихтенщайн, САЩ, Чешката република и Швейцария, както и Икономическата комисия на ООН за Европа, ЕС, Съветът на Европа, Централноевропейската инициатива, Европейската банка за възстановяване и развитие и Световната банка. На Женевската среща бе приета *Декларация на целите* – документ, предвиждащ сътрудничество с Икономическата комисия на ООН за Европа, с Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа, с Централноевропейската инициатива и с Черноморското икономическо сътрудничество. Прие се включването на частния сектор в осъществяването на общорегионалните планове. Координацията се осъществяваше от Програмен комитет с правителствени представители на всички държави от инициативата, осем работни групи, Делови консултативен съвет и мрежа от комитети за хармонизация на търгов-

ската документация. За координатор на инициативата бе определен д-р Ерхард Бузек – бивш вицеканцлер на Австрия.

Главните усилия бяха насочени към премахване на пречките в търговията и подобряване на инфраструктурата, сътрудничество между митническите власти и по-бърза пропускваемост на граничните пропускателни пунктове. В рамките на американската инициатива бяха *подписани*: Меморандум за разбирателство за улеснен автомобилен превоз на стоки (Атина, 28 март 1999 г.); Спогодба за сътрудничество при предотвратяването и борбата с трансграничната престъпност и корупцията (Букурещ, 26 май 1999 г.), по силата на която бе създаден Регионален център за борба с трансграничната престъпност със седалище в Букурещ; Меморандум за разбирателство за търговски и транспортни улеснения в Югоизточна Европа (Скопие, 10 февруари 2000 г.). Американската Инициатива за сътрудничество в Югоизточна Европа бе поддържана от САЩ до 2006 г., когато по повод на приемането на България и Румъния в ЕС тя приключи своята работа.

4. Процес на сътрудничество в Югоизточна Европа

Чули каква е европейската и американската визия за Балканите, страните от полуострова решиха да формират своя собствена гледна точка. Среща на министрите на външните работи от Югоизточна Европа (София, юли 1996 г.), без присъствието на Македония², но с участието на държави извън региона (Словения, Унгария, Италия, САЩ, Великобритания, Германия и Франция), както и на международни организации (ООН, Икономическата комисия на ООН за Европа, Световната банка, Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа, Съвета на Европа, Европейската банка за възстановяване и развитие, ЧИС) даде начало на *Процеса на сътрудничество в Югоизточна Европа* (ПСЮИЕ),

² Скопие отказа участие, тъй като София му изпрати покана с международно признатото име на държавата – Бивша югославска република Македония.

чийто първи Председател бе България (1 юли 1996 – 30 юни 1997 г.). На срещата бе подписана Софийска декларация относно „Добросъседски отношения, стабилност, сигурност и сътрудничество на Балканите“. Декларацията представляваше широкообхватна рамка за бъдещото развитие на Процеса и съдържаше богат набор от идеи, предложения и проекти за всеобхватно многостранно сътрудничество в следните области:

- укрепване на добросъседските отношения, потвърждаване на Хелзинкските принципи във взаимоотношенията между държавите, мерки за укрепване на доверието и сигурността във военнополитическата дейност;
- развитие на икономическото сътрудничество чрез трансгранично сътрудничество;
- развитие на транспорта, комуникациите и енергийната инфраструктура;
- насърчаване на търговията и инвестициите;
- опазване на околната среда;
- хуманитарни и културни контакти между населението;
- сътрудничество в областта на правосъдието и борбата с организираната престъпност, нелегалния трафик на наркотици и оръжие.

Приетата *Декларация* акцентираше върху изграждането на доверие и развитието на регионалното сътрудничество въз основа на онова, което обединява страните. Изразена бе воля за начало на „всеобхватен процес на многостранно сътрудничество“ в името на „изграждането на нова Европа“. Взето бе решение за институционализиране на Срещите на министрите на външните работи.

Много плодотворни резултати в процеса на сътрудничеството бяха постигнати на *Втората среща на министрите на външните работи* от балканските страни, проведена през юни 1997 г. в Солун. На нея продължи политическото стимулиране на започналия в София Процес с приетата широка платформа за бъдещото балканско сътрудничество. Акцентът бе поставен върху икономически проекти за сътрудничество и по-специално върху тези в областта на тран-

спорта, енергетиката, телекомуникациите и инфраструктурата. Като основен фактор за икономическо развитие на региона се посочваше ускоряването на изграждането на транспортните коридори. Набелязани бяха и някои конкретни стъпки, като например продължаване на срещите на политически директори и служители на Министерствата на външните работи, провеждане на среща в Скопие по прилагане на Мерките за укрепване на доверието, разглеждане на възможностите за бъдещото им развитие и разработването им на регионална основа, планиране на подготовката на среща на министрите на отбраната, организиране на редовни срещи на министрите на търговията, откриване на Регионален център за насърчаване на търговията в Турция, разширяване на Балканския център за малки и средни предприятия в Букурещ, провеждане на срещи за трансгранично сътрудничество в Атина, провеждане на срещи на високо равнище и на срещи на върха.

Едно от немногото реални постижения на ПСЮИЕ през първите години на неговото функциониране бе реализирането на договореността за провеждане на срещи на високо равнище. Първата такава *среща на високо равнище* се проведе през ноември 1997 г. на гръцкия остров Крит. В Общата позиция от Крит президентите, държавните и правителствените ръководители на балканските държави потвърдиха основните идеи на документите от предходните срещи на министрите на външните работи. Форумът получи и конкретно практическо значение, тъй като на него участващите държави се опитаха да решат някои проблеми, съществуващи в техните отношения, чрез провеждането на двустранни преговори (споровете между Гърция и Турция, между Албания и Сърбия, и др.).

Втората среща на високо равнище се проведе в Анталия през октомври 1998 г., но тя бе на по-ниско равнище в сравнение с предишната. Не присъства нито един президент на държава членка, СР Югославия и Македония бяха представени от своите министър-председатели, а Албания бе представена само от министъра на външните работи. В Декларация-

та от Анталия се потвърждаваше нуждата от институционализиране на сътрудничеството на различни нива и по различни въпроси. Още веднъж бе подчертано, че държавите от Югоизточна Европа трябва да разрешават регионалните си проблеми заедно. Изтъкваше се нуждата от създаване на условия за изграждане на зона за свободна търговия в региона, но се отчитаха международните ангажименти на някои от членовете към други международни организации. Един от конкретните резултати от срещата бе създаването на Регионален балкански център за търговия (1998 г.), чийто Секретариат бе установен в Истанбул. Той получи информационни функции и правото да съдейства за утвърждаване на взаимната търговия. Натоварен бе да изпълнява и следните задачи: организиране на годишни срещи за координиране на дейностите, създаване на банкови бази данни за статистически извадки за балканските страни, постоянна обмяна на търговска информация, създаване на обща интернет страница, издаване на информационен бюлетин, организиране на семинари, програми, панаири и други форуми.

Третата среща на външните министри (Истанбул, 1998 г.) прие декларация, оповестяваща намерението им за организиране на сътрудничество на парламентарно равнище и за стартиране на инициатива за провеждане на Балкански бизнес форум, както и за започване на подготовка за създаване и приемане на „Устав за добросъседските отношения в Югоизточна Европа“.

Поради натовските бомбардировки на СР Югославия *Четвъртата среща на министрите на външните работи* (Букурещ, 1999 г.) беше двукратно отлагана и в крайна сметка се проведе през декември, но на нея не присъстваха представители на СР Югославия, което показа, че балканското сътрудничество отново навлизаше в кризисен етап от своето развитие. На срещата бе приета Обща декларация, както и Декларация за Пакта за стабилност (за който ще стане дума по-долу).

На *Петата среща на външните министри* (Скопие, 2000 г.) СР Югославия възстанови статута си на пълноправен

член. Босна и Херцеговина от наблюдател придоби статут на държава членка. Приета беше декларация, потвърждаваща основните принципи на Инициативата за сътрудничество в Югоизточна Европа. Одобрена бе и Програма за действие на регионалното сътрудничество. Срещата беше последвана от провеждането на Икономически форум, в който взеха участие министрите на икономиката/търговията на страните от региона, както и представители на бизнеса.

Неофициална среща на високо равнище, проведена в Скопие през 2000 г., прие Съвместна декларация в подкрепа на демократичните сили в СР Югославия.

Окончателната консолидация на ПСЮИЕ стана на *Третата среща на високо равнище*, състояла се в Букурещ през февруари 2000 г., приела основополагащия документ – „Харта за добросъседски отношения, стабилност, сигурност и сътрудничество в Югоизточна Европа“. Хартата бе подписана от Албания, Босна и Херцеговина, България, Гърция, Македония, Румъния, СР Югославия и Турция.

Четвъртата среща на високо равнище (Скопие, 2001 г.) прие План за действие за регионално икономическо сътрудничество, очертаващ основните области, в които да бъдат прилагани мерки за координация между отрасловите министерства.

Следващата, *Пета среща на високо равнище* (Тирана, 2002 г.) дефинира общи позиции по трансформирането на СР Югославия в Съюз Сърбия и Черна гора и по прилагането на Рамковото споразумение за Република Македония, като обсъди статута на Косово и мерки за подобряване на взаимодействието на ПСЮИЕ с Пакта за стабилност.

Важни за развитието на Процеса решения взе поредната *среща на министрите на външните работи* (Белград, 2002 г.): одобрен беше докладът на Комитета на политическите директори за състоянието и по-нататъшното развитие на ПСЮИЕ и бяха утвърдени конкретни мерки за разширяване на сътрудничеството в областта на свободната търговия, телекомуникациите и енергетиката.

Отбелязване заслужава Съвместната декларация на *Шестата среща на високо равнище* (Белград, 2003 г.), определяща като крайна цел интеграцията на всички държави членки в ЕС и отразяваща резултатите от обсъждането на корупцията, организираната престъпност, международния тероризъм и кризата в Ирак.

Приетата на поредната, *Осма среща на външните министри* (Сараево, 2003 г.) Съвместна декларация акцентира върху усъвършенстване на мрежата от двустранни споразумения за свободна търговия между балканските държави, развитието на инфраструктурните проекти, координацията на действията в борбата с организираната престъпност и въвеждането на европейски стандарти в обучението на младежта.

Второто Българско председателство на ПСЮИЕ (1 юли 2007 – 30 юни 2008 г.) бе осъществено непосредствено след приемането ни в ЕС и имаше за основни приоритети евроатлантическата интеграция на Западните Балкани и търсенето на приемливо решение за статута на Косово. През 2007 г. бе подписан Меморандум за разбирателство за междупарламентарно сътрудничество в Югоизточна Европа, като София бе избрана за домакин на новосъздадения Регионален секретариат за парламентарно сътрудничество в Югоизточна Европа.

Определено постижение на България бе създаването на *Регионален секретариат на ПСЮИЕ в София* (2010 г.).

Успешното развитие на ПСЮИЕ имаше за резултат присъединяване на *нови участници*: Босна и Херцеговина (2001 г.), Хърватия (2005 г.), Молдова (2006 г.), Черна гора (2007 г.), Словения (2010 г.) и Косово (2014 г., със статут на „участник на равноправна основа“). Така инициативата придоби всеобхватен характер за Балканския регион и легитимен глас в международните отношения.

В този всеобхватен състав се осъществи *третото Българско председателство* (1 юли 2015 – 30 юни 2016 г.), което имаше за приоритети свързаност в областта на транспорта, енергетиката и инфраструктурата, медийна свобода и свобода на изразяване, както и обединяване на усилията за

справяне с безпрецедентната бежанска криза. Постигане на Българското председателство бе стартирането на регионална платформа за борба с радикализма и агресивния екстремизъм.

Понастоящем ПСЮИЕ осъществява сътрудничество в следните *формати*: ежегодни срещи на високо равнище (държавните/правителствените ръководители); ежегодни срещи на министрите на външните работи; ежегодни срещи на председателите на парламентите (от 1997 г.); срещи на председателите на парламентарните комисии по външните работи (от 1999 г.); срещи на ресорните министри – на енергетиката (от 2001 г.), на вътрешните работи (от 2001 г.), на телекомуникациите и съобщенията (от 2002 г.), на търговията и развитието (от 2002 г.), на правосъдието (от 2003 г.), на отбраната (от 2005 г.) и др.; заседания на Политическия комитет (на равнище политически директори). В изпълнение на решение на Срещата на външните министри, проведена през 2007 г. в Загреб, беше въведена Тройката в управлението на организацията (предходният, настоящият и бъдещият председател), а в София бе създаден Регионален център за парламентарно сътрудничество в Югоизточна Европа. През 2010 г. в София започна да функционира Регионален секретариат на ПСЮИЕ. Нов етап в парламентарното сътрудничество отбеляза учредената през 2014 г. в Букурещ Парламентарна асамблея на ПСЮИЕ.

Но върху ефективността на ПСЮИЕ негативно влияние оказваха *редица трудности* в балканското общуване. На първата (Софийската) среща не присъстваше Македония като реакция на отправената ѝ покана с официалното ѝ име в ООН. На срещата в Истанбул се появиха и първите различия в позициите между участниците, което ясно пролича от съдържанието и редакцията на приетата Декларация по Косовската криза, в която се изразяваше дълбока загриженост от влошаването на обстановката в тази сръбска област и се предлагаха различни мерки за предотвратяване на риска от разпространение на конфликта. Югославия отказа да се присъедини към декларацията и на срещата в Букурещ фак-

тически бе отстранена от форума. Статутът ѝ на член на инициативата бе възстановен на срещата в Скопие. Босна и Херцеговина първоначално присъства на конференциите, но с представители на по-ниско равнище. По-късно тя получи статут на наблюдател и едва в началото на XXI в. стана равноправна членка. Словения участва на срещата в София, но като „държава извън региона“, като дълго време категорично отказваше да бъде разглеждана като част от Процеса на сътрудничество в Югоизточна Европа. Освен това самите държави членки имат ангажименти и са членки на други организации и инициативи, което често ги възпираше от приемането на съответни действия в рамките на Процеса за сътрудничество в Югоизточна Европа.

Реалните резултати от стартирането и поддържането на ПСЮИЕ остават не напълно удовлетворителни. Най-важното решение – за институционализиране на самата инициатива, остава неосъществено. Въпреки това са създадени редица механизми, които изпълняват решенията и работят по осъществяването на проектите. Най-влиятелният орган е срещата на високо равнище, в чиито съвместни декларации са набелязани много сфери на сътрудничество, но практическото им реализиране беше твърде бавно. Основната част от развитието на сътрудничеството в различни области се осъществява на равнище ресорни министри. Сферата на телекомуникациите се утвърди като най-бързо развиваща се. В заключителните документи на срещите на министрите на съобщенията се предвиждат обмен на информация, опит, сътрудничество в сферата на интернет, изграждане на мрежа от радиовръзки и др. По време на Втората среща на министрите на търговията и развитието (Рим, 2003 г.) бе сключено Споразумение за свободна търговия на промишлени стоки със съдействието на италианското правителство и посредничеството на Европейския съюз. На срещата си в Атина министрите на енергетиката подписаха „Меморандум за съгласие“ за създаване на регионален енергиен пазар. Една от основните цели на меморандума бе интеграция на регионалните енергийни системи с ЕС и привеждането им в съответствие с европейските изисквания до 2005 г.

Определено *постижение на ПСЮИЕ* е, че Процесът, оказал се най-трайният форум за балканско сътрудничество, е инициран от регионални субекти, в него не вземат участие сили извън региона, заключителните документи обхващат всички сфери на сътрудничество, а самите срещи имат обществена подкрепа. ПСЮИЕ вече се доказва като надеждна и устойчива рамка за сътрудничество и конструктивен диалог между участващите в него държави.

5. Пакт за стабилност в Югоизточна Европа

В хода на осъществяването на ПСЮИЕ се разрази кризата в Косово (1999 г.), която показва, че не е намерено трайно решение на балканските проблеми. След натовските бомбардировки на СР Югославия председателят на Европейската комисия Романо Проди заяви, че „фрагментарни инициативи и множественост в приемането на решения няма да допринесат за траен мир, възстановяване и стабилен растеж“. Както и че са необходими регионален подход и макроикономическа стабилизация чрез дългосрочна регионална програма за сътрудничество. Така се стигна до *Пакт за стабилност в Югоизточна Европа* – инициатива на ЕС по идея на Франция и под егидата на Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа.

Пактът бе *подписан* на 10 юни 1999 г. в Кьолн от външните министри на над 30 държави. С него се ангажираха и редица международни организации: ООН, Организацията за икономическо сътрудничество и развитие, НАТО, Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа, Съветът на Европа, ЕС, Западноевропейският съюз, Международният валутен фонд, Европейската банка за възстановяване и развитие и др. Чрез Пакта Югоизточна Европа се превърна в един от главните приоритети на Запада и на международните организации. Дефинираната цел беше преодоляване на изостаналостта на Балканите от общоевропейския процес. Средствата включваха стабилизиране на региона, стимулиране на икономическото развитие и укрепване на демокра-

тичните институции. Нова беше философията на документа – не реагиране на конфликти, а дългосрочна стратегия за недопускането им. Гаранти на Пакта станаха ЕС, САЩ и Русия, другите държави от Г-8 и международните финансови институции.

Среща на донорите (Брюксел, 13 юли 1999 г.) прецени, че регионът се нуждае от 6 млрд. евро. В края на същия месец конференция на лидерите на 40 държави в Сараево декларира подкрепа за Пакта и реши Регионалната маса да започне да действа през септември 1999 г., а работните маси – до един месец след това.

През есента на 1999 г. беше създадена *Регионална кръгла маса* с участието на правителствата, международни организации и международни институции, а към нея – и три кръгли маси: по демократизация и човешки права; по икономическо възстановяване, развитие и сътрудничество; по въпроси на сигурността. За координатор бе назначен от ЕС след консултация с Председателя на Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа германецът Бодо Хомбах (след оттеглянето на Хомбах през 2002 г. специален координатор на Пакта стана д-р Ерхард Бузек). Подготвен беше Работен план на Пакта с фиксирани приоритети. Проведени бяха няколко регионални кръгли маси на Пакта. Започнаха работа и кръглите маси, като България пое съпредседателството на кръглата маса по проблемите на сигурността.

Само за няколко месеца постъпиха 130 проекта, включително за изграждане на втори мост над Дунава при Видин – Калафат, на обща стойност над 11 млрд. евро. Поредната *Среща на донорите на Пакта* (Брюксел, 2000 г.) раздели *проектите* на три групи: спешни, с близък старт и с по-далечна перспектива, като за първите две бяха осигурени 2,4 млрд. евро. В проектите с близък старт България беше включена с три проекта: изграждане на втори мост над река Дунав; разширение, реконструкция и развитие на Летище София; рехабилитация на Пристанище Лом.

Подходът на Пакта към отделните страни от региона беше *диференциран*: основните усилия бяха насочени към

укрепване на Косово, Албания и Македония; България и Румъния се разглеждаха като по-напреднали държави; а като още по-напреднали – Гърция, Турция и Словения.

Пактът декларира привързаност към принципите на ООН, Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа и Съвета на Европа. Дефинирайки ролята на международните организации, той отреждаше *водещо положение на Европейския съюз*. Наблягаше на използването на дипломатически и икономически средства, а не на силови. Като става главен източник на финансово-икономическа подкрепа за Югоизточна Европа, ЕС целеше интегрирането на всички страни от региона. Върховният представител на Съюза по Общата политика в областта на външните отношения и сигурността Хавиер Солана нееднократно подчертаваше, че Балканите са основен постоянен приоритет на ЕС и че Пактът ще бъде сърцевина на европейската интеграция на региона. Пътят на страните от Югоизточна Европа към ЕС беше ясно очертан от председателя на Европейската комисия Романо Проди през октомври 1999 г.: признаване на общите граници, решаване на въпроса с малцинствата и регионално сътрудничество.

Пактът беше приет от повечето балкански държави ентузиазирани, но надеждите бързо отстъпиха място на *разочарованията* – много време отне определянето на потребностите и приоритетите; бавно се мобилизираха финансови средства, предоставяни под формата на заеми, което увеличи финансовата задлъжнялост на балканските страни, като се изискваше основната част от финансирането на проектите да се поеме от балканските държави; бавно се реализираха проектите; разнопосочните цели на балканските столици понякога правеха невъзможна координаторската мисия на Пакта. Проявиха се центробежни сили в Пакта – Словения, Хърватия, Румъния, Босна и Херцеговина се самоопределяха като централноевропейски, а не балкански държави. България също се боеше свързането ѝ с бившите югославски републики и с Албания да не я ввлече в зоната на несигурността (депутатът Асен Агов дори направи на 29 ноември

2000 г. предложение България да излезе от Пакта). Стана ясно, че балканско сътрудничество без участието на изолираната СР Югославия не е възможно. А Македонската криза (лялото на 2001 г.) потвърди опасенията, че не е гарантирана сигурността на региона.

6. Инициатива за развитие на Западните Балкани

Предвид реалните трудности във функционирането на Пакта за стабилност в Югоизточна Европа Центърът за изследване на европейската политика в Брюксел обоснова необходимостта от специални мерки в Западните Балкани. Европейският съюз долови напрежението и стартира *Инициатива за развитие на Западните Балкани* (Загреб, 2000 г.) с участието на бившите югославски републики (без Словения) и Албания. Така бе открита възможност за ново поколение споразумения с Европейския съюз – за стабилизиране и асоцииране (първото бе сключено с Македония през 2001 г.). По такъв начин ЕС прояви диференцирано отношение към държавите от Югоизточна Европа според готовността им за включване в европейската интеграция. Което е признание за по-добрите перспективи пред Словения, а също пред България и Румъния.

7. Съвет за регионално сътрудничество

По внушение на ЕС и под егидата на Процеса за сътрудничество в Югоизточна Европа по време на второто Българско председателство на ПСЮИЕ бе постигнато Споразумение за създаване на *Съвет за регионално сътрудничество* (Пловдив, 2007 г.). По силата на споразумението приключиха работата си американската Инициатива за сътрудничество в Югоизточна Европа и европейският Пакт за стабилност в Югоизточна Европа, които предадоха своите цели и задачи на новосформирания балкански Съвет за регионално сътрудничество (СРС) със статут на международна организация.

Бордът на СРС, състоящ се от държави и международни организации, които допринасят за бюджета на Съвета,

включва не само балканските държави (Албания, Босна и Херцеговина, България, Гърция, Македония, Словения, Сърбия, Турция, Хърватия, Черна гора и мисията на Временната администрация на Косово), но и Молдова (разглеждана и саморазглеждаща се в по-далечното минало като неразделна съставна част на балканския свят), заинтересовани държави членки на ЕС (Австрия, Италия, Ирландия, Латвия, Полша, Унгария, Финландия, Франция, ФРГ, Чешката република и Швеция), държави от Европейското икономическо пространство (Норвегия и Швейцария) и лидера на НАТО – САЩ, както и Европейския съюз.

Други членове на СРС са държави членки на ЕС (Великобритания, Дания и Испания), натовска Канада, ООН, Икономическата комисия на ООН за Европа, Програмата на ООН за развитие, Организацията за икономическо сътрудничество и развитие, НАТО, Съветът на Европа, Международната организация по миграцията, Европейската банка за възстановяване и развитие, Европейската инвестиционна банка, Банката за развитие на Съвета на Европа и Световната банка.

Съветът започна да функционира на 28 февруари 2008 г. като първа балканска организация за сътрудничество със седалище в Сараево и *Секретариат* начело с Генерален секретар (първоначално хърватския дипломат Хидо Бишчевич, а впоследствие – Горан Свиланович). Секретариатът осигурява СРС, неговия Генерален секретар и Председателството на ПСЮИЕ. Бюджетът на Съвета, определен на 3 млн. евро годишно, се формира от три равни части, като една трета от него е принос на държавите членки, една трета – на ЕС, и една трета – на други членове на Съвета.

Съветът е *изпълнителна структура на ПСЮИЕ* и форум за постоянно участие на държави и международни организации, подкрепящи целите на организацията.

А целите са:

- поддържане и насърчаване на европейската и евроатлантическата ориентация на всички държави от региона;
- установяване на политически климат, способстващ за напредъка на регионалното сътрудничество;

- съдействие за сигурността и стабилността на полуострова;
- утвърждаване на правовия ред;
- реализация на проекти за икономически и социален напредък.

За постигане на своите цели СРС използва главно *Инструмента за предприсъединителна помощ на Европейския съюз*. Съветът участва в Консултативната група на международните финансови институции и като наблюдател – в Управителния съвет на Инвестиционната рамка за Западните Балкани.

Съветът има пет *приоритетни области на действие*:

- Икономическо и социално развитие;
- Инфраструктура и енергетика;
- Правосъдие и вътрешни работи;
- Сътрудничество в областта на сигурността;
- Изграждане на човешки капитал и парламентарно сътрудничество.

В изпълнение на своите цели Съветът създаде Бюро за връзка с евроатлантическите структури в Брюксел. От 2010 г. СРС работи по приети от срещите на високо равнище на ПСЮИЕ координирани 3-годишни Стратегия и Работна програма (сегашните са за периода 2017 – 2019 г.). Уставът на организацията бе адаптиран през 2013 г. към новите балкански реалности. Основен програмен документ понастоящем е *Стратегията „Югоизточна Европа 2020“*.

В рамките на Съвета действат Инвестиционен комитет за Югоизточна Европа, консултативен Бизнес съвет за Югоизточна Европа, Център за електронно управление и развитие, Югоизточно- и Източноевропейска организация за контрол на малките въоръжения и лекото въоръжение, Инициатива за готовност и предотвратяване на бедствия, както и други инициативи и мрежи. През 2011 г. в рамките на СРС започна работа Работна група за култура и общество със Секретариат в черногорската столица Цетине. Съветът подкрепя усилията за борба с организираната престъпност на

Центъра за борба с трансграничната престъпност, Секретариата на Конвенцията за полицейско сътрудничество, Югоизточноевропейската асоциация на полицаите, Югоизточноевропейската консултативна група на прокурорите и Прокурорската мрежа на Западните Балкани. Съветът подкрепя Регионалната инициатива за борба с корупцията и Регионалната инициатива за миграцията, убежищата и бежанците, сътрудничи с Интерпол, Европол и Управлението на ООН по наркотиците и организираната престъпност. Съветът подпомага Регионалния проект за структурна реформа във висшето образование.

Препоръчителна литература

Аврейски, Н. Балканската политика на Република България. – В: *Международни отношения*, 2006, кн. 1, с. 55 – 96.

Аврейски, Н. Балканският геополитически възел и Великите сили. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2008, кн. 1, с. 28 – 65.

Българският принос в Процеса за сътрудничество в Югоизточна Европа (ПСЮИЕ). – В: *Дипломация*, кн. 16, 2016, с. 43 – 75.

Външната политика на България след 10.XI.1989. София, 1997.

Ганев, И. Регионалният интерес във външната политика на България. – В: *Международни отношения*, 1996, кн. 3, с. 62 – 66.

Генчев, Х. Географията – арбитър в надпреварата, наречена балканско сътрудничество. – В: *Международни отношения*, 1997, кн. 3, с. 5 – 10.

Георгиев, Л. Балканите и новият световен ред. София, 2000.

Григорова, Ж. България на Балканите – нови реалности, нов подход. – В: *Международни отношения*, 1995, кн. 3, с. 42 – 48.

Динков, Д. Инициативите за регионално сътрудничество в Югоизточна Европа: надежди и разочарования. – В: **Из-**

следвания в чест на чл.-кор. професор Страшимир Димитров. Т. II. София, 2001, с. 851 – 856.

Динков, Д. Сътрудничеството в Югоизточна Европа: идеи и възможности. София, 2001.

Европейска перспектива и регионално сътрудничество в Югоизточна Европа. София, 2011.

За по-силна Югоизточна Европа: регионалното сътрудничество. София, 2015.

Захариев, М. Съветът за регионално сътрудничество като двигател за „нов регионализъм“ в Югоизточна Европа. – В: **За по-силна** Югоизточна Европа: регионалното сътрудничество. София, 2015, с. 164 – 170.

Златев, В., К. Денчев. Нефт, газ и геополитика. Каспийският и Балканският геополитически възли. София, 2000.

Иванова, Е. Балканите: съжителство на вековете. Изследване върху (не)състояването на балканската модерност. [София, 2006.]

Инициативи за сътрудничество в Югоизточна Европа. – В: **За по-силна** Югоизточна Европа: регионалното сътрудничество. София, 2015, с. 26 – 40 (автори: Кехайова, В., М. Димитров, В. Борисов, С. Шивачев и Б. Кръстева).

Кавалджиев, Т. Европейската интеграция на България и краят на балканската блокада. – В: *Международни отношения*, 2001, кн. 2, с. 5 – 10.

Кючуков, Л. Регионалното сътрудничество в Югоизточна Европа – приоритет на българската външна политика. – В: *Международни отношения*, 2008, кн. 4, с. 7 – 10.

Милков, Н. Българската външна политика на Балканите: предизвикателства и приоритети. – В: *Международни отношения*, 1999, кн. 1, с. 103 – 108.

Минчев, Ч. България, Балканите и регионалното сътрудничество. – В: *Международни отношения*, 2014, кн. 2, с. 23 – 26.

Никова, Е. Още веднъж за балканското регионално сътрудничество. – В: *Списание на БАН*, 2006, кн. 3, с. 63 – 67.

Николов, С. Българският подход към многостранното сътрудничество на страните от Югоизточна Европа. – В: *Международни отношения*, 1996, кн. 3, с. 67 – 72.

Панов, А. Балканският политически клуб – стратегическа инициатива за регионално сътрудничество. – В: *Демократически преглед*, кн. 48, 2001 – 2002, с. 275 – 278.

Пантев, П. Регионални проекти за Югоизточна Европа: проблемът за балканската мегастратегия. – В: *Международни отношения*, 1997, кн. 3, с. 31 – 34.

Патърчанова, Е. Ролята и мястото на Република България в интеграционните процеси на Балканите – регионален анализ. – В: *Проблеми на географията*, 2000, кн. 1 – 4, с. 124 – 129.

Рангелов, А. НАТО, Русия, балканските дилеми и българската външна политика. – В: *Международни отношения*, 1997, кн. 2, с. 21 – 32.

Ролята на България за засилване на регионалното сътрудничество и развитие към общоевропейско сътрудничество. – В: **За по-силна Югоизточна Европа: регионалното сътрудничество.** София, 2015, с. 143 – 156 (автори: Илиева, А., М. Захариев, П. Капчина, Р. Пенчев, Д. Прокопова, Ш. Кадир).

Среща на министрите на външните работи на страните от Югоизточна Европа, София – 6 – 7 юли 1996 г. – В: *Международни отношения*, 1996, кн. 4, с. 5 – 78.

Среща на министрите на отбраната на държавите от Югоизточна Европа. – В: *Международни отношения*, 1998, кн. 1, с. 5 – 38.

Фактори на нестабилност на Балканите и българската външна политика (кръгла маса). – В: *Международни отношения*, 1995, кн. 3, с. 5 – 66.

Христакудис, А. Инициативата „Шифтър“ за сътрудничество в Югоизточна Европа (ИСЮИЕ). – В: **Изследвания** в чест на чл.-кор. професор Страшимир Димитров. Т. II. София, 2001, с. 836 – 847.

Христакудис, А. Многостранното сътрудничество в Югоизточна Европа и европейската интеграция: история и съвременност. София, 2002.

Цачевски, В. Балканите – новата Югоизточна Европа. От резделение към регионално сътрудничество и евроинтеграция. София, 2007.

Цачевски, В. Пактът за стабилност в Югоизточна Европа: перспективи и предизвикателства. – В: *Международни отношения*, 2000, кн. 2, с. 55 – 78.

Цветков, П. Пътят на България към съседите ѝ. – В: *Международни отношения*, 1997, кн. 3, с. 39 – 46.

Чавдарова, М. Балканите в края на века – между надеждата и скептицизма. – В: *Международни отношения*, 2000, кн. 1, с. 101 – 110.

Чернев, С. Регионалното военно сътрудничество на Балканите. – Във: *Военен журнал*, 1998, кн. 4, с. 52 – 60.

ТЕМА 14

ДРУГИ РЕГИОНАЛНИ ИНИЦИАТИВИ

1. Многонационалните мирни сили в Югоизточна Европа

Съставна част на балканското сътрудничество са и *Многонационалните мирни сили в Югоизточна Европа*, изградени в изпълнение на споразумение за тяхното създаване, подписано на 26 септември 1998 г. в Скопие. Страни по него са Албания, България, Гърция, Македония, Румъния, Турция и Италия, като Словения, Хърватия и САЩ получиха статут на наблюдатели.

Силите включват Механизирана бригада „Югоизточна Европа“ и Инженерно-строително формирование и се ръководят от *Политико-военен направляващ комитет*. Бригадата се състои само от сухопътни сили, които остават в постоянните си бази на дислокация и се събират за сформирание на общи сили за участие в тренировъчни мероприятия в изпълнение на съвместно изготвени програми и при извънредни случаи, при наличие на политическо решение за тази цел. Подразделенията са национални, многонационални и осигурявани от домакина на Щаба.

Първи домакин за времето от септември 1999 до юли 2003 г. бе България с Щаб, разположен в Пловдив (след това Щабът се предислоцира на ротационен принцип в другите участващи държави). През 2001 г. Многонационалната бригада „Югоизточна Европа“ бе обявена в ООН за *оперативно готова за участие в операции* по поддържане на мира, изграждане на мир и хуманитарни операции с мандат на ООН или ОССЕ и под ръководството на НАТО или Европейския съюз. Оказа се обаче, че Многонационалните мирни сили в Югоизточна Европа не можаха да бъдат задействани при взривяването на Македония от паравоенни формирования на албанците през лятото на 2001 г. поради липса на надежден механизъм за привеждането им в действие, както и поради явилите се разногласия относно евентуалното им изпращане на мисия в Македония.

2. Китайската Инициатива „16+1“

Друга проява на регионално сътрудничество с участието на Република България е включването ѝ във въведения през 2012 г. от Пекин *Механизъм за сътрудничество между Китай и страните от Централна и Източна Европа*, обхващащ неутрална Австрия и всички европейски нови демокрации (15 на брой) и получил известност като Инициатива „16+1“.³

3. Американската Инициатива „Три морета“

Най-новата съставка на регионалното сътрудничество с участие на Република България е включването ѝ в лансираната през 2016 г. американска *Инициатива „Три морета“* наред с още 11 европейски нови демокрации, разположени между Адриатическо, Черно и Балтийско море.⁴

* * *

Както се вижда от изложеното по-горе, *Република България успя да се включи във всички формати* на международното сътрудничество в прилежащите региони: Дунавския, Балканския, Черноморския, Централноевропейския и Източноевропейския.

Поведението ѝ в тези формати обаче често излъчва послания, продиктувани не от българските национални интереси, а от външни хегемонистични сили, не от стремежа към искрено приятелство и разбирателство, а към формиране на вътрешни групи в самите организации в угода на *чужди сили*. Не липсва и известно българско високомерие към партньорските държави, мотивирано негласно от лъжовното усещане за безусловна подкрепа от страна на „Големия брат“, характерен пример за което е открито поста-

³ Китайската Инициатива „16+1“ ще бъде разгледана в темата за българско-китайските отношения.

⁴ За тази Инициатива на САЩ ще стане дума в темата за българско-американските отношения.

вената задача за „превръщане на България в основен фактор на демократичната стабилност и развитие на Балканите и Черноморието“.

По отношение на различните структури на регионалното сътрудничество в Дунавския, Балканския, Черноморския, Централноевропейския и Източноевропейския регион често се отправят критики, че са по-скоро „говорилня“, която допринася малко за стабилността, сигурността и развитието на сътрудничеството между държавите в субрегиона. Подобни упреци не са лишени от известни основания, но те отвеждат асоциативно към репликата на Чърчил по повод на аналогичните американски обвинения спрямо европейските форуми въобще: „По-добре дрън-дрън, отколкото бум-бум!“.

Препоръчителна литература

Аврейски, Н. Балканската политика на Република България. – В: *Международни отношения*, 2006, кн. 1, с. 55 – 96.

Аврейски, Н. Балканският геополитически възел и Великите сили. – В: *Геополитика & геостратегия*, 2008, кн. 1, с. 28 – 65.

Георгиев, Л. Балканите и новият световен ред. София, 2000.

Динков, Д. Инициативите за регионално сътрудничество в Югоизточна Европа: надежди и разочарования. – В: **Изследвания** в чест на чл.-кор. професор Страшимир Димитров. Т. II. София, 2001, с. 851 – 856.

Динков, Д. Сътрудничеството в Югоизточна Европа: идеи и възможности. София, 2001.

Европейска перспектива и регионално сътрудничество в Югоизточна Европа. София, 2011.

За по-силна Югоизточна Европа: регионалното сътрудничество. София, 2015.

Иванова, Е. Балканите: съжителство на вековете. Изследване върху (не)състояването на балканската модерност. [София, 2006.]

Инициативи за сътрудничество в Югоизточна Европа. – В: **За по-силна** Югоизточна Европа: регионалното сътрудничество. София, 2015, с. 26 – 40 (автори: Кехайова, В., М. Димитров, В. Борисов, С. Шивачев и Б. Кръстева).

Кавалджиев, Т. Европейската интеграция на България и краят на балканската блокада. – В: *Международни отношения*, 2001, кн. 2, с. 5 – 10.

Кючуков, Л. Регионалното сътрудничество в Югоизточна Европа – приоритет на българската външна политика. – В: *Международни отношения*, 2008, кн. 4, с. 7 – 10.

Милков, Н. Българската външна политика на Балканите: предизвикателства и приоритети. – В: *Международни отношения*, 1999, кн. 1, с. 103 – 108.

Минчев, Ч. България, Балканите и регионалното сътрудничество. – В: *Международни отношения*, 2014, кн. 2, с. 23 – 26.

Никова, Е. Още веднъж за балканското регионално сътрудничество. – В: *Списание на БАН*, 2006, кн. 3, с. 63 – 67.

Николов, С. Българският подход към многостранното сътрудничество на страните от Югоизточна Европа. – В: *Международни отношения*, 1996, кн. 3, с. 67 – 72.

Пантев, П. Регионални проекти за Югоизточна Европа: проблемът за балканската мегастратегия. – В: *Международни отношения*, 1997, кн. 3, с. 31 – 34.

Патърчанова, Е. Ролята и мястото на Република България в интеграционните процеси на Балканите – регионален анализ. – В: *Проблеми на географията*, 2000, кн. 1 – 4, с. 124 – 129.

Ролята на България за засилване на регионалното сътрудничество и развитие към общоевропейско сътрудничество. – В: **За по-силна** Югоизточна Европа: регионалното сътрудничество. София, 2015, с. 143 – 156 (автори: Илиева, А., М. Захариев, П. Капчина, Р. Пенчев, Д. Проколова, Ш. Кадир).

Христакудис, А. Многостранното сътрудничество в Югоизточна Европа и европейската интеграция: история и съвременност. София, 2002.

Цачевски, В. Балканите – новата Югоизточна Европа. От разделение към регионално сътрудничество и евроинтеграция. София, 2007.

Чавдарова, М. Балканите в края на века – между надеждата и скептицизма. – В: *Международни отношения*, 2000, кн. 1, с. 101 – 110.

Чернев, С. Регионалното военно сътрудничество на Балканите. – Във: *Военен журнал*, 1998, кн. 4, с. 52 – 60.

РЕЦЕНЗИЯ

проф. д.ик.н. Стефан Симеонов

Представеният за рецензия ръкопис на учебник с автор проф. д-р Никола Аврейски е новост за научната и образователната ни политика. Университетското преподаване на дисциплината „Външна политика на България“ е изправено пред изключително голямо предизвикателство. От една страна, тя е изследвана твърде неравномерно, като по-удовлетворително са проучени по-ранните ѝ етапи – външната политика на средновековна България, на Княжество България и на Царство България. От друга страна, потребностите на живота, следователно и на висшето образование, диктуват повишено внимание върху по-новите ѝ епохи – комунистическата Народна република България и особено наследилата я Република България.

За недостатъчното изследване на външната политика на Република България не бива да бъдем твърде придиричви към българските учени – геополитици, журналисти, международници, историци, икономисти, юристи, военни специалисти и други експерти. Някои от методологическите трудности са просто непреодолими: най-важните документи са засекретени и недостъпни, външнополитическите явления и процеси са незавършени и с не съвсем ясен резултат, главните действащи персонажи са натоварени с твърде различни и противоречиви идеологически трактовки, не са се проявили всички резултати от външнополитическите действия и бездействия на държавните институции, липсват тъй необходимите историческа и житейска дистанция, неизбежни са едни или други пристрастия.

Давайки си ясна сметка за всички тези реални трудности, проф. д-р Никола Аврейски е проявил истинска творческа дързост да се заеме специално с външната политика на Република България. Куражът му явно произтича от неговия сериозен опит в университетското преподаване на дисциплината „Външна политика на България“. Още от далечната 2002 г. той започна да води тази дисциплина за студентите от специалността „Публична администрация“ на Бургаския свободен университет. В процеса на постоянното адаптиране на лекционния си курс той се стремеше да осигури един логичен баланс при представянето на външнополитическата практика на Българската държава през всички исторически епохи – на средновековна България, външнополитическите разбирания от времето на Българското възрождане, на Княжество България, на Царство България, на комунистическата Народна република България, както и на съвременната Република България. През последните години, когато пое преподаването на учебната дисциплина „Външна политика за сигурност на България“ за студентите от бакалавърската степен на специалностите от професионално направление „Национална сигурност“ в Университета по библиотекознание и информационни технологии, той концентрира вниманието си изцяло върху анализа на външната политика след началото на демократичното обновление на страната (1989 г.).

Предложеният учебник „Външна политика на Република България. Част I. Регионални измерения“ е нова дума в българската университетска практика. Анализът в него е изграден върху интересно обобщение на външнополитическото наследство, получено в края на 1989 г., и един обобщаващ поглед върху основните тенденции във външната политика на съвременна България. След като подлага на анализ балканската политика на България, авторът последователно и задълбочено разглежда двустранните отношения с всички наши съседи и с някои други страни от региона, които крият рискове за националната ни сигурност (Босна и Херцеговина, Албания и Косово). Широко е комен-

тирано и участието на България в многобройните формати на регионалното сътрудничество.

Учебникът е предназначен за специалностите от професионално направление „Национална сигурност“ в редовната, задочната и дистанционната форма на обучение на Университета по библиотекознание и информационни технологии, но той може да намери приложение и в преподаването пред студентите от други специалности в българските висши училища, които изучават дисциплината „Външна политика на България“.

Авторът пише увлекателно, аргументирано, прецизно от историографска гледна точка. Третираната в учебника на проф. Аврейски проблематика се отличава с изключителна научна и политическа актуалност и представлява интерес за студенти, учени, експерти, международни наблюдатели, политици, дипломати и държавници, за цялата културна общественост. Затова без колебания препоръчвам издаването на този учебник.

подпис:

проф. д.ик.н. Стефан Симеонов

Никола Аврейски

Външна политика на Република България
Част I. Регионални измерения

Учебник

Българска
Първо издание

Рецензент
проф. д.ик.н. Стефан Симеонов

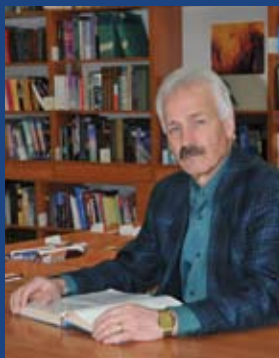
Редактор и коректор
Жана Ганчева

Графичен дизайн на корицата
Ралица Йотова

Формат 64/90/16
Печатни коли 18,5
Предпечат и печат
БПС ООД

Академично издателство „За буквите – О писменехъ“
София, 2019

ISBN 978-619-185-358-8

Проф. Никола Аврейски е завършил специалност „История“ във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. Като редовен докторант в Санктпетербургския държавен университет защитава дисертация по „Историография на Общата история“. Специализира „Международни организации“ във Фондация „Фридрих Еберт“ – Бон, „Нова и най-нова обща история“ в Академията за обществени науки – Москва, и „Нова и съвременна обща история“ в Академията за обществени науки – Варшава. От 2014 г. е професор по „Нова и най-нова история (Политическа история на Европа и Северна Америка)“.

Водил е лекционни курсове в Шуменския университет „Еп. Константин Преславски“, Бургаския свободен университет, Техническият университет – Варна, Академията на МВР, Висшето училище по сигурност и икономика – Пловдив, Югозападния университет „Неофит Рилски“ – Благоевград. Понастоящем е гост-преподавател в Университета по библиотекознание и информационни технологии – София.

В областта на широките си научни и преподавателски интереси проф. Аврейски е реализирал над 130 изследователски публикации на български, руски, немски, френски, английски и турски език. Сред тях са монографиите му „САЩ и Европа. Европейската политика на Вашингтон“ (2013) и „Великобритания и Европа. Обединеното кралство и европейската интеграция“ (2016), публикувани от издателство „Фабер“.

„Третираната в учебника на проф. Аврейски проблематика се отличава с изключителна научна и политическа актуалност и ще представлява интерес за студенти, учени, експерти, международни наблюдатели, политици, дипломати и държавници, за цялата културна общественост.“

Проф. д.ик.н. Стефан Симеонов